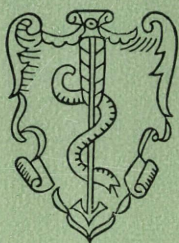

COMMUNICATIONES
EX
BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

43

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE
MEDICAE HUNGARICA

ADIVANTIBUS

J. BENCZE, A. DADAY, K. FARKAS, G. HAHN, I. KATONA,
L. NEBENFÜHRER, GY. REGÖLY-MÉREI, E. RÉTI

REDIGIT
A. PALLA

43

BUDAPEST, 1967

REDACTIO
Budapest, II., Török utca 12.

Az Országos Orvostörténeti Könyvtár hivatalos kiadványa
A kiadásért felel a Medicina Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Sellő Tiborné
Műszaki vezető: Rózsa István — Műszaki szerkesztő: Kerék Elemér
Terjedelem: 11,25 (A/5) ív — Példányszám: 630
MD 38025—2—6700
67.906 Egyetemi Nyomda, Budapest

TARTALOM

<i>Réti Endre</i> : Ötvenéves a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. A történelmi szemlélet ötvenéves fejlődése a szovjet egészség- ügyben és orvostudományban	13
<i>Regöly-Mérei Gyula</i> : In memoriam Ákos Palla]	17

Tanulmányok — Közlemények

<i>Sós József</i> : Semmelweis (1818—1865)	21
<i>B. D. Petrov</i> : Az orosz orvosok és Semmelweis Ignác	29
<i>Erna Lesky</i> : Semmelweis Ignác Fülöp és a bécsi orvosi iskola	35
<i>Erna Lesky</i> : Ignaz Philipp Semmelweis und die Wiener medizi- nische Schule	43
<i>Erich Podach</i> : Semmelweis tudománytörténeti helye	53
<i>D. Tutzke</i> : Semmelweis tanának hatása a közegészségügyre	67
<i>D. Tutzke</i> : Die Auswirkungen der Lehre von Semmelweis auf die öffentliche Gesundheitspflege	77
<i>Balogh Károly</i> : Iatrogen ártalmak a stomatológiában	87
<i>Székely Sándor</i> : Miért nem ismerték el Semmelweis felfedezését még a 60-as években sem?	93
<i>Bugyi Balázs</i> : Az orvosi fizika Semmelweis korában	101
<i>Katona Ibolya</i> : Dr. Schuschny Henrik (1857—1929) iskolaorvosi munkásságának néhány vonása	109
<i>Bálint Sándor</i> : Maróthy István orvos, Vörösmarty diákkori barátja	113
<i>Gyalai Mihály</i> : Adatok a Margitsziget gyógyfürdő-történetéhez .	123
<i>Somogyi Imréné</i> : Gyógyszertár-vizsgálatok Tolna megyében 1844/45 évben	151

Adattár

A Nemzetközi Orvostörténeti Társaság XX. kongresszusa Nyugat- Berlinben, 1966. augusztus 22—27-ig (<i>Duka Z. Norbert</i>)	163
A pesti görögök temetkezése (<i>Füves Ödön</i>)	164
Újabb adatok a bajai kórház történetéhez (<i>Biczó Piroska</i>)	166

Könyvismertetés

<i>Raymond B. Fosdick: Die Geschichte der Rockefeller-Stiftung (Szodoray Lajos)</i>	169
<i>Huszár György: A magyar fogászat története (Bugyi Balázs)</i> ...	174
<i>Farkas Gyula—Dezső Gyula: A magyar antropológia bibliográfiája (1952—1964) (Kőhegyi Mihály)</i>	175
<i>M. Porcius Cato: A földművelésről. Latinul és magyarul. (V. Kovács Sándor)</i>	175
<i>Werner Piechocki und Hans-Theodor Koch: Beiträge zur Geschichte des Gesundheitswesens der Stadt Halle und der Medizinischen Fakultät der Universität Halle</i>	177
<i>Ludwig Brandl: Ärzte und Medizin in Afrika (Vida Tivadar)</i>	178

SOMMAIRE

<i>Endre Réti</i> : Le cinquantenaire de la Révolution socialiste d'Octobre	13
<i>Gyula Regöly-Mérei</i> : In memoriam Ákos Palla	17

Études — Conférences

<i>József Sós</i> : Semmelweis (1818—1865)	21
<i>B. D. Petrov</i> : Les médecins russes et Ignác Semmelweis	29
<i>Erna Lesky</i> : Fülöp Ignác Semmelweis et l'école médicale Viennoise	35
<i>Erich Podach</i> : Le moment de Semmelweis au point de vue de l'histoire des sciences	53
<i>D. Tutzke</i> : L'influence de la doctrine de Semmelweis sur l'administration sanitaire	67
<i>Károly Balogh</i> : Nuisances iatrogènes dans la stomatologie	87
<i>Sándor Székely</i> : Pourquoi la découverte de Semmelweis n'était-elle pas reconnue encore dans les années soixante?	93
<i>Balázs Bugyi</i> : La physique médicale à l'époque de Semmelweis	101
<i>Ibolya Katona</i> : Quelques traits de l'activité d'hygiène scolaire de Dr. Henrik Schuschny (1857—1929)	109
<i>Sándor Bálint</i> : Le médecin István Maróthy, un ami étudiantin de Vörösmarty	113
<i>Mihály Gyalai</i> : Documents sur l'histoire du bain médicamenteux de l'île Marguerite	123
<i>Mme Somogyi</i> : Révisions des pharmacies dans le comitat de Tolna en 1844/45	151

Documentation

Le XX. Congrès de la Société Internationale de l'Histoire de la Médecine à Berlin-Ouest de 22 jusqu'au 27 août 1966 (<i>Norbert Z. Duka</i>)	163
Enterrement des Grecques de Pest (<i>Ódön Fűves</i>)	164
Éléments de nouveauté sur l'histoire de l'hôpital de Baja (<i>Piroska Biczó</i>)	166

Compte rendu

<i>Raymond B. Fosdick</i> : Die Geschichte der Rockefeller-Stiftung (<i>Lajos Szodoray</i>)	169
<i>György Huszár</i> : L'histoire de la stomatologie de la Hongrie (<i>Balázs Bugyi</i>)	174
<i>Gyula Farkas—Gyula Dezső</i> : La bibliographie de l'anthropologie hongroise (1952—1964) (<i>Mihály Kóhegyi</i>)	175
<i>M. Porcius Cato</i> : De l'agriculture. En latin et en hongrois ... (<i>Sándor V. Kovács</i>)	175
<i>Werner Piechocki et Hans-Theodor Koch</i> : Beiträge zur Geschichte des Gesundheitswesens der Stadt Halle und der Medizinischen Fakultät der Universität Halle	177
<i>Ludwig Brandl</i> : Ärzte und Medizin in Afrika (<i>Tivadar Vida</i>) ...	178

SUMMARY

<i>Endre Réti</i> : The Great October Socialist Revolution of fifty years	13
<i>Gyula Regöly-Mérei</i> : In memoriam Ákos Palla	17

Articles — Notes

<i>József Sós</i> : Semmelweis (1818—1865)	21
<i>B. D. Petrov</i> : Russian doctors and Ignác Semmelweis	29
<i>Erna Lesky</i> : Fülöp Ignác Semmelweis and the medical school of Vienna	35
<i>Erich Podach</i> : Semmelweis' moment in the history of science	53
<i>D. Tutzke</i> : Influence of Semmelweis' doctrine on public health protection	67
<i>Károly Balogh</i> : Iatrogen damages in dental surgery	87
<i>Sándor Székely</i> : For what reason the discovery of Semmelweis was not admitted even in the 60s years?	93
<i>Balázs Bugyi</i> : Medical physics in the age of Semmelweis	101
<i>Ibolya Katona</i> : Some traits of Dr. Henrik Schuschny's activity (1857—1929) as a medical superintendent of schools	109
<i>Sándor Bálint</i> : Doctor István Maróthy, a Vörösmarty's friend of student days	113
<i>Mihály Gyalai</i> : Contributions to history of medical baths on Margaret Island in Budapest	123
<i>Mrs. Somogyi</i> : Survey of pharmacies in Tolna county in the 1844/45 years	151

Documentation

The XX. Congress of International Society for History of Medicine in West-Berlin from 22nd to 27th August 1966 (<i>Norbert Z. Duka</i>)	163
Interments customs of Greeks in Pest (<i>Ódön Fűves</i>)	164
Recent contributions to history of hospital in Baja (<i>Piroska Biczó</i>)	166

Book-review

<i>Raymond B. Fosdick</i> : Die Geschichte der Rockefeller-Stiftung (<i>Lajos Szodoray</i>)	169
<i>György Huszár</i> : The History of the Hungarian Dentistry (<i>Balázs Bugyi</i>)	174
<i>Gyula Farkas</i> — <i>Gyula Dezső</i> : A Bibliography of Hungarian anthropology (1952—1964) (<i>Mihály Kőhegyi</i>)	175
<i>M. Porcius Cato</i> : From Agriculture. In Latin and Hungarian (<i>Sándor V. Kovács</i>)	175
<i>Werner Piechocki</i> and <i>Hans-Theodor Koch</i> : Beiträge zur Geschichte des Gesundheitswesens der Stadt Halle und der Medizinischen Fakultät der Universität Halle	177
<i>Ludwig Brandl</i> : Ärzte und Medizin in Afrika (<i>Tivadar Vida</i>) ...	178

INHALT

<i>Endre Réti</i> : Fünfzig Jahre seit der grossen sozialistischen Oktoberrevolution	13
<i>Gyula Regöly-Mérei</i> : In memoriam Ákos Palla	17

Aufsätze — Mitteilungen

<i>József Sós</i> : Semmelweis (1818—1865)	21
<i>B. D. Petrov</i> : Die russischen Ärzte und Ignaz Semmelweis	29
<i>Erna Lesky</i> : Ignaz Philipp Semmelweis und die Wiener medizinische Schule	35, 43
<i>Erich Podach</i> : Die wissenschaftsgeschichtliche Stellung von Semmelweis	53
<i>D. Tutzke</i> : Die Auswirkungen der Lehre von Semmelweis auf die öffentliche Gesundheitspflege	67
<i>Károly Balogh</i> : Iatrogene Schädigungen in der Stomatologie	87
<i>Sándor Székely</i> : Warum wurde die Entdeckung Semmelweis' noch auch in den 60-er Jahren nicht anerkannt?	93
<i>Balázs Bugyi</i> : Die ärztliche Physik im Zeitalter von Semmelweis	101
<i>Ibolya Katona</i> : Einige Zügen der schulärztlichen Tätigkeit von dr. Henrik Schuschny (1857—1929)	109
<i>Sándor Bálint</i> : Der Arzt István Maróthy, ein Schulfreund von Vörösmarty	113
<i>Mihály Gyalai</i> : Beiträge zur Geschichte des Heilbades am Margareten-Insel	123
<i>Frau Somogyi</i> : Apotheken-Revisionen im Komitat Tolna i. J. 1844/45	151

Dokumentation

Der XX. Kongress der Internationalen Medizingeschichtlichen Gesellschaft in West-Berlin vom 22. bis 27. August 1966 (<i>Norbert Z. Duka</i>)	163
Beisetzungsitten der Griechen von Pest (<i>Ódön Fűves</i>)	164
Neue Angaben zur Geschichte des Krankenhauses von Baja (<i>Piroska Biczó</i>)	166

Buchbesprechungen

<i>Raymond B. Fosdick</i> : Die Geschichte der Rockefeller-Stiftung (<i>Lajos Szodoray</i>)	169
<i>György Huszár</i> : Die Geschichte der ungarische Zahnheilkunde (<i>Balázs Bugyi</i>)	174
<i>Gyula Farkas—Gyula Dezső</i> : Die Bibliographie der ungarischen Anthropologie (1952—1964) (<i>Mihály Köhegyi</i>)	175
<i>M. Porcius Cato</i> : Über die Agrikultur. Lateinisch und ungarisch (<i>Sándor V. Kovács</i>)	175
<i>Werner Piechocki u. Hans-Theodor Koch</i> : Beiträge zur Geschichte des Gesundheitswesens der Stadt Halle und der Medizinischen Fakultät der Universität Halle	177
<i>Lugwig Brandl</i> : Ärzte und Medizin in Afrika (<i>Tivadar Vida</i>) ...	178

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Эндре Рети</i> : К 50-летию Великой Октябрьской социалистической революции	13
<i>Дьюла Регей-Мерей</i> : In memoriam Ákos Palla	17

Статьи — соообщения

<i>Йозеф Шош</i> : Семмельвейс (1818—1865)	21
<i>Б. А. Петров</i> : Русские врачи и Игнац Семмельвейс	29
<i>Эрна Лески</i> : Игнац Фюлеп Семмельвейс и венская медицинская школа	35
<i>Эрна Лески</i> : Ignac Philipp Semmelweis und die Wiener medizinische Schule	43
<i>Эрик Подлах</i> : Место Семмельвейса в науке	53
<i>Д. Туцке</i> : Влияние доктрин Семмельвейса на общую гигиену	67
<i>Д. Туцке</i> : Die Auswirkungen der Lehre von Semmelweis auf die öffentliche Gesundheitspflege	77
<i>Карой Балог</i> : Ятрогенные вредности в стоматологии	87
<i>Шандор Секей</i> : Почему не было признано открытие Семмельвейса еще в 60 годы?	93
<i>Балаж Буди</i> : Медицинская физика во время Семмельвейса	101
<i>Ибоя Катона</i> : Некоторые черты школьного врачебного творчества д-ра Хенрика Шушни (1857—1929)	109
<i>Шандор Балинт</i> : Врач Иштван Мароти, школьный друг Верешмарти	113
<i>Михай Дьюлаи</i> : Данные к истории на острове Маргиты в Будапеште	123
<i>Юдита Шомодиова</i> : Исследования аптек в комитате Толна в 1844/45 году годах	151

Сборник данных

XX съезд Международного медицинского исторического общества в Западном Берлине с 22 по 27 августа 1966 г. (<i>Норберт, Дука З.</i>)	163
Погребение пещских греков (<i>Эдзи Фювеш</i>)	164
Более новые данные из истории больницы в Байе (<i>Пирошка Бицзо</i>)	166

Рецензия

<i>Раймонд Б. Фосдик: Die Geschichte der Rockefeller-Stiftung (Лайош Содорай)</i>	169
<i>Дёрдь Хусар: История венгерской зубоврачений (Балаж Буди)</i> ...	174
<i>Дьюла Фаркаш—Дьюла Деже: Библиография венгерской антропологии (1952—1964) (Михай Кэхеди)</i>	175
<i>М. Порциус Като: О земледелии. По-латински и по-венгерски (Шандор В. Ковач)</i>	175
<i>Werner Piechocki und Hans-Theodor Koch: Beiträge zur Geschichte des Gesundheitswesens der Stadt Halle und der Medizinischen Fakultät der Universität Halle</i>	177
<i>Ludwig Brandl: Ärzte und Medizin in Afrika (Тивадар Вуда)</i>	178

ÖTVENÉVES A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM

A történelmi szemlélet ötvenéves fejlődése a szovjet egészségügyben és orvostudományban

Írta: R É T I E N D R E (Budapest)

Az orvostörténészek számára abban a hatalmas társadalmi átalakulásban, amelyet a Nagy Októberi Forradalom jelent, ez a kérdés merül fel: hogyan, mely területeken segítette elő az egészségügy, az orvostudomány fejlődését, az orvosi gondolkodás megújítását 1917 októbere és az azóta eltelt évtizedek.

A 19. században vált az orvosi gondolkodás természettudományossá. A társadalomtudományi területeken ez az átalakulás konkrét formában tudatosan történt, gondoljunk közgazdasági szemlélet változására Ricardótól, a történelem tudományára Carleytől Marx történelmi materializmusáig. Az orvosi gondolkodás hasonló jellegű fejlődése szintén végbement, de nem ment át az előbbiekhöz hasonló módon és mértékben e tudatos evolúción. Ösztönös módon győzött a múlt században a biológiában és orvostudományban, a materialista szemlélet, amely egy ideig még a régi mechanista formában jelent meg, Darwin, Claude, Bernard, Pavlov után azonban egyre határozottabban dinamikussá vált. Már a század második felében különösen pedig századunk elején világossá vált, hogy a biológia és orvostudomány terén nem elegendő a természettudományos látásmód sem, társadalomtudományi szemlélet és fogalmak, a társadalomtudomány szakágai és módszerei nélkül nem fejlődhet kellően az egészségvédelem. A felismerés önmagában nem volt elegendő a változáshoz: a tőkés államok közül a legfejlettebbek, leggazdagabbak is vonakodtak a konzekvenciák levonásától.

A Nagy Októberi Forradalom és a Szovjetunió megszületése győ-

keres változást hozott ezen a téren is. A szocialista, történelmi materialista szemléletből önként következik, hogy az egészségügyben is a munkások, a dolgozók egészségvédelmének szempontjai érvényesüljenek; így a társadalmi biztonság és kölcsönös segélynyújtás alapján állva, a lenini szellemben Szemasko megteremtette a szocialista egészségügy első alapelveit és alapvető szervezeteit. A társadalombiztosítás, a mindenki számára rendelkezésre álló egészségügyi segítség, a közegészségügy kialakítása, az anyaság védelme, a gyermekek ellátása voltaképpen első lépés volt, amely a társadalmi igazságtalanságot szüntette meg és egyenlőséget teremtett a szegény beteg emberek számára. Ennél talán még nagyobb jelentőségű volt, hogy a Szovjetunióban helyezték először törvényes kötelezettségként az orvosi gondolkodás középpontjába a prevenciót és ezzel egy időben az egészségügyi nevelést. Ez a szemlélet azóta meghódította a szocialista országokat és a tőkés országokban is egyre követelődőbb módon nyer teret. Mindezek az intézkedések, ez a gondolkodás a Magyar Tanácsköztársaság megalakulása, majd 1945 után nagy erővel jelentek meg országunkban.

Ma már orvostörténeti tény, hogy az élet, evolúció és tudat kérdéseiben a szovjet tudomány, határozott materialista fellépésével úttörő munkát végzett. Pavlov és Oparin, valamint sok más társuk és követőik folytatták és tökéletesítették a Huxley és Sherington iskola munkásságát, azzal a konkrétsággal, amelyet világnézeti szilárdságuk és koruk, valamint a szocialista ország légköre lehetővé tett számukra. Egyes későbbi torzulások ellenére a nagy pavlovi mű a jövő idegfiziológiájának, majd pszichológiájának egyik legszilárdabb alapköve. Az új kutatások, új módszerek a pavlovi idegfiziológiai látásmód tekintetbevételével indultak tovább a jövő megismerési felé.

Nem lehet részletekbe bocsátkozni azon konkrét eredmények taglalásában, amelyet a szovjet biológia és orvostudomány számára az 1917-es hatalmas változás jelentett. E helyen azonban feltétlenül meg kell említenünk az orvosi gondolkodás fejlesztésének egyik fontos (és a Szovjetunióban kiaknázott) lehetőségét: az orvostörténelem oktatását, az orvostörténetbe beáramló új szemléletet, amely szilárdan természettudományos alapon, realista és történelmi módszerrel igyekszik vizsgálni a múltat és így a valósághoz többnyire

közelebb tud férni, mint az orvosi szellemtörténészek. A különböző korok szellemének, az emberi gondolkodás fejlődésének vargabetűit ezen a területen ezzel a gondolkodási módszerrel lehet megfejtetni, megérteni és a jövő számára hasznosítani.

Mi magyar orvostörténészek szovjet kollégáinknak további sikereket és fejlődést kívánunk az 50 éves nagy évforduló utáni időkben, magunknak pedig azt, hogy a magyar orvostörténelem ügye az eddigieken kívül annyi segítséget kapjon, amennyit a szovjet orvostörténet, — a mi orvosi gondolkodásunk és a magyar egészségügy további fejlődése javára.

IN MEMORIAM ÁKOS PALLA

(1903—1967)

Vitam suam posuit inopinate, summa in alacritate animi. Circumstantibus nobis lectum ipsius funebrem pomeridie illius diei aestatis ineuntis, *Horatii* verba in mentem venerunt:

„Omnes eodem cogimur, omnium
Versatur urna serius ocius
Sors exitura et nos in aeternum
Exilium impositura cumbae.”

(*Carmina*, II. 3,25)

Ákos (Achatius) *Palla* annis suae vitae haud parce utebatur, ut repleret illos argumentis navitatis suae gaudioque ex hac operositate percepto. Cogitationes eius plenae erant sensu humano ethicoque. Optime meruit de condenda Bibliotheca Hungarica Historiae Medicinae, una e ditissimis Europae huius generis institutis, porro de constituendo Musaeo Historiae Medicae a Semmelweis nuncupato.

Bibliotheca Hungarica Historiae Medicae anno 1951. condita est, eique Achatius *Palla* ad mortem usque praefuit. Quae bibliotheca origine tenus duobus solummodo cubiculis constans adolescebat in institutum ratione mundana quoque eminens. Cuius evolutionis testes sunt numerus fere 100 000 unitatum bibliothecalium, inter quas praeter codices rarissimos et clarissima incunabula inveniuntur fere omnia alicuius momenti antiqua opera medica.

Scientia sua Achatius *Palla* usus est ad collectionem artis medicae intra parietes bibliothecae comparandam. Cuius collectionis sculpturae minores insignes medicos repraesentantes vel vasa pharma-

ceutica magnum habent valorem scientificum. Constituto Musaeo Historiae Medicae a Semmelweis nominato Achatius Palla qua peritus partem in operibus Musaei habebat.

Condidit et redigebat folia periodica quorum index est: „Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica”, quaeque mox locum tenebat inter commentarios sub respectu internationali aestimatissimos. Particeps fuit maximo in gradu editionis systematicae librorum historiae medicae, quo in opere ab Instituto Nationali Rheumatologiae et Balneologiae adiuuabatur. E. gr. comparuerunt in editione bilingui plures fasciculi operis Stephani Weszprémi anno 1774. editi, cui index: „Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia”, series „Palaeopathologiae” dicata, Historia Stomatologiae Hungaricae aliaque opera.

Achatius Palla fuit qua iuuenis discipulus celeberrimae scholae pictorum in Rivulo Dominorum (Nagybánya, Baia Mare), in Transylvania olim existentis. Imagines suas claris, hilaribusque pingebat coloribus. Similiter eius natura talem sensum, optima omnia iudicantem effudit. Cultura eius ingenii, cognitio extraordinaria materiae scientificae et facultas critica reddebant ipsum aptissimum, qui investigationibus medico-historicis incumberet. Plures eius novae definitiones magni sunt momenti etiam sub respectu historiae scientiarum. In tuto posuit e. c. quaestionem incunabuli cui titulus „Biga salutis” (1954), significationem veram „putei leprosorum” Veszprimiensis (1956), conceptum s. d. tsergae scythicae eousque erronee explicatum (1957), et momentum genuinum „Sybillae unguentariae” (1959). Occupabat quoque ipsum quaestio curae infirmorum in Hungaria aevi medii (1961), historia nosocomiorum Semproniensium (Sopron) durante aevo medio (1964), avita vetustas aquarum thermalium Budapestinensium (1964) atque casus leprae in Hungaria (1966).

Quarum elucubrationum scientificarum signa sunt propria: methodus accurata, indagatio profunda argumentatioque ponderata.

Insignitus fuit pro sua in historiam medicae consumpta operositate „Nummo scientifico memoriae Stephani Weszprémi” inscripto. Adlectus est directorio Societatis Hungaricae Historiae Medicae addictae, membrum fuit praeterea Societatis Internationalis Histo-

riae Medicae, Academiae Internationalis Historiae Medicae et Societatis Germanicae excolendae Historiae Medicae destinatae.

Mors eius damnum est gravissimum historiae medicae Hungaricae. Attamen bibliotheca, folia periodica „Communicationes ...”, opera eius scientifica et paginae historiae medicae Hungaricae memoriam ipsius conservabunt!

„Hoc satis in titulo est, etenim maiora libelli

Et diuturna magis sunt monumenta mei ...”

(*Tristium* lib. III, 3, 77. *Ovidius* pro suo epitaphio)

Iulius Regöly-Mérei

TANULMÁNYOK—KÖZLEMÉNYEK

SEMMEIWEIS* (1818—1865)

Írta: SÓ S JÓ Z S E F (Budapest)

A gyermekági láz tragédiaként sújtotta minden korban az új élet adóit. Halmozódásáról azonban csak a 17. század második felétől kezdve beszélhetünk. Gyakran éppen a legjobbnak tartott intézményekben vált halálos járvánnyá.

Mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy miért vált főleg a XIX. század kezdetén nagy csapássá. A boncolás világszerte egyre gyakoribbá vált, az orvosképzés egyik alapjává. Az orvos boncoló működése pedig fokozott lehetőséget adott fertőzés továbbvitelére. Ilyen módon éppen az oktató klinikák és kórházak váltak a gyermekági láz fészkeivé. Az osztrák—magyar birodalomban még súlyosbította a helyzetet az orvosi tanszékekkel való takarékoskodás. Gyakori volt a bonctan és a manuális klinikai szakok közös tanára. Az egy tanszéken belüli oktatás az asepsis ismerete előtt nemcsak veszélyes volt, de a sebzésekből terjedő fertőzésnek kétségkívül gyakran előidézője volt.

Semmelweis sok vizsgálódás után egy művészeti emlékek között töltött velencei pihenés után hazaérkezve (1847. márc. 20.) *Kollet-schka* tanár halálának elemzésével jutott a helyes gondolatra: a gyermekági láz = sebfertőzés. Ezt *Hebra* ismertette. A megvitatást állatkísérletes ellenőrzés követte. A bomló anyaggal fertőzés tényét

* Semmelweis halálának 100. évfordulója alkalmával rendezett nagygyűlés előadásainak egyik része megjelent az *Orvosképzés* 1965. évi 6. számában. A következők jórészt a külföldi előadók tanulmányait ismertetik, míg a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban lezajlott ünnepségről a *Communications* 1968. évi Semmelweis-számában emlékezünk meg.

Semmelweis (barátjával, *Lautnerrel*) nyulakon végzett kísérleteivel igazolta. Ezt az eredményt *Skoda* ismertette az Akadémián (1849). Az is lényeges, hogy már *Hebra* megírta, hogy nemcsak hullából, de élő szervezetből származó kevés váladék is lehet okozója a gyermekágyi láznak.

A tan biztató elindulása után hamarosan komoly ellenzés indult meg, amely ádáz küzdelemmé alakult. Ebben a bécsi orvosi iskola összetételének is szerepe volt.

Korányi Frigyes 1882-ben úgy jellemezte a bécsi iskolát, hogy annak volt egy hivatalosan pártfogolt, de tehetségtelen és irigy része és egy háttérbe szorított, de korszakalkotóan értékes része. E két táborra szakadást a politikai körülmény még súlyosabbá tette és Semmelweis helyzetét nagyon rontotta.

A kar legalább egy vizsgálóbizottság alakulásával akarta Semmelweis tanainak igazságát alátámasztani és a megelőzés elvét átmenteni az anyák javára. Azonban a reakció megakadályozta a kérdésnek az egyetemen történő tárgyalását.

1850. május 15-én megtartotta Semmelweis előadását és ezt június 18-án és július 15-én is folytatódó vita követte. *Rokitansky* elnökölt és *Herzfelder* volt a titkár. Semmelweis tana mellett szólaltak fel *Arnth*, *Chiari* és *Helm*, valamint az állatorvos *Hayne*. Az Orvosegyesület, ahol a tudomány képviselőinek inkább szavuk volt (*Rokitansky*, *Skoda*, *Hebra*) — Semmelweist rendes tagjává választotta július 6-án.

Amíg Semmelweis tanait a bécsi karban csak a haladók ismerték el és pártolták, az egész pesti kar mellé állt. *Markusovszky* barátsága segített tanai elterjedésében. Tudjuk, hogy a szabadságharc alatt *Markusovszky* orvosi működése közben nagy gonddal mosott kezét, mielőtt sérülésekhez nyúlt volna. Semmelweis elve itthon nemcsak tan és javaslat volt, hanem élő valóság, mindennapi gyakorlat már 1848—49-ben is a sebészkedő *Markusovszkynál* és környezetében. *Balassa* a plasztikai sebészetet tudta fejleszteni a sebfertőzés megelőzésével.

Semmelweis itthoni munkásságának megértéséhez szükséges látnunk azt is, hogy milyen légkörben vette át tanszékét. Semmelweis hazatérésekor csak *Balassa* volt az orvosi fakultás tagja. A magyar — német vegyes érzelmű karban *Balassának* csak alkalmi többsége volt.

A 15 kari tag fele császárhű volt, akik közül néhány csak a szakmai vagy emberi igazság felismerése révén alkalmilag szavazott *Balassa* indítványa mellett. *Balassa János*, sebészetünk büszkesége, mint ember és hazafi egyaránt kitűnt és *Semmelweis* mellé állása értékes támogatást nyújtott a megelőzés gondolatának.

Semmelweis tanszékre pályázásakor a dékán *Gebhardt Ferenc* belgyógyász volt, aki tanított átmenetileg körtant, gyógyszertant és elméleti orvostant is. Magyar érzelmét bizonyítja, hogy az első tanár volt, aki székfoglalóját az addig szokásos latin helyett magyar nyelven tartotta. Haladó szakmai gondolkodású volt, számítani lehetett rá *Semmelweis* munkásságának támogatásában.

A másik sebész *Stockinger Tamás* orvostörténeti, elméleti orvosi, igazságügyi, közművelési kérdésekkel is foglalkozó művelt orvos volt. Az osztrák kormány pártfogoltjaként lett a Rókus Kórház igazgatója, majd tanár. A kar harmadik sebésze *Linzbauer Ferenc*, 1851-től az előkészítő sebészetet tanította. Műveltsége sokoldalú volt. A budai meleg források, balneológia, orvosstatisztika, igazságügyi orvostan, közegészségtan, gyógyszerkönyvi kérdések stb. érdekeltek és ezekről írt is. Egyikük sem ellenezte *Semmelweis* tanát.

Gebhardt dékán mellett a másik belgyógyász volt *Sauer Ignác*, aki a Monarchiában több helyen működött, majd a belgyógyászat tanára lett. Dékán, rektor és országos főorvos is volt, aki széles látóköre révén szintén támogatta *Semmelweist*.

Az élettan tanára *Schordann Zsigmond* éppen távozott élettani tanszékéről, amikor *Semmelweis* kinevezése megtörtént. Azonban még volt szerepe *Semmelweis* támogatása körül, mert különvéleményben fejtette ki, hogy a tanszék betöltéséhez a magyar nyelv tökéletes ismerete szükséges.

A kórboncnok *Arányi Lajos* volt, aki bölcsészeti és jogi tanulmányok után ment orvosi pályára. 1843-tól a kórbonctant, mint magántanár tanította és csak 1861-ben lett rendes tanár. Jó hírnevű régész volt, műemlékeink restaurálásának szószólója. E nagy műveltségű ember fogékony lehetett *Semmelweis* elvei iránt.

Hasonló volt *Rupp Nepomuk János*, a szintén nagy műveltségű orvos, aki igazságügyi orvosi problémákkal foglalkozott. A magyar és a bécsi kormány bizalmát is elnyerte tárgyilagos és megfontolt

állásfoglalásával. Később, mint dékán ő terjesztette a helytartótanács elé azt a javaslatot (1862), hogy Semmelweis megelőző eljárását kötelezően vezessék be a kórházakban és a magángyakorlatban is.

A szemész *Lippay Gábor* volt, aki sok utazás után 1847-ben lett tanár és tanszéken kívül is, a tanügy és a betegellátás szervezése terén érdemeket szerzett. *Csausz Márton* hétéves helyetteség után nyerte el a bonctan tanári állást és a tanszéket nagyrészt keresetéből tartotta fenn. Mindkét kormány bizalmát bírta. *Diescher* a pesti szülész-belgyógyász, közkedvelt orvos, aki az elméleti orvostan, kórtan, gyógyszerzetan tanára is volt, Semmelweis kinevezésekor a karban az elméleti orvostan tanára, majd Semmelweis követője a tanszéken. Tudományos igény nélküli rutinos orvos, aki nem ellenezte, de nem is támogatta Semmelweis elvét.

A karban *Gerenday József* a növénytan tanára is orvos volt, és a szabadságharc után két évig felfüggesztették állásából. Már csak hazafiassága révén is támogatta Semmelweist. Három kari tag — *Szabó* : ásványtan, *Wertheim* : vegytan, *Langer* : állattan — esetleges szerepéről nincsenek adataink, de nem orvosi szaktárgyaik miatt nem lehetett jelentősebb a befolyásuk Semmelweis munkájának segítségében vagy gátlásában.

Végeredményben a 15 tagú karból legtöbben olyan emberek voltak, akik Semmelweist megértették, sőt többen támogatták, mint a vezető szerepű *Balassát*. Nem volt gátlója és ellensége.

A tanszék 1854. nov. 25-én ürült meg. A pályázatokat 1855. febr. 20-ig kellett beadni és júl. 18-án a kinevezés meg is történt. (Korunkban, amikor az életritmus gyorsult, sajnos gyakran több éves a huzavona. Milyen furcsa!) A jelölésben máig is érthetetlen, hogy első helyen *Karl Braunt* és a második helyen Semmelweist jelölték a karban.

A magyarul nem tudó *Braun* első helyen történt jelölésében nyilván szerepet játszott az a tény, hogy a pesti egyetemet császári biztosi utasítás megfosztotta a Monarchia más egyetemein természetes jogoktól. Nem választhatott rektort és nem tarthatott 12 éven át közgyűlést. A pesti egyetem a császári biztos közvetlen rendelkezése és a magyarul nem tudó *Anton Virozsil* jogász tanár elnöklete alatt állott. Ez olyan befolyást jelentett, amit számításba kellett vennünk. Ma már nem tudjuk a kulisszatitkokat kibogozni, de lehetett *Braun* első helyen jelölésének olyan meggondolás az alapja, hogy úgy sem

lehetséges kinevezése. Ugyanis a kari javaslat kikötötte, hogy kinevezés előtt *Braun* igazolni tartozik magyar nyelvtudását. Így a jelölés feltételes gesztus lehetett a bécsi hatóság felé. A realitás a második helyen jelölt *Semmelweis* kinevezése volt. Ez meg is történt. *Semmelweis* esélyét növelte *Schordann* különvéleménye is.

A pszichésen kedvező kari helyzet ellenére voltak gátló körülmények, amelyek érthetővé teszik, hogy *Semmelweis* csak ötévi hallgatás után jelentkezett tanai védelmére. A klinika kicsinysége és rossz elhelyezése mellett az is kellemetlen volt, hogy tanári kinevezése után *Rott Ignác* óvást emelt kettős állása ellen. *Semmelweis* emiatt lemondott a Rókus Kórház főorvosi állásáról, amit *Rott* kapott meg. A kis klinikán azonban többszörös idő kellett megfelelő mennyiségű új bizonyító anyag gyűjtéséhez.

Az is gátolta a tudományos kibontakozást, hogy az Orvosegyesület ülésén ellenőrző rendbiztos volt jelen és a jegyzőkönyvet be kellett mutatni. Ilyen körülmények között nem volt alkalmas új tudományos tan hirdetésére. Megélhetési gondok és kétszeri kartörés (egyszer a hátasló levetette, egyszer uszodában elcsúszott) szintén akadályozták. A harcban beállott pár éves szünet így utólag érthető. Korábban azonban érthetetlennek mondták, pl. *Bruck* szerint (1885):

„Majdnem lélektan: rejtélynek látszik, hogy olyan ember, mint Semmelweis, ki a megkezdett küzdelemben tana elfogadását a humanitás követelményének tekinti, s ki ennek védelmében az úgy fontossága által elragadtatva oly türelmetlenséget és intoleranciát áruul el, hogy gyakran még az irodalmi illendőség korlátait is átlépi: éveken át semmit sem tesz tana terjesztése érdekében.”

Végre azonban nyilvánosság elé állt. 1858-ban tartotta a pesti Orvosegyesületben első előadását. E tudományos előadás és írás azonban nem hozott a megelőzés tanának terjedésében lényeges változást. Nem számolt azzal, hogy a vezetők hiúsága a tudományban a legszilárdabb falanx, amelyben a felfedezés lendülete megakadhat. Amikor 1861-ben és 62-ben három nyílt levélben a szülészeti tanárait tette felelőssé az orvosok téves nézeteiért: igazat mondott, de e lépés nagyon ártott a tanok terjedésének.

A pesti egyetem orvoskara 1862. május 7-i ülése egyhangúan állást foglalt, hogy *Semmelweis*nek a gyermekági láz megelőzésére

ajánlott eljárását széles körben vezessék be. Az egyetemi tanács jún. 5-i ülésén a javaslatot jóváhagyta és felterjesztette a helytartó-tanácshoz azzal, hogy az összes törvényhatóságnál rendelje el bevezetését. A helytartótanács 1862. szept. 1-i rendelete ilyen értelemben intézkedett is.

A pesti kar után csak a szentpétervári orvosi kar állt egységben melléje. *Tarnovszky* tervezetét elfogadták és bevezették a bábák számára kötelezőleg a klórmeszes fertőtlenítést és a tisztaság szabályait.

Semmelweis pesti kari szerepe is mutatja megbecsülését. Az orvosképzés reformjával foglalkozó bizottság tagjává választották *Lenhossék, Lippay, Stockinger* és *Wagner* társaságában, *Balassa* elnöksége mellett (1861). A klinikai telep létesítésével foglalkozó bizottságnak is tagja volt. *Csermákkal* és *Diescherrel* együtt vitte Bécsbe a kar emlékiratát a klinikai telep létesítése érdekében (1859). *Balassa* és Semmelweis kihallgatáson kérték Albrecht főherceg kormányzótól, hogy az Újvilág-utcai ódon kolostorépület helyett jobb elhelyezést kapjanak a sebészeti és szülészeti klinikák.

A tanári könyvtár — a mai egyetemi és országos könyvtárunk — vezetője volt (1861—64). Ő szerkesztette az első katalógust (1863) és ő költöztette át a könyvtárt az addigi bérelt helyiségből az egyetem épületébe.

Annak idején a törvényszéki orvosi felülvéleményezés legfelsőbb szerve az orvoskar volt. Semmelweis ebben a négytagú szűkebb bizottságban tag volt. 1861—65 közötti időszakból maradt is szakértői véleményezése saját kézírásával.

Tagja volt a kórtan és gyógyszer-tani tanszékek szétválasztása ügyében kiküldött kari bizottságnak (1860). Átvette 1862-ben a már egyetemi Központi Oltóintézet vezetését és az oltásokban is közvetlenül részt vett.

1857-ben az orvoskar gazdasági felügyelője lett. Ez hálátlan feladat volt. A karban is, a tisztviselők körében is sok nehézsége támadt, mert a szűk keretektől sok mindent szeretett volna megvalósítani. A keretek túllépése a felsőbb szervek előtt nem volt népszerű: Semmelweis állandó harcot folytatott a klinikai fehéreneműért és annak mosatásáért.

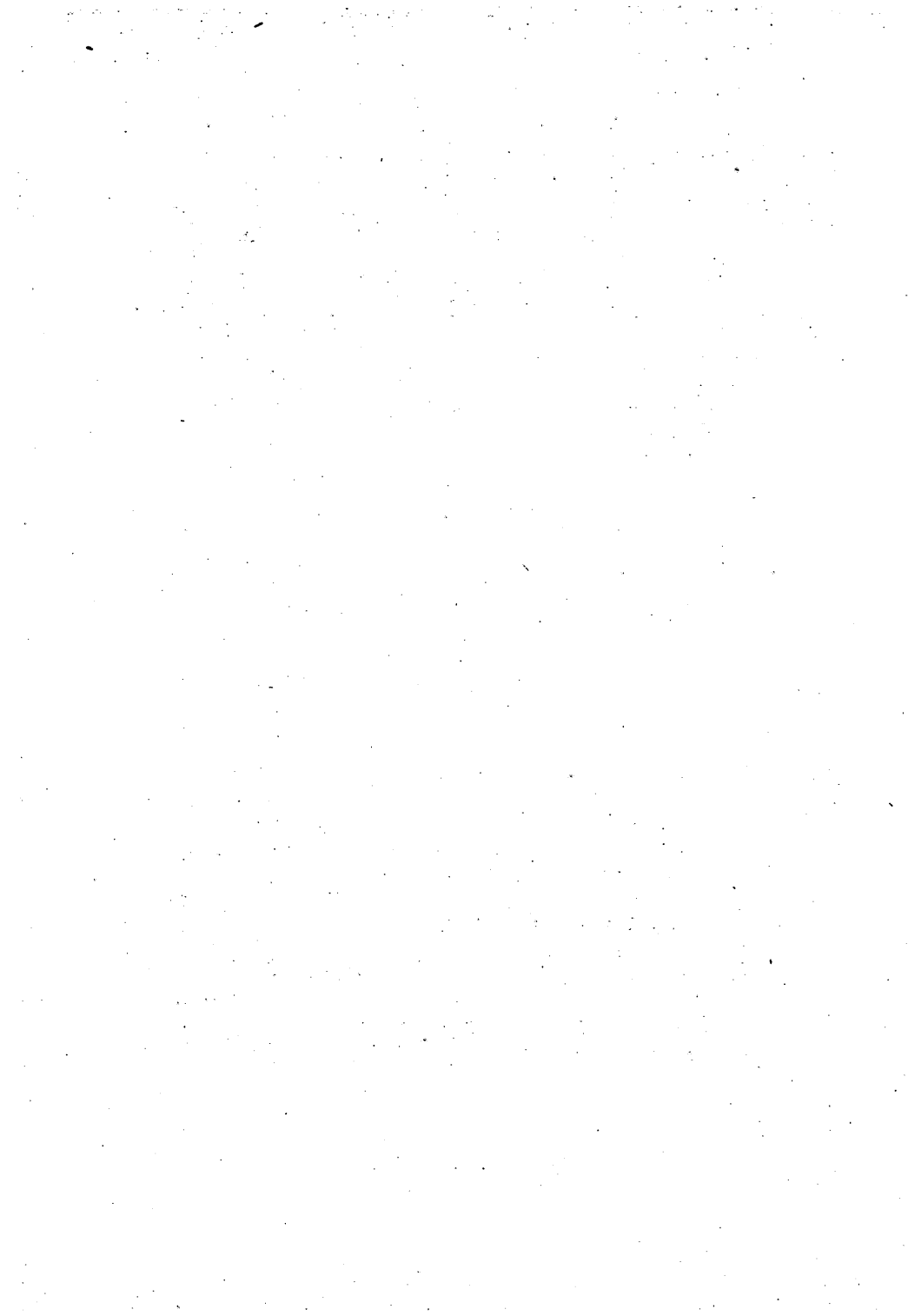
Semmelweis tanai abban az időben ellentétet jelentettek a kialakuló cellularpathológiával szemben és az egész morfológiai, igen

jól fejlődő és a vitalista tanokat száműző, tudományos igazságot képviselő tannal szemben. A cellularpathologia a látható és ellenőrizhető adatokkal az az új tudomány volt, melyet a kevésbé megfogható, kevésbé bizonyított tan — úgy érezték — oldalba támadott. Az élő kórokozók tana csak *Pasteur* után nyert csatát. Így *Semmelweis* tana 1847-ben még korai, 1858-ban *Virchow* könyvének megjelenése után az uralkodó irányzattal ütköző jellegű volt. *Pasteur* 1865-ben, *Koch* pedig 1873-ban bizonyították, hogy baktériumok betegséget okoznak. Ekkor *Semmelweis* már halott volt. A bizonyítás azonban kellett, mert az új tanokkal nemcsak orvosok tömege állt szemben, hanem olyan szaktekintélyek, mint *Virchow* és *Billoth* is. A bomlasztó anyagot meg kellett magyarázni és ehhez *Pasteur* és *Koch* felfedezése kellett.

Közben azonban az úttörő munkára jellemző feledés is ráborult *Semmelweis*re. *Koch* az 1878-ban megjelent „*Untersuchungen über die Aetiologie der Wundinfektionskrankheiten*” című könyvében a sepsis problémáját nagyon világosan tárgyalta, a gyermekágyi lázat is említette az olyan betegségek között, amelyek lényege, hogy egy sebzésből általános folyamat alakul ki. *Semmelweist* azonban nem idézte.

L. d'Ardenne 1882-ben *Les Microbes* címen írt könyvében a septikaemia problémáit, ebben a puerperialis sepsist is tárgyalta és Hippokratésztől elindulva a bakteriológia korszerű bizonyítékaival tárta fel a valóságot. A *Pasteur* közvetlenül megelőző időkről és *Semmelweis*ről azonban nem emlékezett meg.

Nevének itthoni megbecsülésére néhány példa: nevét viseli az utca, amelyben egyetemi tanári működését kezdte és a kórház, ahol főorvos volt és ott évenkénti Orvosi Napok tudományos ülése ad alkalmat a megemlékezésre is. Hamvait szülőházába áthelyezték. A legismertebb orvosi előadóterem, az egykori Orvosegyesület nagyterme a *Semmelweis*-terem nevet kapta még 1911-ben; szobra, *Stróbl Alajos* alkotása (1906) Budapest egyik legszebb szobra. A Budapesti Orvostudományi Egyetem *Semmelweis* emlékérméje és díja ma a legnagyobb hazai orvosi kitüntetés, amelyet nagy tudományos munkásság és emlékelőadás alapján ad ki az egyetem. És végül szülőháza az orvostörténelem otthonaként ma kezdi újra életét. Mindez a kései utódok hódolata az orvostudomány nagy úttörőjének emléke előtt.

AZ OROSZ ORVOSOK ÉS SEMMELWEIS IGNÁC

Írta: B. D. P E T R O V (Moszkva)

Üdvözlöm a konferenciát a Szovjetunió Egészségügyi Minisztériuma és az Össz-szövetségi Orvostörténeti Tudományos Társaság nevében. Sok sikert kívánok a magyar orvostörténeti kutatóknak és sok dicsőséget a Semmelweis Ignác Múzeumnak. Kívánom, hogy a fiatal orvosnemzedékek ennek a kitűnő orvosnak példáján tanulják meg, hogy hogyan kell népüket szolgálni.

Mindinkább világossá válik Semmelweis Ignác nagysága. Vele is ugyanaz történik, mint a nagy hegyekkel: minél messzebb megyünk például Pamírtól, annál jobban lehet látni nagyságát. Semmelweis hősi életét csak most kezdik igazán értékelni.

A magyar nép egy egészségügyi szólás-mondást hozott létre: „A tisztaság fél egészség”. A magyar nép nagy fia még egy lépést tett előre, amikor kijelentette, hogy „a tisztaság egészség” és igazával legyőzte a halált.

Az orosz orvosok már korán felfigyeltek a kitűnő magyar orvos, Semmelweis Ignác szavaira és követőivé váltak már jóval a nemzetközi elismerés előtt.

Erről beszélt a Semmelweis Ignác-émlékmű leleplezésekor mondott ünnepi beszédében Győry Tibor magyar tudós. Ismeretes, hogy 1906. szeptember 20-án Budapesten leleplezték Semmelweis emlékművét. Győry Tibor beszédében felidézte Semmelweis gyötrődéseit, amikor sehonnan nem kapott semmiféle támogatást. Már közel volt a kétségbeeséshez, amikor Európa szülészéhez levelet intézett, de ekkor szintén nem kapott semmiféle támogatást vagy elismerést sem.

„Ezek után abbahagyta tanai hirdetését és nőgyógyászzal kezdett foglalkozni és elvesztette a reményt, hogy megéri azt az időt,

amikor elképzelései megvalósulnak és az édesanyák nem pusztulnak el, mint gyermekeik áldozatai. Ekkor váratlan öröm érte a reménytelenségben. Mint a békés esti harangszó jutott el hozzá a Szentpétervári Orvos Társaság jelentése, melyben szó van arról, hogy a Társaság ülésén a vitában részt vevők nagy többsége elfogadta tanításait. Semmelweis Ignác örömet növelte az a tény, hogy a Társaság jelentését magyarra is lefordították és a budapesti „Orvosi Hetilapban” meg is jelentették. Hosszú idő után ez volt az első, de sajnos utolsó öröme is. 1865 júliusában elérte végzete.”

Ezeket a sorokat az orosz „Szüléset és női betegségek” című folyóirat 1907 januári számában a 84–94. oldalán olvashatjuk.

Az orosz orvosok Semmelweis követőivé és híveivé váltak még azelőtt, mielőtt a kitűnő magyar orvos neve egy új szülészeti irányzat fémjelzőjévé nem vált.

Az orosz orvosok megosztották Semmelweis nézeteit, figyelembe vették és betartották tanácsait.

Az orosz irodalom már jóval a híres semmelweisi könyv megjelentése előtt utal tanaira és azok igazára.

A kiemelkedő orosz sebész, *Pirogov N. I.* már sokak előtt megértette Semmelweis tanainak jelentőségét. A Drezdában 1895-ben megjelent

„Általános tábori sebészet alapjai” című könyvében írja: „Semmelweis elképzelései arról, hogy a szülők pyemiájának oka ragályos eredetű, bármennyire excentrikusak és szélsőségesek, sok igazságot tartalmaznak” (397. oldal).

Az orvosok gyakorló munkájukban felhasználták Semmelweis utasításait, mielőtt még a Pétervári Orvosi Társaság megvitatta és támogatta volna azokat.

Semmelweis Ignác követőjévé vált *Pirogov N. I.* tanítványa, *Kiter A. A.* (1813–1879) is a szüléset, nőgyógyászat és gyermekgyógyászat professzora, a későbbiekben a Pétervári Sebészorvosi Akadémia kórházi sebészetének professzora és a Szárazföldi Katonaorvosi Hospital sebészeti osztályának vezetője. Ez a kitűnő sebész pl. elsőként teljes uterus extirpációt végzett Oroszországban. A Péterváron 1858-ban kiadott „Nőgyógyászati Kézikönyvben” a „Gyermekági láz” című fejezetben *Kiter A. A.* részletesen tárgyalta azt a kérdést, hogy hogyan érezni Semmelweis hatását. Többek között

a gyermekági lázat kiváltó okok tárgyalásakor az első helyre teszi a szülész ujjait,

„amelyeket a bonctermi foglalkozások után nem mindig tisztítanak meg kellően” . . . „ahogy erre nem régeből rámutatott Semmelweis Ignác” (426. oldal).

Ugyanebben a fejezetben *Kitter A. A.* a gyermekági láz másik okának a szülőotthonok nem megfelelő építészeti megoldásait tartja. A továbbiakban arról ír, hogy „a ragályos betegségek az ápolási eszközökkel is terjedhetnek, például szivaccsal”.

Kiter erőteljesen kihangsúlyozta, hogy „A klinikákat és szülőotthonokat a közegészségügyi szabályok szigorú betartásával” kell felépíteni. Többek között minden ilyen intézménynek két épületből kellene állnia.

Még ha Semmelweis Ignácot nem is említették volna meg, akkor is világos lenne, hogy a Pétervári Katonaorvosi Akadémia szülészeti vezetőinek egész gondolatmenete Semmelweis követőinek és egyetértőinek gondolatmenete.

Erről más adatok is tanúskodnak. *Gruzgyev Viktorián* ismert szülészprofesszor könyvében „A Katonaorvosi Akadémia szülészeti és nőgyógyászati tanszéke fejlődéstörténete” (Szentpétervár 1898) egy sor adatot tartalmaz (138. lap) a *Kiter A. A.* által vezetett szülészeti klinikán tapasztalt gyermekági lázról. Ismeretes, hogy abban az időben az európai klinikákon igen el volt terjedve a gyermekági láz. A *Kiter A. A.* által vezetett klinikán a gyermekági láz ritka volt, vagy például az 1852–53-as években egy eset sem fordul elő. 1849–52-ben a 260 szülő nő közül gyermekági lázban tizenegyen haltak meg. Az 1856–57-es években nyolc szülő nő kapott gyermekági lázat (61-ből), öt közülük meghalt, hárman kigyógyultak. A szerző elemzi ennek a kedvező jelenségnek az okait. Könnyen meggyőződhetünk, hogy a *Kiter A. A.* klinikán Semmelweis szellemében volt megszervezve a munka. A szerző következtetése szerint jól volt megszervezve a megelőző munka. Az általa bevezetett megelőző intézkedések még egy korszerű szülésznek is dicséretére válnának. *Kiter* a következő megelőző intézkedéseket tartotta fontosnak:

1. a szülő és gyermekágyban fekvő nők belső szülészeti vizsgálatait a minimumra kell csökkenteni;
2. a szülésen csak a legszükségesebb személyzet vehet részt: két orvostanhallgató, klinikai asszisztens, szülésznő és szolgáló;
3. a gyermekágyi lázban elhunytak boncolását csak a nem klinikán dolgozó orvos végezhet;
4. a műtéti indikációt gondosan mérlegelni kell;
5. a klinika kórtermeinek fehér falaira és az ágyneműknek a tisztaságára ügyelni kell. A kórtermeket szellőztetni kell, a felső ruházatot tisztítani kell;
6. a gyermekágyi lázban fekvők ápolására használt szivacsokat, kliszter-csőveket, fehéreneműket más szülőknél nem szabad felhasználni.

Az olyan esetekben, amikor ezek a módszerek nem segítettek, a klinikát lezárták, a kórtermeket kiszellőztették, az ágyakat klórral befújták.

Semmelweis Ignác nézeteinek lelkes követője volt abban az időben — amikor még senki sem támogatta — egy másik pétervári orvos is. *Hugenberger F. K.* (1821—1891). A Péterváron 1863-ban megjelent „A Szent-Pétervári Szülészeti Intézet 15 éves fennállásának (1845—1859) évkönyve” című könyvében írja, hogy:

„A szülés utáni betegségek Szülészeti Intézeti okait vizsgáló véleményekből azt a következtetést lehet levonni, hogy a Semmelweis által leírt három ok megvan nálunk is, kivéve az egymásra gyakorolt hatásukat és sorrendjüket” (211. old.).

A gyermekágyi láz aetiológiája című fejezetben (180—220 oldal) jól látható Semmelweis Ignác hatása, többek között az olyan példák-ból is, mint amikor a gyermekágyi láz a hullafertőzés eredménye. A szerző végigkísér egy esetet (1847), amikor a Szülészeti Intézet szülészete az Intézetből kihurcolta a hullamérget egy magánháza, ahol a paciens meghalt gyermekágyi lázban. Ugyanebben a fejezetben szó van az önfertőzésről is, amikor a „ragály a levegőben” terjedt. A szerző megemlíti „*Semmelweis utóbbi 15 évben kifejett erőfeszítéseit*”.

1861-ben a Pétervári Orvosi Társaságban a Semmelweis beteg-

ségek vitája öt ülésen folytatódik. A vita majdnem minden résztvevője egyetértett Semmelweis Ignáccal. Az alapelőadást *Gugenberger F. K.* tartotta. Ő a legnagyobb dicséret és elismerés hangján beszélt Semmelweis Ignácról és tanairól.

A Társaság nemcsak elismerte Semmelweis Ignác nézeteit és követeléseit, hanem ezek alapján kidolgozta „*Az orosz szülészek szabályai-t*”, melyben többek között a Semmelweis elképzeléseinek megfelelő kézmosás is benne volt.

Szitugin V. V. és *Bigder E. F.* közös könyvében „A Pétervári nevelő ház Szülésselsegítő Intézményeinek 1840—1870-es orvosi évkönyvében” (Szent-Pétervár 1873) kiemelik *Gugenberger F. K.* erőfeszítéseit, hogy a Pétervári Szülészeti Társaságban milyen módszerekkel igyekezett Semmelweis tanait terjeszteni.

A továbbiakban sok szerző és előadó hangsúlyozta, hogy Semmelweis Ignác tanításait másokat megelőzve átvették az orosz orvosok.

Erről beszélt *Nejelov N. K.* a Kievi Egyetemen 1900. január 28-án elhangzott, a szülés utáni betegségek kezelésének történelmi fejlődése című bevezető előadásában.

Radcsinszkij N. J. hasonló előadást tartott 1901. január 24-én a Pétervári Női Orvosegyetemen. Erről beszélt 1903-ban Manderev P. G. a Kievi Egyetemen elhangzott előadásában és más előadásában, illetve könyveiben.

Sok szó esik ezekről a kérdésekről az orosz, illetve szovjet könyvekben, tankönyvekben és enciklopédiákban stb.

Semmelweis Ignácot úgy tekintik, mint kitűnő orvost és tudóst, akit az egész haladó emberiségnek tisztelni kell és akitől a fiatal orvosgenerációknak példát kell vennie. Keresztneve Ignác, mely paradoxul hangzó jelentéssel bír — ismeretlen. Ez a név éppen ellenkezőleg az egyik legismertebb név az orvostudományban.

Milyen következtetéseket vonhatunk le mindezekből?

Örök dicsőség Semmelweisnek! Örök dicsőség annak a népnek, aki ilyen kitűnő orvostudóst adott a világnak!

SEMMELWEIS IGNÁC FÜLÖP ÉS A BÉCSI ORVOSI ISKOLA

Írta: ERNA LESKY (Wien)

Különleges örömökre és megtisztelésemre szolgál, hogy ma szólhatok Önökhöz és átadhatom Önöknek a Bécsi Orvostudományi Kar üdvözlétét, amellyel Semmelweis oly döntő kapcsolatban állott. Hiszen nemcsak hallgatói éveit töltötte ott, hanem korszakalkotó felfedezését is a bécsi Szülészeti Klinikán tette. Semmelweisnek mindezen Bécshez fűződő kapcsolata ellenére a történelem színe előtt megvádolták Bécsset és a bécsi orvosi iskolát, hogy nem adta meg ennek a felfedezésnek az azt megillető elismerést, és Semmelweis hivatásbeli életútjára nehézséget nehézségre tornyozott. Ezeket a nehézségeket semmiképp sem fogom tagadni. Az már egyszer valóban úgy van, hogy amikor Semmelweis kétéves asszisztensi ideje lejárt, ezt többé meg nem hosszabbították, hogy 1849. március 20-án el kellett hagynia az I. számú Szülészeti Klinikát, nagyszerű felfedezésének színhelyét, és hogy 1850 októberében is csak korlátozott szülészeti docensséget kapott. Míg az eddigi leírásokban ezeket a tényeket erősen előtérbe állították, addig a lehető legkevesebb ismeretes arról az elkeseredett harcról, amit Semmelweis tanárai és barátai a karon belül folytattak érte és felfedezéséért. Ma éppen erről a harcról lesz szó új levéltári anyag alapján.

E harc bemutatása alkalmával mindenesetre annyira sajtóságon osztrák megjelenésű oktatástörténeti háttérre van szükség, hogy az nem tárható fel minden további nélkül. Csak így érthető, hogy mind ez ideig nem állapították meg az összefüggést Semmelweis esete és az egyidejűleg lejátszódó oktatási reform között. Hogy utóbbit megértsük, tudnunk kell elsősorban, mit takarított el ez a reform? Hogy

egyetlen mondattal mondjam meg: az abszolutisztikus rendszer óta fennállott, teljesen elavult kari alkotmányt! Ebben az orvosi tanulmányügy aligazgatója játszotta a főszerepet. Ez az alkotmány a tanárok fölötti minden hivatalos hatalmat, minden gyámkodási jogot órá ruházott. Mármost természetesen az 1848-i márciusi forradalomban meghirdették ennek a hivatalnak a megszüntetését és elvben a tanárok számára biztosították az egyetemi önkormányzat jogát. Ám ez az oktatási reform csak gróf Thun-Hohenstein Leó miniszter 1849. szeptember 30-i törvényével lépett hatályba. Semmelweis balszerencséje az volt, hogy ügyének tárgyalása éppen abba az átmeneti időszakba esett, amikor az aligazgató mindenfajta gyámkodási joggal felruházott hivatala még fennállt. Így ebben a tegnapi és a holnap között vajdú helyzetben minden attól függött, ki viseli ezt a hivatalt. Amikor 1848. december 30-án a szemész *Anton von Rosas* vette át, személyével az abszolutisztikus-reakciós beállítottság hordozója jutott még egyszer hatalomhoz. Ez ellen az ember ellen kellett *Skodának* és a haladó szellemű tanároknak a számukra már biztosított önkormányzati jogot védelmezniök, azt a jogot, amellyel a Semmelweis-ügy 1849 januárjától elválaszthatatlanul egybefonódott. A történelem különös intézkedése, játéka, hogy a tegnapi ez az embere, akiben a behatóbb vizsgálódás a Semmelweis elleni ellenállás tulajdonképpeni hordozóját pillantja meg, a magyarországi Péccsett született *Rosas*, tehát Semmelweis honfitársa volt.

Már 1849 januárjában értette a módját, hogy a kollégiumot két csoportra ossza: a sajátjára, amelyhez odatartozott *Klein* is, Semmelweis főnöke, és *Skoda* reformáló csoportjára, amelyik megkezdte amaz ellen a harcot a főiskolai önkormányzat megvalósításáért. Ebben a feszültségekkel teli légkörben Semmelweis ügye két szempontból képezte vita tárgyát: egyrészt *Skoda* javaslatot tett vizsgálóbizottság felállítására, hogy az I. Szülészeti Klinikán kétséget kizáró módon bizonyítsa a klóroldatos mosakodás sikerét; másrészt Semmelweis kérvényt nyújtott be aziránt, hogy hosszabbítsák meg asszisztensi idejét az I. Szülészeti Klinikán. Mindkét tárgyalási pont azonnal a főiskolai önkormányzatért vívott harc vitájának tárgya lett. Ennek keretében egyfelől *Rosas*, másfelől *Skoda* állt egymással szemben, mint a két fő ellenfél. Az eddig mindig újra említett *Kleinnél* *Rosas* aligazgató sokkal nagyobb mértékben felelős a Semmelweis

elé gördített nehézségekért. Legyen itt csupán két példája annak a ravasz hintapolitikának, amit ebben az átmeneti helyzetben folytatott: amikor Semmelweis kérelmezte az asszisztensi idő meghosszabbítását, *Rosas* előbb úgy igyekezett a tanári testületet és rajta keresztül a Semmelweisért küzdő reformercsoportot kiküszöbölni, hogy kijelentette: még kötelező az a régi szolgálati út, amely szerint a kérvényt az aligazgatón keresztül juttatták el a minisztériumba. Aztán azonban az új rendszer szerinti önkormányzattal érvelt, amelynek értelmében az egyes tanárnak egyedül van joga rá, hogy saját asszisztensét előterjessze. Az eredmény ugyanaz volt: a tanári testület kikapcsolása, s mivel a javaslattevő tanárt *Klein*nek hívták, ezzel a taktikával tényleg sikerült Semmelweis asszisztensi idejének meghosszabbítását megakadályoznia.

Ugyanez a hintázás ismétlődött akkor, amikor 1849. január 16-án azzal a szándékkal, hogy utat törjön Semmelweis nagyszerű felfedezése számára, bizottság felállítását javasolta azzal a feladattal, hogy *Klein* klinikáján vizsgálatot folytasson. *Rosas* itt is a régi rendszerre való hivatkozással lépett fel ezzel a javaslattal szemben: bizottság felállítása nem tartozik a tanári testület hatáskörébe, hanem ellenkezőleg, a minisztériumnak fenntartott jogkör. Másrészt azonban *Klein* tiltakozását a *Skoda* által javasolt bizottság felállítása ellen az egyetemi önkormányzat teréről vett érveléssel támogatta: az egyes tanároknak biztosítandó kutatási szabadság nem engedi meg az ilyen beavatkozást.

Ezekben a kemény csatározásokban *Skoda* volt az, aki a Semmelweisért folytatott küzdelem terhének oroszlánrészét viselte. Újra meg újra felállt a kari vitatkozások során és szót emelt Semmelweis és az ő felfedezése mellett. Csendes hangja és zömök alakja bizonyára nem kölcsönzött neki valami hősi külsőt. Mégis ő volt ennek a harcnak a hőse, amely 1849 októberében az ország legmagasabb tudományos fórumáról, a Tudományos Akadémiáról a leghatározottabb formában ismertette Semmelweis felfedezését a világ közvéleményével. De ennek a harcnak a keretében a második bécsi orvosi iskola más tagjai is kiálltak az írástól iszonyodó Semmelweisért. Így már 1847-ben a dermatológus *Hebra*, aki egyáltalán elsőként tette közzé Semmelweis felfedezését. 1849-ben a fiziológus *Brücke* Berlinbe küld róla értesítést, és ugyanannak az évnek február 23-án

ennek az iskolának másik tagja tartott előadást az Orvosi Társulatban a klórvizes mosakodás sikeréről: *Carl Haller*, aki előadását pontos statisztikai adatokkal támasztotta alá. Így a bécsi orvosi iskola legkülönbözőbb tagjai léptek egymás után a porondra *Semmelweis* mellett. Csak egyetlen ember nem lépett a nyilvánosság elé az ennek az iskolának legnagyobb felfedezéséért folytatott elkeseredett harcban: maga *Semmelweis*. Amikor a legnagyobb feszültség idején, február 23-án *Haller* megtartotta előadását, az Orvosi Társulat ezzel kapcsolatban felhívta *Semmelweist*, maga is beszéljen a felfedezéséről. De *Semmelweis* néma maradt. Felfedezésével kapcsolatban sem szóban, sem írásban nem foglalt állást, hanem az 1849. évnek ebben az első szakaszában a küzdelmet teljesen átengedte tanárainak és barátainak. Ezt egyszer teljesen világosan meg kell mondanunk és vissza kell emlékeznünk ezzel kapcsolatban arra a mondatra, amit *Sir William Sinclair*, angol *Semmelweis*-életrajzíró már 1909-ben megírt *Semmelweis*ről: „But he was in a sense his worst enemy himself.”

S vajon hogyan viselkedett *Semmelweis* a küzdelem második szakaszában, 1850-ben? Amit az újonnan fellelt források erre az évre nézve feltárnak, az az eddigi *Semmelweis*-kutatás szempontjából talán még jelentősebb. A következőben *Semmelweis* habilitációjáról lesz szó, amely talán a legkevésbé átkutatott szakasza életútjának. Mennyire kevésbé, azt vegyék észre abból, hogy eddig még habilitációs kérvényeinek a pontos időpontja sem volt ismeretes, s még kevésbé azok az események, amelyek ezekkel a kérvényekkel kapcsolatban állnak. Ahol azonban hiányzik a világos tudás, ott buján kezd burjánzani a fáma. Feltételezéseknek, sejtéseknek és spekulációknak tarka csokra övezi azt a tényt, hogy október 1-én megtörtént a születésre szóló venia megadása, azzal a megszorítással, hogy a gyakorlati oktatást fantómokon kell végezni; és ugyanazokkal a feltételezésekkel igyekeztek kapcsolatot találni az utóbbi és *Semmelweis*nek néhány nappal későbbi, hirtelen Bécsből történt elutazása között. A legelterjedtebb bizonyára az a verzió, amely szerint *Semmelweis* a veniának ebben a megszorításában ellenfeleinek, *Rosas*nak és *Klein*nek újabb rosszakarató ténykedését látta, ez az újabb megalázás elviselhetetlen volt számára, úgy, hogy hátat fordított Bécsnek.

Mármost hogyan áll a dolog valójában? Először is újra meg kell

teremtenünk az összefüggést a Thun—Hohenstein-féle főiskolai reformmal. 1849. szeptember 30-án jogerőre emelkedett, s így átruházták a karokra az oly régen várt önkormányzatot. Semmelweis tanára, lovag *Rokitansky Károly* 1849. október 1-én vette át, mint az első szabadon választott dékán, az orvosi fakultás vezetését. Ezzel a reformisták, a Semmelweis számára baráti erők vezetésre tettek szert a tanári testületben. Rögtön újra kezdték a Semmelweis melletti harcot. Semmelweis már 1850. február 9-én beadta a szülészetből való habilitáció iránti kérvényét. Ezen a szakon a tanítás akkoriban csakúgy mint ma, nem szorítkozott csupán elméleti előadásokra, hanem azt gyakorlati oktatás egészítette ki. Utóbbinak mind a fantómon, a női ivarszervek mesterséges utánzatán, mind pedig a hullán, a cadaveren kellett végbemennie. Éppen az újonnan kibocsátott habilitációs rendelet hangoztatta ezeket a demonstrációkat. Ám ennek a habilitációs rendeletnek fogyatékosága is volt. Elfelejtették benne meghatározni, honnan szerezzék ezt a demonstrációs anyagot azok a docensek, akik nem tartoztak többé valamely klinika kötelékébe. Éppen akkor, amikor Semmelweis habilitációja folyamatban volt, lett ez a hiányosság nyilvánvalóan a később syphilis-kutatóként ismertté lett *Zeissl Hermann* habilitációjának esetében. A közoktatásügyi minisztérium tehát előbb visszavetette mindkét habilitációs kérvényt, mind *Zeisslét*, mind pedig *Semmelweisét*. Már a két ügyiratnak ez az összekapcsolása az ellen szól, hogy Semmelweis kérvényének az elutasítását ellenségei, *Rosas* és *Klein* személyes nehezte-lése újabb megnyilvánulásának fogjuk fel, amint ez eddig általában történt. Sokkal inkább általános és elvi kérdésről van itt szó, amely éppen a reform utáni ezen két első habilitációs kérvénnyel kapcsolatban merült fel, tudniillik: milyen mértékben lehet és kell a gyakorlati tárgyak docensei számára hullákat, illetve beteganyagot rendelkezésre bocsátani. Ez a bécsi iskola klinikai utánpótlása számára annyira életbe vágó kérdés volt, hogy a kar behatóan foglalkozott vele és *Rokitansky* mint dékán és egyúttal a hullakérdésben mértékadó szakember kidolgozott róla a minisztérium számára egy részletes szakvéleményt. Akkoriban, a bécsi iskola kórbonctani irányának uralma idején bizonyos szakokban valóban hiány volt hullákban. *Rokitansky* azonban el nem mulasztotta, hogy szakvéleményében ne utaljon arra, hogy éppen a szülészet terén nincs szó ilyen hiányról.

Mivel itt egyrészt érdemi kérdéstről volt szó, amelynek az eldöntése hosszabb időt igényelt, másrészt azonban Semmelweis sürgette, hogy mielőbb tarthasson előadásokat; május 9-én előterjesztette második habilitációs kérelmét. Az eddigi Semmelweis-kutatás nem vette észre, hogy ebben a második habilitációs kérvényében kifejezetten fantómon való gyakorlatokra szorítkozott, amíg éppen az ún. cadaver-kérdés véglegesen el nem dől.

Ennek a második kérvénynek a minisztérium által történt kezelése oly érdekes és Semmelweis esete történelmi értékelése szempontjából oly elvi jelentőségű részletekkel függ össze, hogy arra kérem Önöket, engedjék meg nekem, hogy most a részletekbe bocsátkozzam.

Szerencsére birtokunkban van az a véleményezés, amelyben az illetékes minisztériumi előadó, *von Well Vilmos* állást foglalt Semmelweis kérvényével kapcsolatban. Így a határozat keletkezéséről lépésről lépésre nyomon követhetjük és megállapíthatjuk: a minisztériumi előadó ebben a véleményezésben a fakultást orránál fogva akarta vezetni olyan megfogalmazással, amelynél határozatlanabbat és barátságatlanabbat keresve sem lehetett találni. Most pedig lássuk az ügyiraton a csodálatos fordulatot: mindezt a hosszú lére eresztett határozatlanságot és udvariatlanságot hat tollvonás törli és helyébe a következő konkrét felszólítást teszi:

„Ami a magántanárok tanítása közben használandó cadavereket illeti, a jelen esetben jelzett körülményekre való tekintettel N. N.-t felhívjuk, hogy adjon minden egyes esetben indokolt szakvéleményt arról, vajon megengedjük-e és ha igen, milyen, esetről esetre meghatározandó korlátozások mellett engedjük meg a magántanároknak azok használatát.”

Jóllehet ezt a felhívást arra, hogy a kar új véleményezést adjon, nagyon záradékolt irodalmi stílusban fogalmazták; a végén mégis ez a szó van: „engedni”. És Önök egyetértének velem talán abban, hogy ez a szó az egész pótlásnak reményteljes, igenlő döntés felé mutató hangsúlyt ad, hogy itt nyitva hagyja a lehetőséget a kar számára újabb beadványra, sőt egyenesen felszólítja rá.

Maga *Thun-Hohenstein* gróf, a reform minisztere az, aki hivatalnokának a fogalmazványát áthúzza és hozzáteszi ezt a függelékot,

amely a cadaver-kérdés pozitív megoldására és ezzel Semmelweis habilitációja felé irányul.

A valóság az, hogy azok, akik eddig a levéltári forrásanyagot nem ismerve a korlátozott venia megadásában Semmelweis számára újabb, őt erősen megalázó rosszakaratot láttak, nagyon tévedtek. Ennek a veniának a megadása nem jelent megalázást, hanem — ha mégoly szerény és korlátozott volt is — az első kézzelfogható eredményt jelenti abban a nagy küzdelemben, amit a *Rokitansky—Skoda*-féle iskola csaknem kétéves, kitartó harccal vívott ki Semmelweis számára. Az első sikert a minisztériummal szemben! Aratott már ilyent ez az iskola 1850. május 15-én saját és Semmelweis legnagyobb ellenségével, magával Semmelweisszel szemben. Ilyen soká tartott, míg Semmelweis kész volt engedni barátai jókívánságának, az Orvosi Társulat 1849. február 23-i felszólításának és első ízben volt hajlandó saját maga beszélni a felfedezéséről. A bécsi iskolának az írástól és szónoklástól fázó Semmelweisszel folytatott küzdelemben aratott ezen első nagy siker úgy vonult be az Orvosi Társulat krónikájába, mint az „*orvosi kutatás igazi diadala*”. Most csatlakozott ehhez 1830. októberében, mint további siker, Semmelweis magántanári képesítésének keresztülvitele a minisztériumban. Máris megmutatkozik annak a lehetősége, hogy a korlátozott veniát kiszélesítsék. Nem kétséges: *Rokitansky* és *Skoda* minden nehézség ellenére végül is elérte, hogy tanítványuk pályafutása örömteli fordulatot vesz. Ekkor, október közepén történik meg a megfoghatatlan: Semmelweis menekülése Bécsből. Maga Semmelweis és valamennyi, őt magát követő életrajzírója azzal igyekezett ezt indokolni, hogy családott volt a korlátozott venia miatt. Ezek az életrajzírók természetesen nem ismerték Semmelweis második habilitációs kérelmének a tartalmát. Mi azonban ismerjük és tudjuk, hogy Semmelweis 1850. október 1-én pontosan azt a veniát kapta meg, amit május 9-én kérelmezett. Így tehát az 1850. október 1-én kelt kinevezési határozat semmi olyan új ténykörülményt sem tartalmaz, amit Semmelweis nem ismert volna már az 1850. május 9-én kelt kérvény beadása alkalmával, kivéve, a miniszter már ismertetett függelékét, amelyet inkább Semmelweisre nézve kedvező értelemben kell magyaráznunk. Ha az ember egybevezeti mindezeket az újonnan talált dokumentumokból elénk táruló tényeket Semmelweisnek azzal a kísér-

letével, hogy Bécsből október közepén történt hirtelen távozását a docentúrája korlátozásával indokolja, nem teheti túl magát annak a megállapításán: ez a kísérlet későbbi önmagyarázással egyenlő. Itt Semmelweis esete megszűnik történelmi lenni, és elkezdi lélektanivá válni.

Azt gondolhatnók, hogy Semmelweis tanárai és barátai, akik a legnehezebb körülmények között is évekig folytatták a Semmelweis melletti harcot, most ennek a hirtelen elhatározásnak a nyomán úgy érezték magukat, mint akiket a fejük tetejére állítottak és elfordultak tőle. *Schürer von Waldheim* máig is mértékadó Semmelweis-életrajzában ezt a véleményt képviselte, és nem tartotta lehetségesnek, hogy *Skoda* és *Rokitansky* mindennek ellenére kitarzott volna ennyire nehézkes tanítványa mellett. Mi most az ellenkező bizonyítás útjára léphetünk. Mert amikor 1856-ban *Klein* meghalt és az I. számú Szülészeti Klinika tanszéke megüresedett, *Skoda*, *Rokitansky*, *Dumreicher* és *Dlauhy* a kar többségével szemben *Klein* utódjául azt a Semmelweist ajánlotta, aki hosszú éves fáradozásukat 1850-ben Bécsből való menekülésével hálálta meg. Ha nem is került sor ennek a javaslatnak a megvalósulására, mégis e különjavaslat négy aláírójéé — s köztük a második bécsi orvosi iskola vezető egyéniségeié — az a nagy érdem, hogy minden Semmelweis természetével kapcsolatos problematikán túlmenően felismerték ennek az embernek a zsenialitását és kilenc éven keresztül kitarító következetességgel eszerint is cselekedtek.

IGNAZ PHILIPP SEMMELWEIS UND DIE WIENER MEDIZINISCHE SCHULE

von ERNA LESKY (Wien)

Es ist mir eine besondere Freude und Ehre, heute zu Ihnen sprechen und Ihnen die Grüsse der Wiener medizinischen Fakultät überbringen zu dürfen, mit der Semmelweis in so entscheidender Weise verbunden war. Hat er doch nicht nur an ihr seine Lehrjahre verbracht, sondern an der Wiener geburtshilflichen Klinik seine epochale Entdeckung gemacht. Trotz all dieser Verflechtung Semmelweis' mit dem Wiener Boden ist Wien und Wiens medizinische Schule vor der Geschichte angeklagt, dieser Entdeckung nicht die gebührende Anerkennung gezollt und Semmelweis auf seinem beruflichen Weg Schwierigkeiten über Schwierigkeiten bereitet zu haben. Diese Schwierigkeiten sollen in keiner Weise geleugnet werden. Es ist nun einmal Tatsache, dass Semmelweis, als seine zweijährige Assistenzzeit abgelaufen war, nicht mehr verlängert wurde, dass er am 20. März 1849 die erste Gebärklinik, die Stätte seiner grossartigen Entdeckung, verlassen musste und dass er im Oktober 1850 auch nur eine beschränkte Dozentur für Geburtshilfe zuerkannt erhielt. Während man in den bisherigen Darstellungen diese Fakten kräftig in den Vordergrund treten liess, ist von dem erbitterten Kampf, den Semmelweis' Lehrer und Freunde innerhalb der Fakultät für ihn und seine Entdeckung führten, nur das Allerwenigste bekannt. Von diesem Kampf aber soll heute auf Grund von neuem Archivmaterial die Rede sein.

Allerdings bedarf es bei der Darstellung dieses Kampfes der Kenntnis eines unterrichtsgeschichtlichen Hintergrundes von so

spezifisch österreichischer Form, dass er sich nicht ohneweiteres erschliesst. Nur so ist es erklärlich, dass bisher die Beziehung des Falles Semmelweis zur gleichzeitig sich abspielenden Unterrichtsreform noch nicht hergestellt wurde. Um diese zu verstehen, müssen wir in erster Linie wissen, was diese Reform weggeräumt hat: um es mit einem Worte zu sagen — die seit der absolutistischen Ära bestehende, völlig veraltete Fakultätsverfassung. In ihr spielte der Vizedirektor des medizinischen Studienwesens die Hauptrolle. Ihm war alle Amtsgewalt, alles Bevormundungsrecht über die Professoren übertragen. Nun war freilich bereits in der Märzrevolution des Jahres 1848 die Abschaffung dieses Amtes verkündet und das Recht auf Selbstverwaltung grundsätzlich den Professoren zugesprochen worden. Aber diese Unterrichtsreform wurde erst im Gesetze des Ministers Leo Grafen Thun-Hohenstein vom 30. September 1849 rechtskräftig. Semmelweis hatte das Unglück, dass die Verhandlung seiner Angelegenheit gerade in diese Uebergangszeit fiel, in der das mit allen Bevormundungsrechten ausgestattete Amt eines Vizedirektors noch provisorisch weiter bestand. So kam in dieser Situation zwischen Gestern und Morgen alles darauf an, wer dieses Amt zu verwalten hatte. Als es der Okulist Anton von Rosas am 30. Dezember übernahm, kam mit ihm noch einmal ein Träger absolutistisch-reaktionärer Gesinnung zur Macht. Gegen diesen Mann hatten Skoda und die fortschrittlich gesinnten Professoren das ihnen bereits zugesprochene Recht auf Selbstverwaltung zu verteidigen, ein Recht, mit dem die Angelegenheit Semmelweis seit Jänner 1849 sich in untrennbarer Weise verband. Es ist eine seltsame Fügung der Geschichte, dass dieser Mann des Gestern, der sich eindringender Betrachtung als der eigentliche Träger des Widerstandes gegen Semmelweis enthüllt, der in Pécs in Ungarn geborene Rosas, ein Landsmann von Semmelweis, gewesen ist.

Schon im Jänner 1849 hatte er es verstanden, das Kollegium in zwei Gruppen zu spalten: in seine eigene, der auch Klein, der Chef Semmelweis', angehörte, und in die Reformerguppe um Skoda, die gegen jene den Kampf um die Verwirklichung der Hochschulautonomie begann. In dieser von Spannungen geladenen Atmosphäre kam die Angelegenheit Semmelweis von zwei Seiten her zu Debatte: einmal stellte Skoda einen Antrag auf Einsetzung einer Unter-

suchungskommission, um an der ersten Gebärklinik den Erfolg der Chlorwaschungen zweifelsfrei zu beweisen; zum anderen hatte Semmelweis sein Gesuch um Verlängerung der Assistentenzeit an der I. Gebärklinik vorgelegt. Beide Verhandlungsgegenstände wurden sofort Streitobjekt im Kampf um die Hochschulautonomie, wobei Rosas auf der einen Seite und Skoda auf der anderen sich als Hauptgegner gegenübertraten. Weit mehr als der bisher immer wieder gennante Klein trägt der Vicedirektor Rosas die Verantwortung für die Semmelweis bereiteten Schwierigkeiten. Für das raffinierte Schaukelspiel, das er in dieser Situation des Ueberganges trieb, nur zwei Beispiele: als Semmelweis um die Verlängerung der Assistentur einreichte, suchte Rosas auf der einen Seite das Professorenkollegium und dadurch die starke für Semmelweis kämpfende Reformerguppe auszuschalten, dass er den alten Verfahrensweg, der das Gesuch über den Vicedirektor an das Ministerium leitete, als noch verbindlich erklärte. Dann jedoch operierte er wieder mit der Autonomie einer neuen Ordnung, wonach der einzelne Professor allein das Recht hätte, seinen Assistenten vorzuschlagen. Der Effekt war der Gleiche: Ausschaltung des Professorenkollegiums und da der vorschlagende Professor Klein hiess, gelang es mit solcher Taktik eine Verlängerung von Semmelweis' Assistentenzeit tatsächlich zu verhindern.

Dasselbe Schaukelspiel wiederholte sich, als Skoda in der Absicht, der grossartigen Entdeckung Semmelweis' die Bahn zu brechen, am 16. Jänner 1849 die Einsetzung einer Kommission beantragte, die an der Klinik Klein Untersuchungen durchführen sollte. Auch da trat Rosas diesem Antrag unter Berufung auf die alte Ordnung entgegen: die Einsetzung einer Kommission liege nicht in der Kompetenz des Professorenkollegiums, müsse vielmehr dem Ministerium vorbehalten bleiben. Andererseits aber unterstützte er den Protest Kleins gegen die Einsetzung der von Skoda beantragten Kommission mit einem aus dem Bereich der Universitätsautonomie genommenen Argument: die Freiheit der Forschung, die dem einzelnen Professor zu sichern sei, lasse eine derartige Intervention nicht zu.

In diesen mit aller Härte geführten Auseinandersetzungen war es Skoda, der die Hauptlast des Kampfes um Semmelweis trug.

Immer wieder ist er in den Fakultätsdebatten aufgestanden und hat das Wort für Semmelweis und seine Entdeckung ergriffen. Mit seiner leisen Stimme und seiner gedrungenen Gestalt hatte er sicher nichts Heldenhaftes an sich. Und doch ist er der Held dieses Kampfes gewesen, der im Oktober 1849 vom höchsten wissenschaftlichen Forum des Landes, der Akademie der Wissenschaften, Semmelweis' Entdeckung der Weltöffentlichkeit nachdrücklichst bekannt machte. Aber auch andere Mitglieder der 2. Wiener Schule sind darin für den schreibscheuen Semmelweis in die Bresche gesprungen. So bereits 1847 der Dermatologe Hebra, der überhaupt als erster die Semmelweissche Entdeckung publik gemacht hatte. 1849 hatte der Physiologe Brücke über sie nach Berlin berichtet und am 23. Februar desselben Jahres ein anderes Glied dieser Schule, Carl Haller, über den Erfolg der Chlorwaschungen in der Gesellschaft der Aerzte einen Vortrag mit genauen statistischen Daten gehalten. So sind die verschiedensten Glieder der Wiener medizinischen Schule nacheinander für Semmelweis auf den Plan getreten. Nur einer ist in diesem erbitterten Ringen um die grossartigste Entdeckung dieser Schule nicht hervorgetreten: Semmelweis selbst. Als am 23. Februar, in jener Zeit höchster Spannungen, Haller seinen Vortrag hielt, forderte anschliessend die Gesellschaft der Aerzte Semmelweis auf selbst über seine Entdeckung zu sprechen. Aber Semmelweis ist stumm geblieben. Er hat weder mündlich, noch schriftlich zu seiner Entdeckung Stellung genommen, sondern in dieser ersten Phase des Jahres 1849 den Kampf um sie völlig seinen Lehrern und Freunden überlassen. Dies will einmal in aller Deutlichkeit ausgesprochen und in diesem Zusammenhang der Satz bedacht sein, den der englische Semmelweis-Biograph Sir William Sinclair bereits 1909 über Semmelweis schrieb: „But he was in a sense his worst enemy himself.“

Und wie hat Semmelweis sich in der zweiten Phase des Kampfes, im Jahre 1850, verhalten? Was für dieses Jahr die neugefundenen Quellen erschliessen, ist im Hinblick auf die bisherige Semmelweis-Forschung vielleicht noch bedeutsamer. Wir sprechen im Folgenden von der Habilitation Semmelweis', welche wohl die am wenigsten durchforschte Phase in seinem Leben darstellt. Wie wenig, das mögen Sie daraus ersehen, dass nicht einmal der genaue Zeitpunkt seiner

Habilitationsgesuche bisher bekannt war, und noch viel weniger die Vorgänge, die mit diesen Gesuchen verbunden sind. Wo aber klares Wissen fehlt, beginnt die fama üppig zu wuchern. Es ist ein bunter Strauss von Hypothesen, Vermutungen und Spekulationen, die die am 1. Oktober erfolgte Verleihung der *venia* für Geburtshilfe mit der Beschränkung auf Uebungen am Phantom umranken und einen Zusammenhang zwischen diesem Faktum und der wenige Tage später erfolgten plötzlichen Abreise Semmelweis' von Wien herzustellen versuchen. Am verbreitesten ist wohl jene Version: Semmelweis habe in dieser *venia*-Beschränkung einen neuen Bosheitsakt seiner Gegner Rosas und Klein erblickt, diese neuerliche Demütigung sei ihm unerträglich geworden, sodass er Wien den Rücken kehrte.

Wie verhält sich nun die Sache wirklich? Zuerst gilt es wiederum die Beziehung zur Hochschulreform Thun-Hohensteins herzustellen. Am 30. September 1849 war sie rechtskräftig und dadurch den Fakultäten die so lang ersehnte Selbstverwaltung übertragen worden. Semmelweis' Lehrer, Carl von Rokitsansky, übernahm am 1. Oktober 1849 als erster frei gewählter Dekan die Leitung des medizinischen Professorenkollegiums. Damit waren die Semmelweisfreundlichen Kräfte, die Reformisten, in der Fakultät zur Führung gekommen. Sofort begannen sie den Kampf für Semmelweis aufs neue. Bereits am 9. Februar 1850 legte Semmelweis sein Gesuch um Habilitation für Geburtshilfe vor. Der Unterricht in diesem Fach beschränkte sich damals wie heute nicht nur auf theoretische Vorlesungen, sondern wurde durch praktische Uebungen ergänzt. Diese hatten sowohl am Phantom, einer künstlichen Nachbildung der weiblichen Geburtsteile, als auch an der Leiche, dem Kadaver, zu erfolgen. Gerade die neu erlassene Habilitationsordnung betonte diese Demonstrationen. Aber diese neue Habilitationsordnung wies eine Lücke auf. Man hatte übersehen zu bestimmen, woher Dozenten, die nicht mehr dem Verbands einer Klinik angehörten, sich dieses ihr Demonstrationsmaterial beschaffen sollten. Gerade als die Habilitation Semmelweis' im Gange war, war diese Lücke bei einem anderen Habilitanten, dem später als Syphilisforscher bekannt gewordenen Hermann Zeissl, offenbar geworden. Das Unterrichtsministerium hat also beide Habilitationsansuchen, sowohl das Zeissls als auch das Semmelweis', zunächst zurückgewiesen.

Schon diese Koppelung beider Akten spricht dagegen, die Abweisung des Gesuches Semmelweis', wie es bisher durchwegs geschehen ist, als eine neuerliche persönliche Rancune seiner Feinde Rosas und Klein zu deuten. Vielmehr handelt es sich hier um ein allgemeines und grundsätzliches Problem, dass sich gerade bei diesen ersten Habilitationen nach der Reform stellte, nämlich: wie weit Dozenten praktischer Fächer Leichen- bzw. Krankengut zur Verfügung gestellt werden sollte und konnte. Es war ein so vitales Problem für den klinischen Nachwuchs der Wiener Schule, dass sich die Fakultät damit eingehend beschäftigte und Rokitansky als Dekan und zugleich als der massgebliche Fachmann in der Leichenfrage über sie ein ausführliches Gutachten für das Ministerium ausarbeitete. In der Tat bestand damals bei der Dominanz der pathologisch-anatomischen Richtung der Wiener Schule in gewissen Fächern Leichenmangel. Aber Rokitansky hat es nicht daran fehlen lassen, in seinem Gutachten darauf hinzuweisen, dass ein solcher Mangel gerade in der Geburtshilfe nicht der Fall sei. Da es sich hier um eine meritorische Frage handelte, deren Entscheidung längere Zeit in Anspruch nehmen konnte, andererseits aber Semmelweis drängte, bald Vorlesungen halten zu können, so hat er am 9. Mai ein zweites Habilitationsgesuch vorgelegt. Es ist der bisherigen Semmelweis-Forschung entgangen, dass er sich in diesem zweiten Habilitationsgesuch ausdrücklich auf Uebungen am Phantom beschränkte, bis eben die sogenannte Kadaverfrage ihre definitive Entscheidung erfahren habe.

Die Behandlung dieses zweiten Gesuches im Ministerium ist mit so interessanten und für die historische Wertung des Falles Semmelweis so grundsätzlichen Details verbunden, dass ich Sie bitte, mir zu erlauben, jetzt ins Detail gehen zu dürfen.

Glücklicherweise besitzen wir das Gutachten, in dem der zuständige Ministerialreferent Wilhelm von Well zum Gesuch Semmelweis' Stellung nahm und können so Schritt für Schritt den Gang der Resolution verfolgen und feststellen: In diesem Gutachten wollte der Ministerialreferent mit einer Formulierung, die nichts an Unbestimmtheit und Unverbindlichkeit zu wünschen übrig liess, die Fakultät hinhalten. Und nun sehen wir am Akt das Erstaunliche: all diese wortreiche Unbestimmtheit und Unverbindlichkeit ist

mit sechs Strichen gelöscht und durch folgende konkrete Aufforderung ersetzt: „Was die Benützung von Cadavern bei dem von Privatdocenten erteilten Unterrichte anbelangt, so wird das N. N. in Berücksichtigung der diesfalls dargestellten Verhältnisse aufgefördert, bei jedem einzelnen Falle ein begründetes Gutachten abzugeben, ob u. unter welchen allenfalls festzusetzenden Beschränkungen dem Dozenten diese Benützung zu bewilligen wäre.“

Mag diese Aufforderung zu einem neuen Gutachten der Fakultät in einem noch so verklausulierten Amtsstil abgefasst sein, so steht doch das Wort „bewilligen“ an ihrem Ende. Und sie werden mir zugeben, dass dieses Wort die ganze Beifügung mit einem hoffnungsvollen, einer positiven Entscheidung zustrebenden Akzent versieht, dass hier der Fakultät die Möglichkeit einer neuen Eingabe eröffnet, wenn nicht geradezu sie zu einer solchen aufgefordert wird.

Es ist der Reformminister, Leo Graf Thun-Hohenstein selbst, der den Strich durch das Konzept seines Beamten gemacht und diesen auf eine positive Entscheidung der Kadaverfrage und damit der Habilitation Semmelweis' tendierenden Beisatz angefügt hat.

In der Tat, man ist bisher arg in die Irre gegangen, wenn man in Unkenntnis der archivalischen Quellen die Verleihung der beschränkten *venia* an Semmelweis als einen neuen, ihn schwer demütigenden Bosheitsakt deutete. Nicht eine Demütigung stellt die Verleihung dieser *venia* dar, sondern — so klein und so beschränkt sie immer auch sein mag — den ersten greifbaren Erfolg in dem grossen Kampf, den die Rokitansky—Skoda Schule in einem fast zweijährigen, zähen Ringen für Semmelweis errungen hat. Den ersten Erfolg gegenüber dem Ministerium! Gegenüber ihrem und Semmelweis' ärgsten Feind, gegen Semmelweis selbst, hatte die Schule einen solchen bereits am 15. Mai 1850 errungen. Solange hatte es gebraucht, bis sich Semmelweis bereit fand, dem Wunsch seiner Freunde, der Aufforderung der Gesellschaft der Aerzte vom 23. Februar 1849 zu willfahren und erstmals selbst über seine Entdeckung zu sprechen. Dieser erste grosse Erfolg der Wiener Schule in ihrem Kampf mit dem schreib- und redescheuen Semmelweis ist als „wahrer Triumph medizinischer Forschung“ in die Annalen der Gesellschaft der Aerzte eingegangen. Nun verband sich ihm

Oktober 1850 die Durchsetzung von Semmelweis' Dozentur im Ministerium als ein weiterer Erfolg. Schon zeichnet sich eine Möglichkeit ab, die beschränkte venia zu erweitern. Kein Zweifel: trotz allen Schwierigkeiten hatten es Rokitsansky und Skoda endlich erreicht, der Laufbahn ihres Schülers eine freundliche Wendung zu geben. Da ereignet sich in diesem Augenblicke, Mitte Oktober, das Unbegreifliche: Semmelweis' Flucht von Wien. Semmelweis selbst und alle ihm folgenden Biographen haben sie mit der Enttäuschung über die beschränkte venia zu motivieren versucht. Allerdings haben diese Biographen den Inhalt des zweiten Habilitationsgesuches von Semmelweis nicht gekannt. Wir aber kennen ihn und wissen, dass Semmelweis am 1. Oktober 1850 genau die venia erhielt, um die er am 9. Mai angesucht hatte. Es enthält somit das Ernennungsdekret vom 1. Oktober 1850 nichts an neuen Tatsachen, was Semmelweis an solchen nicht schon bei der Einreichung am 9. Mai 1850 bekannt gewesen wäre, ausser dem besprochenen Zusatz des Ministers, der eher in einem für Semmelweis günstigen Sinne zu deuten ist. Hält man alle diese, von den neu gefundenen Dokumenten gebotenen Fakten mit Semmelweis' Versuch zusammen, seinen plötzlichen Abgang von Wien Mitte Oktober mit der Beschränkung der Dozentur zu motivieren, so kann man nicht umhin, festzustellen: dieser Versuch stellt eine spätere Selbstinterpretation dar. Hier hört der Fall Semmelweis auf, ein historischer zu sein, und beginnt ein psychologischer zu werden.

Man könnte sich nun denken, dass Semmelweis' Lehrer und Freunde, die unter den schwierigsten Verhältnissen jahrelang den Kampf für Semmelweis geführt hatten, sich durch diesen plötzlichen Entschluss wie vor den Kopf gestossen gefühlt und sich von ihm abgewendet hätten. Schürer von Waldheim hat diese Meinung in der bis heute massgeblichen Semmelweis-Biographie vertreten und es nicht für möglich gehalten, dass trotz allem Skoda und Rokitsansky an ihrem so schwierigen Schüler festgehalten hätten. Wir können jetzt den gegenteiligen Beweis antreten. Als nämlich 1856 Klein starb und die Lehrkanzel der I. geburtshilflichen Klinik frei wurde, haben Skoda, Rokitsansky, Dumreicher und Dlauhy entgegen der Majorität der Fakultät jenen Semmelweis als Nachfolger Kleins vorgeschlagen, der ihnen ihre jahrelangen

Bemühungen 1850 mit der Flucht von Wien gelohnt hatte. Wenn es auch nicht zur Verwirklichung dieses Vorschlages kam, so bleibt gleichwohl den vier Unterzeichnern dieses Separatvotums und unter ihnen den Führern der zweiten Wiener medizinischen Schule das hohe Verdienst, über alle Problematik hinweg, die mit Semmelweis' Wesen verbunden war, die Genialität des Mannes erkannt und in zäher Konsequenz darnach neun Jahre gehandelt zu haben.

SEMMEIWEIS TUDOMÁNYTÖRTÉNETI HELYE

Írta: ERICH PODACH (Heidelberg)

Egy tudós történeti helyzetét a tudományban azok a változások határozzák meg, melyeket teljesítménye hozott magával. Tudományos személyiségének történeti értékeléséhez az a nagyság mérvadó, melyet mint kutató és gondolkodó felfedezésében elért. Döntő még megismerésének helyzetére az a tudománytörténelmi szituáció, melyet maga előtt talált. De mérték még a kortársak meg nem értése is, és ezzel az az ellenállás is, melyet le kellett küzdenie, hogy gondolatait elismertesse.

Ez minden teoretikus tudományra érvényes. A techné tudományágazataiban mindenkor még más szempontok is tekintetbe jönnek, ha arról van szó, hogy egy felfedezés vagy találmány jelentőségét felmutassuk. Legtöbbször arra az értékre hivatkoznak, mellyel az emberi előrehaladás számára bír. Csakhogy a haladásról nem mindig történik említés ugyanabban az értelemben, jelentése vita tárgya. Mert egyesek számára nemegyszer haladás az, ami a másik megítélésében lényegtelen vagy éppenséggel lemaradásszerű.

Szerencsére az orvostudomány a gyakorlati tudományokhoz tartozik, ahol a vélemények összeütközése az előrehaladás értékéről be sem következhetik. Mert az eredményt egyértelműleg az jelzi, hány megbetegedést lehetett gyógyuláshoz vezetni, mennyivel csökkent a halálesetek száma vagy amennyiben a megelőzés elve előbbrevaló, mint a kigyógyítás, mily mértékben járult hozzá egy felfedezés, hogy a betegség meg legyen akadályozva.

Jelen fejtegetésemnek az a célja, hogy megmutassam, Semmelweis

minden felvethető kritérium szerint az orvostudomány legnagyobbjai közé tartozik és a fertőzésről kialakult elméletek történetében korszakalkotó jelentősége van.

A baktérium felfedezése előtti fertőzéstan lehetőségeinek tetőpontjára hágott, amikor Semmelweis felfedezte a gyermekági láz természetét és az ellene való védekezést. Mert a fertőzéstan nem kezdődik csupán az orvosi parazitológiával és a kórokozó mikroorganizmusok felfedezésével. Létezett az már emberemlékezet óta, és a zseniális olasz *Fracastorius Jeromos* már 1546-ban, tehát több mint 420 évvel ezelőtt megkísérelte, hogy rendszeres formába öntse a betegségek átvitelének módozataira vonatkozó ismereteit. Ami Semmelweis után következett, az *Louis Pasteur* és *Robert Koch* kora volt, amikor alig hihető gyorsasággal következtek egymás után a kórokozó párnai élőlények felfedezései, és az egyes fertőző betegségek természetének és keletkezésének a tisztázása.

Semmelweisnek nem jutott osztályrészéül, hogy ebbe az új világba bepillanthasson, sőt be sem látta, miért gondolták némelyek, hogy létezik ilyesmi. Amikor barátja, a tanítása mellett bátran és hatásosan fellépő *Markusovszky Lajos* az általa szerkesztett *Orvos Hetilapban* kimondta, hogy azoknak a pusztító anyagoknak a természetét, amelyeket Semmelweis betegektől vagy hulláktól származó „*rothadó állati szerves anyagoknak*” nevez, egyszer majd pontosan meghatározzák, Semmelweis ezt nagyon rossz néven vette tőle. A gyermekági láz problémáját megoldottnak tekintette és a többet tudni akaró kíváncsiságot nem tartotta helyénvalónak. Ezzel annyiban volt igaza, hogy — amint azt kiváló életrajzírója, *Sir William Sinclair*, a manchesteri szülészeti tanár 1909-ben megírta: —

„Sok dolog, amit Skoda a negyvenes évek vége felé mondott, benne lehetne a modern tankönyvekben. Amit hiányolunk, az egyedül a bakteriológia. Az még akkor ismeretlen volt, ami pedig a bakteriológiai részletkérdések gyakorlati értékét illeti ... erre nézve eltérők lehetnek a vélemények.”

Természetesen nagy haladás volt, hogy *Koch* 1878-ban tisztázta a sebmegbetegedések baktériumos eredetét, s ezzel válaszolt arra a kérdésre, mi volt Semmelweis rothadó állati szerves anyagaiban a kórokozó tényező. Így lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy tudományosan

ellenőrizhető fertőtlenítő eljárás útján elérje az aszepszisnek azt az állapotát, amit Semmelweis óhajtott.

Semmelweis nem tartozott ebbe az új korszakba. De döntő módon hozzájárult ahhoz, hogy bekövetkezzék. *Pascal* mondása, hogy minden zseni csak egy módon zseni, Semmelweisre vonatkozóan is megállja a helyét. Ő a baktérium felfedezése előtti fertőzéstan lángeszese volt, amennyiben annak legélelméjűbb és határozott bírálójává lett.

Semmelweis nem a zöld asztal mellől cáfolta a fertőző betegségek felfedezéséről és különösen azok terjedéséről szóló akkor érvényes tanokat. A bécsi I. sz. Szülészeti Klinikán konkrét, s neki, mint a rábízott asszonyok életét gondozó orvosnak a körmére égő kérdésfelvetéssel találta magát szemben, azzal ti.: mi az oka annak, hogy az ő intézetében a gyermekági lázban megbetegedők és elhalók száma annyival nagyobb, mint a II. sz. Szülészeti Klinikán? Ezzel nem akarjuk azt állítani, hogy Semmelweis volt korának egyetlen lelkiismeretes szülész. De az érvényben levő nézetek alkalmasak voltak arra, hogy elaltassák az érzékenyebb lelkiismereteket is. Hiszen az epidémikusok nézeteinek, a légköri—földi okokra, a leküzdhetetlen, alattomosan mindenüvé beférkőző, mindenütt jelenlevő miazmákra, a járványoknak az uralhatatlan természeti katasztrófákhoz hasonló lefolyására vonatkozó kódós elképzeléseinek és sok más egyébnek a tehetetlenség beismeréséhez, a rezignációhoz kellett vezetnie. Erre Semmelweis nem volt hajlandó, ellenkezőleg eleve elutasította, hogy a gyermekági láz ügyében nihilista legyen. Módszere, hogy rendületlenül kutassa, mi az I. sz. Szülészeti Klinika nagyobb halálozási arányszámának az oka, elvezette őt annak felismerésére, hogy az epidémikusok nézetei egytől-egyig tévesek, mert *járványtani tényezőik nem magyarázzák meg a két intézet közti halálozási különbséget.*

Ehhez a kritikai felismeréshez csakhamar egy másik, pozitív társult. Mindenki, aki akkoriban a fertőző betegségekkel foglalkozott, gyakorlatilag *kontagionista* volt. Ezt a kifejezést itt szigorúan történelmi értelemben kell vennünk, ami pontosan körülhatárolt volt. Ma a kontagiózis, infekciózis, ragályos kifejezéseket ugyanabban az egy értelemben használjuk. Úgy a múlt század jó közepéig azonban a kontágium és kontagiózis szavaknak egészen sajátos jelentésük volt, amit legutoljára a romantikus orvostudomány vett át, épített ki és

ápolta. Eszerint minden betegségfajtának meg volt a maga betegségi természete. Azoknak a betegségeknek, amelyek átvivődtek vagy átvihetők voltak, másokra átvihető természetük, kontágiumuk volt. A kontágium jelenléte tette a betegséget kontagiózussá. Ez a betegségi természet valami titokzatos dolog volt, amiben megtalálható volt a betegség valamennyi tulajdonsága, s amely bizonyos fokig a beteg testében élősködött. Kontagiózus betegségeknel úgy gondolták, hogy a betegségi természet folyékony, a testen kívül is tud szaporodni, ami egyik pusztító fő jellemvonása, mint kontágiumnak megvan az a képessége, hogy egészségesekkel is közlődjék és megismételje a betegséget annak minden tulajdonságával együtt.

Ez a maga romantikájával ma már nehezen érthető kortán pusztító gyakorlati és fogalmi eredményekre vezetett. Évekkel *Semmelweis után is hitték még némelyek benne.*

Semmelweis nagy tette az volt, hogy ad absurdum vitte az átvihető titokzatos betegségi természetről, a gyermekágyi láz kontagiómáról szóló tant, kereste a gyermekágyi láz anyagi okait és azt meg is találta. Ő volt az első, aki az egyik nagy, gyakran halálos kimenetelű betegség esetében azt az alapelvet követte, hogy *nem a betegség maga, hanem a betegség oka vihető át.* A fertőzéstan szempontjából Semmelweis felfedezésének a jelentősége abban van, és ennek a felismerésnek gyakorlatilag oly hatalmas következményében, hogy az anyagi kórokokat távol lehet tartani.

Nem Semmelweis volt az egyetlen, aki kimondta az elvet, hogy „*nem a betegség, hanem a betegség oka az, amelyik elterjed*”. *Jakob Henle*, aki később zürichi és göttingeni működése révén oly híressé vált, mint berlini prorektor és magántanár is kinyomatta ezt a mondatot „*Von Miasmen und Kontagien und von den miasmatisch-kontagiösen Krankheiten*” című, a *Pathologische Untersuchungen* 1840-i évfolyamában megjelent értekezésében. 1853-ban *Henle* az ő *racionalis patológiájában* különféle élősdiek által okozott betegségekről szól, amelyek konkrétan a szemünk elé tárják, hogy átvihető állati és növényi élősködők szóba jöhetnek mint kórokozók az embernél és az állatnál. Említette a *Botrytis Bassiana* nevű gombát, amely a selyemhernyó mézskórját okozza. *Gruby* Favus-gombáját, a trichinát, rühatkát és *Gruby* trypanosomáját békáknál.

Igaz, *Henle* bizonyosan megemlítette volna tételének megerősíté-

séül a gyermekágyi láz okának Semmelweis által történt tisztázását. De ő mit sem tudott Semmelweisről. Mint ahogyan megfordítva Semmelweis is fegyvertársának tekintette volna *Henlét* abban a törekvésében, hogy racionális patológus legyen, ha ismerte volna műveit. Legyenszabad mellesleg *Henléval* kapcsolatban egy másik orvostörténeti érdekességet megemlítenem. *Robert Koch* a Porosz Akadémián tartott székfoglaló beszédében azok között a tanárok között említette göttingeni tanulóveiből *Jakob Henle* nevét, akik döntően hatottak tudományos gondolkodásmódjára. Ezért azt hitték, hogy *Henle* a bakteriológiának *Koch* által történt megállapítására azzal hatott, hogy voltak elgondolásai a betegségek parazitológiájáról, különösen pedig annak a három követelményének a felállításával, amelyeknek eleget kell tenni, hogy valamely élősdit, mint valamelyik fertőző betegség kórokozóját lehessen azonosítani. Kiderült azonban, hogy *Koch* mit sem tudott *Henlének* idevonatkozó írásairól, s csak mint kiváló anatómust és anatómiatanárt becsülte őt. *Robert Koch* magától újra felfedezte a három *Henle-féle* ismérvét valamely kórokozó sajátos jellegét illetőleg, éppúgy, mint ahogyan Semmelweis is *Henlétől* függetlenül cselekedett aszerint az alapelv szerint, hogy nem a betegséget vesszük át, hanem annak okozóját: *bizonyosága ez annak, hogy a felfedezéseknek — gyakran még rövid időn belül is — meg kell ismétlődniök, hogy hatni kezdjenek.*

Ha a semmelweisi felfedezést annak szűkebb történelmi összefüggésében szemléljük, azt látjuk, lényege abban volt, hogy tisztázta az I. sz. Szülészeti Klinika halálozási többletének okát és azt az általa bevezetett megelőző intézkedések révén eltávolította. Utóbbiakat egyre következetesebben kiépítette és fő művében megvanak a vegyi és mechanikus antiszepszis elvei, amelyek alapján megvalósítható a kéznek, a műszereknek és mindannak a fertőtlenítése, ami érintkezésbe kerülhet a puerperális sebbel. A Semmelweis alapította fertőtlenítés már az ő életében sem marad a szülészetre korlátozott. Balassa János itt, Budapesten bevezette azt a sebészeti műtőbe és az orvostudomány sajnálatos tévedéseinek egyike az, hogy a Semmelweis-féle fertőtlenítés csak a Lister-féle antiszepszis uszályaként jutott érvényre.

Magának a felfedezésnek a történetét Semmelweis hatásosan mondta el. Nyomában ezt bizalommal leírták és továbbmondták.

Mert a leírás megfelelt a romantikus igénynek, amely a lángész csodálandó jellemvonását az intuícióban látja. A „Kolletschka-esetre” célok, amely az Önök számára sokkal közismertebb, semhogy annak részleteibe kelljen bocsátkoznom. Semmelweis 1847 tavaszán velencei üdülőútvjáról tért vissza, amikor azt a szomorú hírt kapta, hogy barátja, *Kolletschka Jakab* professzor hullamérgezés következtében meghalt. A boncolási jegyzőkönyv olvasásakor világosodott meg Semmelweis előtt, hogy ennek a vérmérgezésben meghalt férfinak a bonclelete azonos pyaemiás pusztításokat mutatott, mint a gyermekágyi lázban meghalt asszonyoké.

Semmelweis most — úgymond — hirtelen teljes világossággal meglátta, hogy a gyermekágyi láz esetében vérmérgezéssel van dolguk, amit az idéz elő, hogy — mint *Cruveilhier* mondta — minden szülőnő sebesült, ami a legnagyobb mértékben fogékonyá teszi őt a fertőzésekre. Emellett a hullaméreg különösen nagy veszélyeztetést jelent és megmagyarázza az I. sz. Szülészeti Klinika halálozási többletét. Ott a diákok viszik át a boncolások alkalmával beszennyeződött kezükkel a gyermekágyas nőkre a betegségekre vezető anyagot. A II. sz. Szülészeti Klinikán ez a veszély nem jön számításba, mert ott szülésznőket képeznek, és a növendékek nem boncolnak.

Szokás mondani: „Ez a történet túlszép ahhoz, hogy igaz legyen”. Ez a *Kolletschka* boncolási jegyzőkönyvével kapcsolatos zseniális felvillanás viszont túlsúnya ahhoz, hogy igaz legyen. Mert feltételezi, hogy Semmelweis rossz anatómus volt és annak kellett őt kioktatnia, aki *Kolletschkát* boncolta. A valóság ezzel szemben az, hogy egész bécsi tevékenysége idején, ahol, saját bevallása szerint, az anatómiai irány volt az uralkodó, *Rokitansky Károly* keze alatt nap mint nap boncolt. Ő nem *Kleinnek*, az ő jelentéktelen klinikai igazgatójának volt a tanítványa, akitől nem volt mit tanulnia. A bécsi *Rokitansky*-nak volt ő a tanítványa, aki csakhamar kitüntette barátságával — mint ezzel Semmelweis dicsekedhetett. *Lautnerral*, *Rokitansky* aszisztensével szoros barátságban volt. A gyermekágyi láz kérdésére való koncentrációja és a bonctermi tevékenysége mellett mindenestől valószínűtlen, hogy Semmelweisnek csak másodkézből, nevezetesen *Kolletschka* boncolási jegyzőkönyvéből kellett rájönnie a boncleletek azonosságára, ill. rendkívüli hasonlóságára egyfelől azoknak a szemé-

lyeknek az esetében, akik nemre és korra való tekintet nélkül vérmérgezésben haltak meg, másfelől azokéban, akik a gyermekágyi láz áldozatai lettek.

A semmelweisi felfedezés kórbonctani alapját legjobban az eredeti Semmelweis-irodalom útján lehet bebizonyítani. *Kolletschka* boncolási jegyzőkönyvéről Semmelweis első ízben, és pedig meglehetősen futólag, 1858-ból való magyar közleményében beszél, tehát 11 évvel később. Addig egyetlen szóval sem említette sem Semmelweis, sem *Hebra*, *Routh*, *Haller*, *Skoda* vagy mások, akik a felfedésről, részben nagyon alaposan beszámoltak.

Ezzel szemben *Skoda József* forrástörténeti szempontból mérvado 1849. évi akadémiai előadásában megvilágította a gyermekágyi láz Semmelweis által történt kórbonctani tisztázásának döntő jelentőségét és Semmelweis munkálatait nyomatékosan bevonta a bécsi kórbonctani iskola körébe. A leghivatottabb tanúbizonyságot pedig maga *Rokitansky* tette. Az 1842-ben megjelent „*Spezielle pathologische Anatomie*” c. műve 2. kötetéből és az 1846-ban megjelent „*Allgemeine pathologische Anatomie*” c. könyvéből a szülési gyulladásokról szóló fejtegetései alkalmával és a pyaemiáról és szepsziszről adott tanításánál kiténik, hogy *Rokitansky* a gyermekágyi lázat sajátosan gyermekágyi gyulladásnak tekintette, amit a helyi elsődleges elváltozások következményeként jelentkező általános patológiai-anatómiai kép idéz elő. Röviden: *Rokitansky* a gyermekágyi lázban a puerperium rendellenességét látta, a pyaemiában viszont a vér megbetegedését. Ezek a *Rokitansky*nál érvekkel alátámasztott nézetek tárgytalanokká lettek, amikor Semmelweis felfedezte, hogy a gyermekágyi láz nem sajátlagos sebfertőzés, és *Rokitansky* örült annak, hogy tanult a tanítványától, mint ezt egész iránta való viselkedése mutatja. Művei későbbi kiadásaiban *Rokitansky* feladta Semmelweis előtti tanait a gyermekágyi gyulladások és a pyaemia természetéről.

Mint mindenki tudja, aki csak futólag belelapozott Semmelweis fő művébe, ő az ő tanát lenyűgöző anyaggal és nagyon sokoldalúan körülbástyázta: statisztikai, klinikai, kazuisztikai szempontból a korabeli felfogások meggyőző bírálatával és végül kórbonctanilag. Orvostörténelmi szempontból külön érdeklődésre tarthat számot, hogy igyekezett tanítását történelmi szempontból is alátámasztani. Olvasta a gyermekágyi láz történetére vonatkozó irodalmat és különösen érde-

kelték őt a régebbi korok úgynevezett gyermekágyi láz-járványai. Főművében utal *Osiander*nek, a göttingeni szülésznek *A franciaországi szülészetről* („Geburtshilfe in Frankreich”) 1813-ban megjelent könyvére. Semmelweis *Osiander* után megemlíti még *Tenon*nak 1788-ban megjelent *Mémoires sur les Hôpitaux de Paris* c. klasszikus művét, amelyben azokról a gyermekágyi láz-járványokról is szó van, amelyek a nagy párizsi kórházak legrégebbikében, az *Hôtel Dieu*-ben dühöngtek. Ezek a XVII. században annyira pusztítottak, hogy az egyik nagytekintélyű orvost bízták meg azzal, hogy járjon a végére a járványok okának. Ez az orvos alkalmoszerűleg később is szóba kerül és 1858-ban a nagy akadémiai vita alkalmával ismételten utaltak rá. De mindig csak másodkézből származó említésekél maradtak. Hiányzanak róla a pontosabb közlések. Neve különféle változatokban merül fel. Utónevét sehol sem adják meg, és — mint megállapíthattam — a rá történő hivatkozások majdnem kivétel nélkül történelmi alapot nélkülözök.

*Osiander Lamoignon*nak nevezi, ebből lett Semmelweisnél két sajtóhiba révén *Lamoignon*. Az a hír járta, hogy ez a titokzatos orvos a szülészeti osztályról női és a sebészeti műtőből férfi és női hullákat boncolt. Eközben megállapította, hogy a kórházi láznak és a gyermekágyi láznak a lelete azonos. A gyermekágyi láz-járványok miatt a Hotel Dieu helyiségeiben uralkodó viszonyokat okolta és azt ajánlotta, változtassák meg az osztályok romlasztó helyzetét, hogy így megátolják, hogy a kórházi lázban sínylődők megfertőzzék a szülőnőket és a gyermekágyasokat. Ő még természetesen miazmákra, kigőzölgésekre és kifolyásokra gondolt, amelyek az egyik teremből a másikba jutnak, akár közvetlenül, akár úgy, hogy áthurcolják azokat. Mindamellet ez a XVII. századbeli megállapítás valamelyes hasonlóságot mutat Semmelweis felfedezéséhez, úgyhogy a negyvenes évek végén, amikor Párizsban tudományos munkásságot végeztem, mindent megtettem, hogy a kérdéses orvosról megtudjak valami közelebbit.

Hosszas, nem egy csalódással fűszerezett nyomozás után megtudtam állapítani, hogy életében nagyon ismert orvosról van szó, XIV. Lajos egyik udvari orvosáról, név szerint *Vezouról*, aki főképp bírósági ügyek tisztázásában játszott nagy szerepet és akire különféle boncolásokat bíztak. Azonkívül ismételten említi őt Madame de

Sévigné a leveleiben, mint az udvari társaság orvosát. Ő volt az, akit a Párizsi Parlament elnöke, s ezzel egy személyben az Hôtel Dieu legfőbb előjárója, Ganillaume de Lamoignon 1664-ben azzal biztosit meg, hogy az Hôtel Dieuben pusztító gyermekági láz okát kivizsgálja. Ennek során *Vezou* megállapította, hogy a kórházi láz és a gyermekági láz a boncasztalon ugyanannak a betegségnek a jellegét mutatja: diffúz gennyesedések a nőknél éppúgy, mint a férfiaknál. Persze, az akkori technikai és fogalmi eszközök birtokában *Vezou* nem tudott meggyőző érveket felsorakoztatni ama nézete mellett, hogy a két betegség azonos. De mint azt a Mainzi Akadémia 1950-i évkönyvében nyomtatásban megjelent akadémiai közleményemben megmondtam, ebben az esetben a *látzat nem csalt*. *Vezou* helyesen látott és kétszáz évvel Semmelweis előtt arra az útra lépett, amely a gyermekági láz tisztázásában egyedül volt célra vezető: a kórbonctanira. Ennyiben bizonyos értelemben előfutára Semmelweisnek, akitől utóbbi egészen biztosan szeretett volna közelebbit tudni és szeretete volna őt támogatóként felhozni. *Vezou* munkája természetesen hiábavaló volt, mert amit helyesen meglátott, elmerült a ragályos betegségekre vonatkozó korbeli hamis elképzelések tömkelegében.

Akadémiai közleményemet ideiglenesnek szántam és kutatásaimat a számításba jövő párizsi levéltárakban tovább folytattam. Az eredmény az volt, hogy az Archives de France-ban életrajzi adatokra bukkantam *Vezouval* kapcsolatban. Teljes neve *Edmondus Vezou* volt, foglalkozása médecin au quartier, 1669 óta fiának, *Franciscus Vezounak* volt utódlási joga utána, aki ugyanúgy, mint ő, a párizsi fakultás Doctor Regiusa és medicus regius volt. A mi *Vezouunk* az akkori Holland Követség közelében levő pompás házában lakott, az akkor még nagyon előkelő Marais negyedben, ahol 1689. február 12-én meghalt.

Semmelweis fő műve nem tartalmazza felfedezése keletkezésének összefoglaló leírását, hanem többé-kevésbé rendszeres formában megadja a tanítása helyessége s annak gyakorlati következményei mellett szóló érveket. Ám munkásságának elemzésével megállapítható, hogy egész sorát tette az olyan felfedezéseknek, amelyek a boncteremből indultak ki 1947-ben megjelent kis Semmelweis-könyvemben összeállítottam az ő saját leleteit és következtetéseit saját

használatra. Az utolsó következmény, amit Semmelweis ezekből „levont”, az I. sz. Szülészeti Klinikába a boncteremből áthurcolt apró hullarészecskék szerepe volt. Ezért az 1847. május végén bevezetett óvintézkedés legelőször a hullaméregzés ellen irányult. De már 1847 vége előtt felismerte Semmelweis, hogy a gyermekágyi lázat előidézheti minden, akár hullákból, akár betegektől eredő „rothadó állati szerves anyag”, amely szennyezett kéz, műszerek, szivacsok stb. közvetítésével a szülönők vagy a gyermekágyban fekvők seibe jut. Ennek ellenére még évtizedekkel később is az állítólag „egyoldalú”, hullaméregre vonatkozó felfedezést vitatták, és az orvosi lexikoníróként ismert *Hirsch Ágost* 1883-ban azt állította, hogy ő volt az, aki a hullaméreggel kapcsolatos egyoldalú felfogást kiterjesztette úgy, hogy — mint írja —

„még ma is kijut nekem abból a tiszteletből, hogy Semmelweis mellett mint a gyermekágyi láz felfedezéséről szóló racionális tan megalapozójának neveznek”.

A szülészeti aszepszis nagy előmozdítója, *Hegar Alfréd*, akinek az első Semmelweis-életrajzot is köszönhetjük, megállapította vele kapcsolatban: „*Lehetetlen, hogy Hirsch olvasta Semmelweis művét*”. Az volt a baj, hogy Semmelweist nem olvasták. Még 20 évvel ezelőtt is találtam a párizsi Orvostudományi Akadémián felvágatlanul, illetőleg akárcsak a belelapozás nyoma nélkül olyan műveket, amelyeket Semmelweis megküldött ennek a tudományos testületnek.

Léteznek ma orvostörténészek, még hozzá *Sigerist* színvonalán is, akik oly módon nyilatkoznak Semmelweisről, különösen pedig Semmelweisről és az ő állítólagos bostoni előfutárjáról, *Holmes Oliver Wendell*ről, hogy *Hegar* mondását rájuk akár kettőzötten lehet alkalmazni: *lehetetlen, hogy olvasták Semmelweist és Holmest*. Pedig csak kézbe kell vennünk Semmelweis vaskos értekezését és el kell olvasnunk a mottóját: „*A gyermekágyi láz néven ismert betegség kontagiózus, amennyiben gyakran orvosok, ápolónők viszik át egyik személyről a másikra*”. Az 1843-ból való tanulmány domborítja ki ezt a tételt, amely azonban nem tartalmaz felfedezést, hanem a hosszú évtizedeken át képviselt, hamis kontagionista nézet ismétlését. Ezenfelül Semmelweis annak feltételezését, hogy az átvitel ruházat által

történik, biztos jelül tekintette arra nézve, hogy az illető mit sem tud az érintés útján való fertőzésről, hanem hiszi a betegségi természet átvitelét. Azokat a főként angol szerzőket, akiknek a műveiből *Holmes* kompilált, Semmelweis külön tanulmányban amúgy is megcáfolta. *Zweitel Pál*, a kiváló lipcsei szülész, mint az 1897. szülész-kongresszus elnöke, már 70 évvel ezelőtt ad absurdum vitte az ilyenfajta elsőbbségi igényeket a semmelweisi felfedezés ötvenedik évfordulójára mondott ünnepi beszédében, és több mint 20 évvel később még egyszer bebizonyította, hogy azoknak, akik Semmelweis érdemét szeretnék kicsinyíteni, *Holmesszal* sem lesz szerencsájük.

Hátra van azonban annak a kérdésnek a megválaszolása, mi az oka annak, hogy ma sokan *hajlamosak* arra, hogy *Holmes*nak adják az elsőbbséget Semmelweisszel szemben. Nem akarok a nemzeti dicsőséghajhászásról beszélni, ami az amerikaiaknál kétségtelenül szerepet játszik. Hiszen 1906-ban megtagadták a Semmelweis-emlékmű leleplezése alkalmával rendezett nemzetközi ünnepségen való részvételt, mert a gyermekági láz kontagiózus jellegét — értsük meg jól: kontagiózus voltát — és az ellene való védekezés lehetőségét évekkel Semmelweis előtt *bebizonyíthatóan* egy amerikai *fedezte fel*. Mi azonban annak az alapja, hogy Amerikán kívül is, különösen Németországban némelyek valóságos buzgalommal próbálják *Holmes*-ot megtenni a gyermekági láz okozója és az ellene való védekezés felfedezőjének.

Úgy gondolom, erre a kérdésre egyszerű a válasz. Semmelweis, az ő élete és műve egyetlen hatalmas vád azok ellen az orvosok és orvostudósok ellen, akik szabad folyást engedtek a dolgoknak a szülészeti intézetekben, sőt tudatlanságukkal azt még elő is segítették, mégpedig akkor, amikor ő már régen megmutatta, hogyan lehetne és kellene azokon változtatni. Semmelweis olyan állapotokat pellengérezett ki és lángolóan vádolta azokat, amiknek és akiknek számtalan nő esett áldozatául. A felelősök között, akiknek minderre évtizedekig süket volt a fülük, majdnem teljes számban ott voltak a szülészek — mindaddig, míg porondra nem lépett Freiburgban *Hegar Alfréd*, akit *Tauffer Vilmos* tett Semmelweis lelkes követőjévé —, sőt még olyan tudósok is, mint a nagy *Rudolf Virchow*.

Ilyen kínos dolgokról nem szoktunk szívesen beszélni, az ember szeretné azokat a múlt homályába meríteni. Ezért lenne sok ember

számára kedves, ha az újabbkori orvostörténelem legnagyobb botrányát ad acta tehetné. Ezért az egyenesen abszurd kísérletek abban az irányban, hogy Semmelweisre ezt vagy amaszt rászabadítsák. *Haranghy* professzor nemrégén különösen otromba ilyen esetet tett méltó nevetség tárgyává.

Minden rendben lenne, ha az egész Semmelweis-történetet száműzni lehetne a világból. És aligha lehet jobb Semmelweis-pótléket találni a bostoni *Holmes Oliver Wendell*nél. Jeles tanulmányíró, költő és humorista volt, az amerikai irodalom megalapozói közé tartozik. Az orvostudomány terén nem sokat fáradozott, átlaganatómus volt és klinikai kérdésekben csak dilettánszkodott. A gyermekágyi lázról tett nyilatkozatai, amelyek *Sir William Osler* útján meg nem érdemelt hírré tettek szert, olyan ember termékei, akinek nem volt szülészeti gyakorlata. Hemzsegnek a mindenféle, részben szellemes ötletektől, amelyeknek a legcsekélyebb ismereti értékük sincs. Mint a későbbi kiadások elárulják, tudott Semmelweisről és helyeselte, hogy ő, akit *Sondereinnek* nevez, szintén klóros mosakodásokat ajánlott, mint saját maga. Mintha a klóros mosakodás valami újdonság lett volna. Alkalmazták azokat már régen Semmelweis előtt, de nem arra a meghatározott célra, ami Semmelweis szeme előtt lebegett, ti. azoknak az anyagoknak a kiküszöbölésére, illetve elpusztítására, amelyek érintés útján fertőzést idézhetnek elő.

A döntő az, hogy *Holmes* elkötelezően cseveg a gyermekágyi lázról, alkalmasint személyes ügyében vitatkozik is, állandóan arra törekszik, hogy a dolgok fölött legyen. Szaktársaival nem bocsátkozik hangos vitába, nem okoz botrányt, hanem tetőtől talpig annak mutatkozik, aki volt és akart lenni: bostoni arisztokratának, akitől mi sem áll távolabb, mint hogy előkelőséget nélkülöző hangra törekedjék. Szóval tökéletes ellentéte Semmelweisnek, aki — mint mondtam — kiválóan alkalmas rá, hogy pótolja. Kötelességünk ezt meggátolni nemcsak a tudománytörténeti igazság szempontjából, hanem orvoserkölcsi s általában erkölcsi szempontból is.

Fejtegetéseim végére érkeztem. Azt hiszem, hogy eleget tettem ígéretemnek. Semmelweis felfedezése, amely tulajdonképpen a felfedezések egész sorából áll, a tudománytörténeti analízis alapján az infekciók lényegének felfogása szempontjából korszakalkotónak bizonyul. Semmelweis egyike volt azoknak az orvoskutatóknak, akik

a tudományt az orvosi romantika csillogó homályából a racionális patológia világos fényéhez vezették el.

Semmelweis, mint kutató, nagyságát a boncteremben bizonyította be, amennyiben a gyermekági láz természetét patológiai-anatómiai módon tárta fel. Semmelweis felismerte a kontaktfertőzés jelentőségét és megmutatta kiküszöbölésének útját a szülészetben és a sebészetben. Ő az aszepszis megalapítója. Ez mind nem egy zseniális sugallatból történt meg, hanem a kontaktfertőzés módjai és kihatásai felismerésének szilárd bázisán.

Ilyen tudományos tettek alapján vált Semmelweis az emberiség egyik legnagyobb orvosi jótevőjévé, ahogy őt barátja, *Markusovszky* nevezte: *az anyák megmentőjévé*. Számunkra, az utódok számára jótétemény, hogy ez az oly nagy csalódásokkal és sorscsapásokkal sújtott férfiú meggyőződésében sohasem ingott meg, hanem miként saját szavai mutatják, reményteljesen tekintett a jövőbe:

„Ha nekem, írja Semmelweis, amitől Isten óvjon, nem lenne megadva, hogy saját szememmel lássam azt a szerencsésebb korszakot, amelyben a gyermekági láz csak nagyon ritkán fog egy anyaéletet veszélyeztetni, az a meggyőződésem, hogy előbb vagy utóbb okvetlenül el fog jönni ez a korszak és ennek tudata még halálom óráját is derűssé fogja tenni.”

Engedjék meg, hogy az Aetiologia ezen szép zárószavaival mondjak köszönetet szíves figyelmükért.

SEMMEIWEIS TANÁNAK HATÁSA A KÖZEGÉSZSÉGÜGYRE

Írta: D. T U T Z K E (Leipzig, NDK)

Az orvostörténelem Semmelweis érdemeit azoknak szülészeti jelentősége szempontjából szokta méltatni. Értékelhetők azonban ugyanúgy, mint korai hozzájárulás az epidemológiához és a járvány megelőzéshez, tehát meg lehet azokat a bakteriológia állás-pontjáról is világítani. Ezt tette pl. *Hueppe Ferdinánd*, az egészségügy szakértője az ő 1894-ben itt, Budapesten Semmelweisről mondott ünnepi beszédében. [7]. Végül ha megvizsgáljuk tanának a hatását a közegészségügyre, a nagy magyar szülész jelentőségének tágabb, bizonyos fokig társadalomhygiéniai szemléletét kapjuk.

Érthető, hogy azok az elvek, amelyeket Semmelweis a gyermekágyi láz etiológiájára és megelőzésére vonatkozólag megállapított, csak a modern antiszepezsiznek a kibontakozása és bevezetése után tudtak hatni a közegészségügyre. Ez kb. a múlt század hetvenes éveinek a közepe táján következett be. Az ezen időpont előtt kiadott hivatalos gyógyszer-tani irodalom a gyermekágyi láz okának és az ellene való védekezésnek a kérdését csak mellesleg érinti, ha érinti egyáltalán, és a kérdésre egyáltalán nem ad egységesen Semmelweis szemléletében választ.

Jellemző példája ennek az 1858 és 1864 között megjelent három-kötetes „Handbuch der Sanitäts-Polizei”, *Pappenheim Lajos* egészségügyi tisztviselő tollából. Számára a gyermekágyi láz kevésbé kifejező elnevezése olyan betegségek csoportjának, amelyeknek a természetete még homályos. *Pappenheim* véleménye szerint Semmelweis nézete a gyermekágyi láz és a hullamérgezés közti összefüggésről tarthatatlannak bizonyult. Ennek ellenére elismeri Semmelweis érde-

mét, hogy elsőnek figyelmeztetett erre a lehetséges kórokra, ám ugyanabban a taglalásban kijelenti, hogy a klóroidatos mosakodás elégtelen és azt hiszi, hogy az egyszerű mosás és ruhaneműváltás az egyetlen olyan intézkedés, amit érdemes figyelembe venni [14].

1901-ben ezzel szemben *Schenk Pál* egészségügyi tisztviselő így ír:

„A gyermekági láz megismerésében alig vehető észre lényeges haladás azóta a félszázad óta, ami 1847-től eltelt, amikor a zseniális *Semmelweis* kiderítette annak természetét. A gyermekági láz megbetegedései és halálesetei mégis egészen lényegesen csökkentek és még állandóan apadnak ott, ahol *Semmelweis* alapvető nézeteiből levonták a helyes következtetéseket”. [16].

Mi változott meg hát abban az időben, ami eltelt *Pappenheim* Kézikönyvének a megjelenése és *Schenk* cikkének a közzététele között? *Semmelweis* tanítása leülepedett a közegészségügyben, amit négy ismérv alapján szeretnék Önöknek bemutatni.

Első ismérvként hadd domborítsam ki a gyermekági láz statisztikáját: mert az egészségügy terén a statisztikai elemzések képezik az elmaradhatatlan alapját mind az intézkedések kibocsátásának, mind végrehajtásuk ellenőrzésének. A gyermekági láz tömeges fellépéséről szóló statisztikai adatok olyan régiek, mint maguk a születési intézetek. Ennélfogva a gyermekági láz első halálozási adatai még a XVII. század második feléből származnak. Ezeknek a statisztikáknak a többsége azonban a XVIII. század végére és a XIX. századra nyúlik át. *Hirsch Ágost* nem kevesebb mint 288 gyermekági láz-járványt szedett össze a szakirodalomból. Ezek 1664 és 1879 között folytak le Amerika és Európa legkülönbélebb városaiban, ill. helységeiben. Ezek sorában kisszámú olyan járvány is található, amely részben egyes esetekben, részben az esetek többségében, részben kizárólag otthon szülőket érintett [6].

Valamennyi ilyen statisztika közül különleges jelentőségű a bécsi I. és II. számú Születési Klinikáé, mert közvetlenül összefügg *Semmelweis*szel. *Erna Lesky* nemrég nagyon szépen kifejtette, hogyan hasonlította össze *Semmelweis* e két klinika gyermekági lázra vonatkozó halálozási viszonyait egymással, hogy per exclusio nem ezzel a bizonyos, *Skoda József* által a klinikai tudományba bevezetett módszerrel ritkítsa „a faktív etiológizmusok bozótját.”

Az eredmény az a jól ismert természettudományosan megalapozott felismerés, hogy az I. sz. Klinika jelentékenyen nagyobb halálozása annak a következménye, hogy az orvosok, illetve a hallgatók hullamréggel beszennyezett ujjai fertőzik a szülőrészeket [10].

Semmelweis felfedezése újabb bizonyíték volt a szülészeti intézetekben előforduló gyermekágyi láz gyakoribb voltáról akkoriban már amúgyis érvényben levő felfogás helyessége mellett. Ez a felfogás nyilvánvalóan az egykorú statisztikák megbízhatóságába vetett korlátlan bizalom eredménye volt, noha valahogy furcsának tűnik, hogy bár az otthon szülők esetében előforduló gyermekágyi lázról ritkák a statisztikai adatok, sohasem vetették fel a jogos kérdést, vajon teljeseke-e az adatok. Még az orvosi statisztika olyan szakértőjének, mint *Oesterlen Frigyesnek* a szemében is bizonyos volt, „*hogy ceteris paribus a szülőházakban sokkal gyakrabban betegednek meg és halnak meg gyermekágyi lázban, mint másutt*” [13], és *Dohrn Rudolf*, a nőgyógyászat professzora még 1886-ban is azt hitte, hogy a szülészeti otthonok gyermekágyi mortalitását még hosszú időn át nem lesz lehetséges lecsökkenteni a magánygyakorlat százalékarányára [4].

Valóságban azonban az intézetek gyermekágyi mortalitása eddig az időpontig antiszeptikus és aszeptikus intézkedések kinos betartása következtében egészen jelentősen csökkent, míg a szülészeti intézeteken kívül gyermekágyi láz halálozási arányszámáról ezt nem lehetett állítani [4]. Ez a felismerés azon alapult, hogy időközben aránylag pontos statisztikai összehasonlításokat tettek a szülőházakon belüli, illetőleg azokon kívüli gyermekágyi mortalitás között. Ezzel kapcsolatban csupán *Ehler Fülöp* gyakorló orvos kiváló tanulmányára utalunk, amelynek tárgya a gyermekágyi halálozási arányszám Berlinben és Poroszországban 1877 és 1896 között [3]. Ezeknek és a hasonló statisztikáknak az eredményeiből támadt annak a szüksége, hogy a gyermekágyi láz elleni további közdelem során a szülésznök sorában mozgassunk meg minden követ. Ők akkor még valamennyi otthon szülés túlnyomó részét, kb. 95%-át levették. Egyáltalán 100 szülés közül azonban Németországban még 1905-ben is 97,9% volt az otthoni szülés [18]!

Amikor Németország 1874-ben anyakönyvi hivatalokat szervezett, a halotti anyakönyvek vezetése is átment a lelkészek kezéből a

polgári hivatalnokokéba. A nőgyógyászat ismert tanára, *Hegar Alfréd* ebben nagy hátrányt látott: felfogása szerint ui. a leikészek, főleg vidéken, személyesen ismerték a betegeket és az elhunytakat, ezért tudták azt is, mi a halálozás oka, és értettek hozzá, hogy gondosan és pontosan vezessék a statisztikát [3]. Azt, hogy a hivatalos statisztika újjászervezése nem vezetett pontosabb adatokra a gyermekági láz halálozási eseteinek a számára nézve, bebizonyították azok az 1876-77-ben folytatott vizsgálatok, amelyeket Berlinben végzett a Berlini Szülészeti és Nőgyógyászati Társulat gyermekági lázzal foglalkozó bizottsága [8]. Hasonló eredményekre jutott később *Ehlers* is [3].

Ezeknek a megállapításoknak részük lehetett abban, hogy egyes német államok, így pl. Szászország 1882-ban [15] és Poroszország 1883-ban [8] kötelességévé tették a szülésznőknek, hogy minden egyes gyermekágyas nő elhalálozását jelentsék az illetékes körorvosuknak. A körorvosok ezeknek a jelentéseknek a tartalmát a születési táblázatok és a halotti anyakönyvi kivonatok figyelembevételével évenként külön úrlapokon táblázatszerűen összeállították. Itt tehát nem egészség-rendészeti, hanem kizárólag statisztikai intézkedésről volt szó annak a célnak az elérésére, hogy pontosabb és megbízhatóbb ismereteink legyenek a gyermekági időszak halálozási eseteiről. A gyermekági statisztika ennek ellenére továbbra is megtartotta ki nem elégtő biztonsági fokát [8], amit *Möllers Bernát* 1923-ban újból hangsúlyozott [11].

Mintegy a századforduló táján különböző német államok áttértek arra a módszerre, hogy külön vezessék valamennyi olyan halálesetet, ami a szülés után bizonyos időn belül történik. Így *Württemberg* halálozási statisztikát készített a gyermekági első nyolc napjáról, persze a halálozás okára való tekintet nélkül. Szászország viszont olyan halálozási statisztikát épített ki, amely a szülés utáni első hat hétre vonatkozott és megadta a mindenkori halálokot. *Baden* pedig sebészeti szülések esetén külön kimutatta a gyermekági első kilenc napja folyamán előforduló haláleseteket [17]. A továbbiakban a halálos kimenetelű abortusok számának emelkedése következtében kénytelenek voltak utóbbiakat a gyermekági halálesetek teljes számából kiemelni. Végül a modern társadalmi higiéné fejlődésével szokásba jött a gyermekági láz-halandság és a szociális helyzet közti összefüggések különleges elemzése [12].

Miután statisztikailag bebizonyosodott, hogy az otthon szülőknél a gyermekágyi mortalitás csak kis fokban csökkent, a következmény az volt, hogy szigorúbban ellenőrizték az egészségügyi személyzetet, főleg a szülésznőket. Az egészségrendészeti intézkedések tehát a második ismérve annak a hatásnak, amit Semmelweis tana a közegészségügyre gyakorolt, s amit itt meg kell világítanom. Ezt a fejlődési szakaszt a XIX. század nyolcvanas éveiben az vezette be, hogy különleges utasításokat adtak ki a szülésznők számára a gyermekágyi láz elleni védekezés céljából. Ezekben az utasításokban nemcsak a már említett bejelentési kötelezettség szerepelt, hanem a gyermekágyas nők ápolására, hatásos fertőtlenítő oldatok készítésére, a kéz, a műszerek és a külső nemiszervek fertőtlenítésére vonatkozó előírások, valamint a szolgálattól való felmentés előírása abban az esetben, ha valamelyik ápoló gyermekágyas nő gyermekágyi lázban megbetegedett.

Egyébként a nőgyógyászat vezető képviselői arra törekedtek, hogy a szülésznők és a gyakorló orvosok felkészültségének további javítására irányuló jól megalapozott javaslatokkal a lehető leghatásosabban leküzdjék a szülészeti intézeteken kívüli gyermekágyi lázat. Így pl. ismételten követelték, hogy erősen korlátozzák, sőt szüntessék meg a szülésznők által történő hüvelymosásokat, és a gyakorló orvosoknak nyomatékosan a lelkére kötötték, hogy a szülészeti műtéteket a minimumra korlátozzák. Ezen túlmenően hangoztatták, hogy feltétlenül csírámentes gumikesztyűket kell használni [19]. Bajorországban 1910-ben bevezették a különleges szülésznői szekrénykét, amelyben megvolt valamennyi dolog, ami a kéz fertőtlenítésére szükséges. A legfontosabb feladatot abban látták, hogy a szülésznőket általában szigorúbban neveljék a higiénikus magatartásra. Azt remélték, hogy alaposabb kiképzéssel, rendszeres továbbképzéssel és intenzívebb orvosi felügyelettel a szülésznők körében is elérik a fertőtlenítés lényegének olyan tökéletes ismeretét, hogy a szolgálattól való ideiglenes felmentés feleslegessé válhatik ([5]). Tisztában voltak azonban azzal, hogy a szülésznőkre nem szabad csak köteleseket hárítani, hanem hogy egyidejűleg biztosítani kell számukra a kielégítő minimális kereset és a beteg-, valamint aggkori biztosítás jogát [16]. Ezzel olyan szempontokat érintettek, amelyek később mérvadó szerepet játszottak a szülésznői intézmény reformjánál.

Elértünk most a harmadik ismervhez, a modern bakteriológiai kutatás talajára épülő járványügyi törvényhozáshoz. Jellemző példaként kiemeljük az 1905. augusztus 28-i porosz törvényt a ragályos betegségek elleni küzdelem tárgyában. *Kirchner Márton*, *Koch*nak a tanítványa dolgozta ki ezt a törvényjavaslatot a végrehajtási utasításával egyetemben és képviselte azt a porosz országgyűlés előtt. 1907-ben elégtétellel megállapította, hogy e törvény által a gyermekági láz is kötelezően bejelentendő betegség lett. Néhány neves nőorvossal szemben, akik kételkedtek a gyermekági láz elleni egészség-rendészeti küzdelem értékében, *Kirchner* ebben látta az egyetlen helyes utat, annál inkább, mert az addigi eljárás mód kb. a századforduló óta nem eredményezte a gyermekági láz halandóságának további csökkenését [9]. Poroszországhoz hasonlóan valamennyi német állam, csaknem kivétel nélkül bejelentésre kötelezett betegséggé nyilvánította a gyermekági lázat.

Természetesen a felsőház elutasító magatartása miatt a porosz törvény csak úgy léphetett életbe, hogy a javaslatból előbb kihagytak néhány egészség-rendészeti fontos szempontot. Közéjük tartozott a gyermekági láz vonatkozásában a bejelentési kötelezettség törlése a csak gyanús esetekben is, valamint a körorvos látogatási jogának a korlátozása, amit nemcsak a kezelőorvos beleegyezésétől tettek függővé, hanem a háztartás fejének beleegyezésétől is [9]. Ennek következtében a törvény hatása csak a megbetegedési és halálesetek jelentési kötelezettségére, valamint a szükséges óvintézkedésekre terjedt ki. Utóbbiak főleg a szülésznőkre és a gyermekági nők ápolóira vonatkozó fertőtlenítésre és forgalmi korlátozásokra vonatkozó előírások voltak. Ezenkívül a szülésznőknek azzal kellett a lakosság körében a gyermekági láz elleni védekezést propagálniuk, hogy könnyen érthető figyelmeztető lapokat adtak a terhes nők kezébe [9].

Arra nézve azonban továbbra is megoszlottak a vélemények, vajon a gyermekági láz elleni egészség-rendészeti küzdelem hatásos-e? Annál is inkább, mert a tapasztalat azt mutatta, hogy a szülésznők igyekeztek a bejelentési kötelezettséget megkerülni, mert attól tartottak, hogy az ideiglenes szolgálati tilalom által keresettől esnek el, és mert elutasították a körorvosok puhatolódzási gyakorlatát, amely sokszor nagyon is kínos kihallgatás formájában történt [18]. Ehelyett a társadalomhygiénia iránt fogékony körök a modern anyavé-

delmi mozgalomba helyezték reménységüket, amelyet a nőorvosok részéről is úgy tekintettek, mint a gyermekágyi láz elleni küzdelem hatalmas tényezőjét [5]. Ezért az anyavédelmi mozgalom a negyedik ismérv, amit itt ki kell domborítanom.

Az anyavédelem sokoldalú célkitűzései közül bennünket ebben az összefüggésben lényegileg azok a társadalomhygiéniai követelések érdekelhetnek, amelyek a segítségre szoruló terhes és gyermekágyas nők gondozására és ennek részleges megvalósítására irányultak, kb. az első világháború kitöréséig terjedő időszakban. *Bluhm Agnes* 1912-ben ezeket a követelményeket a következőkben foglalta össze: 1. A szülés előtti 4—6 hetes munkaszünet az így kieső kereset teljes pótlásával. 2. A terhességi panaszok szabad kezelése és ha munkaképtelenség következik be a törvényben megállapított kíméleti időszak előtt, a táppénzzel egyenértékű kártalanítás. 3. Aszeptikus szülés, szabad szülési segítség szülésznők vagy orvos révén. 4. A szülés után legkevesebb hathetes munkaszünet az így kieső kereset teljes pótlásával. 5. Szükség esetén gyermekágyi, házi ápolás vagy otthonba történő felvétel [2].

A házi szülészet elmaradottsága a maga sokszor elégtelen lehetőségeivel, a kifogástalan szülési és gyermekágyi higiénia biztosítására mindenekelőtt a nőorvosokat tette egyre erősebb szószólóivá az ún. gyermekágyas otthonokban történő intézeti szülésnek. Ennek az eszmének úttörője és fáradhatatlan harcosa *Brennecke János Benjamin* magdeburgi nőorvos volt [3]. Eszméjét az anyavédelem keretében alapítványok, egyletek és egyes gyártulajdonosok révén valósították meg. Ezek gyermekágyas nőotthonokat létesítettek jobbadán férjes anyák, részben azonban házasságon kívül szülő anyák részére is. Ugyanezek az intézmények házi szülések esetére hetes ápolónőket adtak ingyen, kölcsönöztek a gyermekágyasok részére „vándorkosarakat”, amelyekben megvoltak a szükséges szülészeti kellékek, és szükség esetén ellátták a gyermekágyas anyákat étellel is [1]. Természetesen a rászoruló gyermekágyas nők számára képest ezek a sikerek csak csöppök voltak a tengerben.

Azt, hogy még 1910 körül mennyire rosszak voltak a társadalmi viszonyok Németországban, láthatjuk *Grünbaum* közléséből, mely szerint egyedül Poroszországban évenként több mint 80 000 nő nem vett igénybe szülésznői segítséget a szülésénél [5]. Ezért a modern

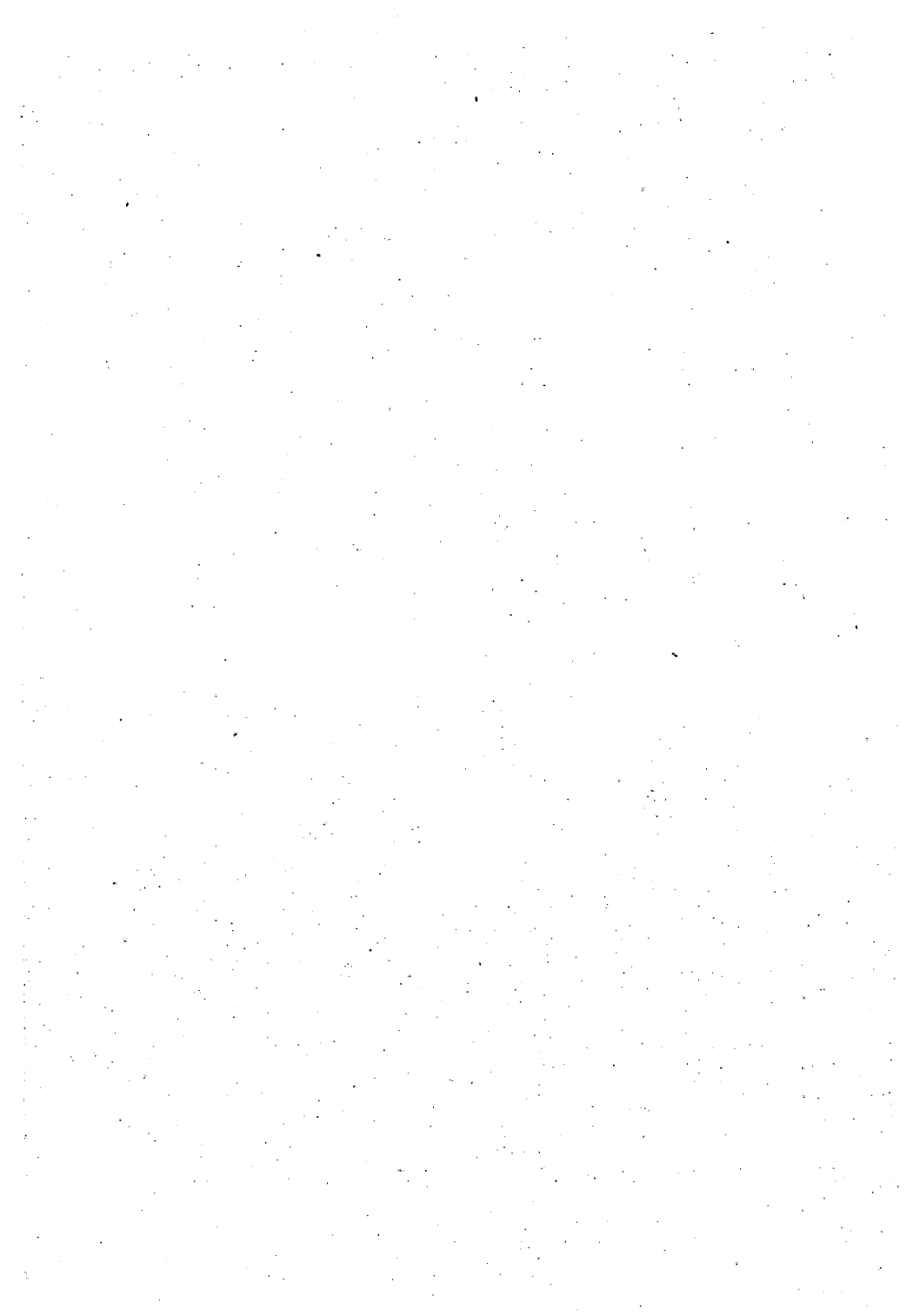
anyavédelmi mozgalom nem csak a gondozásban látta feladatát, hanem éppúgy a terhes és gyermekágyas nők anyagi biztosításában. A német társadalombiztosítás eredetileg női biztosítottjai számára szülés esetén három hétre engedélyezte a táppénz fizetését. Ezt a szolgáltatást 1903-ig kiterjesztették hat hétre, és az 1911-i Birodalmi Biztosítási Rendszabályzat nyolc hétre terjedő készpénz-szolgáltatással számolt. Ennek megfelelően közben a szülés utáni munkaszünet időtartamát 21 napról hat hétre emelték [2]. Természetesen az elért törvényes engedmények továbbra is elmaradtak a társadalom-higiéniai követelményektől, amint azt a kapitalista társadalomban nem is lehet másképp várni.

A sok még ki nem merített lehetőség ellenére joggal állapította meg Grünbaum 1911-ben, hogy az orvostudomány a zseniális Semmelweis szellemében a gyermekágyi láz ellen vívott küzdelmében nagyszerű eredményekre pillanthat vissza. Tisztában volt azonban azzal, hogy ez a küzdelem csak akkor érhet véget, „amikor elérkezett az az idő, amiről Semmelweis álmodott, de amit már nem élt meg, amikor — hogy a halhatatlan szavaival éljek — az egész világon, szülőházakon belül és kívül már csak öninfekciós, tehát nem készakarva okozott gyermekágyi láz esetek fognak előfordulni” [5].

I R O D A L O M

1. *Bluhm, A.* : Mutterschaftsfürsorge. In: *A. Grotjahn und J. Kaup* : Handwörterbuch der sozialen Hygiene. 2. Bd. (Leipzig, 1912) S. 71—111.
2. *Bluhm, A.* : Mutterschaftsversicherung. In: *A. Grotjahn u. J. Kaup* : Handwörterbuch der sozialen Hygiene. 2. Bd. (Leipzig, 1912) S. 112—117.
3. *Brennecke, H. B.* : Errichtung von Heimstätten für Wöchnerinnen. Dtsch. Vjschr. öff. Gesd. pfl. 29 (1897) S. 56—93.
4. *Fasbender, H.* : Geschichte der Geburtshilfe, (Jena, 1906) S. 839—840.
5. *Grünbaum, D.* : Rückblick und Ausblick im Kampfe gegen das Wochenbettfieber. Dtsch. Vjschr. öff. Gesd. pfl. 44 (1912) S. 736—749.
6. *Hirsch, A.* : Handbuch d. historisch-geographischen Pathologie. 2., vollst. neue Bearbeitung 2. Bd. (Stuttgart, 1883) S. 288—333.

7. *Hueppe, F* : Ignaz Semmelweis. Festrede zur Feier der Enthüllung seines Denkmals, bei Gelegenheit des VIII. internationalen Congresses für Hygiene, und Demographie zu Budapest, am 2. Sept. 1894. Berliner Klin. Wschr. 31 (1894) S. 815—818 u. 847—850.
8. *Jacobi, J.* : Zur Statistik d. Todesfälle im Wochenbett. Dtsch. Vjschr. öff. Gesd. pfl. 20 (1888) S. 463—471.
9. *Kirchner, M.* : Die gesetzlichen Grundlagen der Seuchenbekämpfung im Deutschen Reiche unter besonderer Berücksichtigung Preussens (Jena, 1907) S. III. 16, 32, 60—61 u. 77.
10. *Lesky, E.* : Die Wiener geburtshilflich-gynäkologische Schule. Geist und Leistung. Vortrag, gehalten am 4. Sept. 1961 bei der Eröffnungssitzung des 3. Weltkongresses der Internationalen Föderation für Gynäkologie und Geburtshilfe in Wien.
11. *Möllers, B.* : Gesundheitswesen und Wohlfahrtspflege im Deutschen Reiche (Berlin—Wien, 1923) S. 366.
12. *Mosse, M. u. G. Tugendreich* : Krankheit und soziale Lage (München, 1913) S. 247—248.
13. *Oesterlen, Fr.* : Handbuch der medizinischen Statistik (Tübingen, 1865) S. 667—673.
14. *Pappenheim, L.* : Handbuch der Sanitäts-Polizei. 1. Bd. (Berlin, 1858) S. 613—617.
15. *Reinhard, u. von Bosse* : Die Medicinal-Gesetze und Verordnungen des Königreichs Sachsen. 2. Aufl. (Leipzig 1887) S. 80—81 u. 242—245.
16. *Schenk, P.* : Der gegenwärtige Standpunkt in der Bekämpfung des Kindbettfiebers. Dtsch. Vjschr. öff. Gesd. pfl. 33 (1901) S. 267—284.
17. *Tugendreich, G.* : Die Mutter- und Säuglingsfürsorge (Stuttgart, 1910) S. 46—47.
18. *Weinberg, W.* : Kindbettfieber und Kindbettsterblichkeit. In: A. Grotjahn u. J. Kaup: Handwörterbuch d. Soz. Hyg. 1. Bd. (Leipzig, 1912) S. 581—591.
19. *Winter, G.* : Zur Bekämpfung des Puerperalfiebers. Verhandlungen der Deutschen Gesellschaft für Gynäkologie. 14. Versammlung, abgehalten zu München am 7—10. Juni 1911 (Leipzig, 1911) S. 652—661.

DIE AUSWIRKUNGEN DER LEHRE VON SEMMELWEIS AUF DIE ÖFFENTLICHE GESUNDHEITSPFLEGE

Von D. TUTZKE (Leipzig)

Die Medizingeschichte pflegt die Verdienste von Semmelweis im Hinblick auf ihre Bedeutung für die Geburtshilfe zu würdigen. Sie lassen sich jedoch ebenso als frühzeitiger spezifischer Beitrag zur Epidemiologie und Seuchenprophylaxe bewerten, also vom Standpunkt der Bakteriologie aus beleuchten. Dies geschah z. B. durch den Hygieniker Ferdinand Hueppe in seiner 1894 hier in Budapest gehaltenen Festrede auf Semmelweis [7]. Schließlich kann man durch Untersuchung der Auswirkungen seiner Lehre auf die öffentliche Gesundheitspflege einen weiteren, gewissermaßen sozialhygienischen Aspekt der Bedeutung dieses großen ungarischen Geburtshelfers gewinnen.

Die von Semmelweis aufgestellten Grundsätze der Ätiologie und Prophylaxe des Kindbettfiebers konnten sich verständlicherweise erst nach Entwicklung und Einführung der modernen Antisepetik und Aseptik auf die öffentliche Gesundheitspflege auswirken. Dies erfolgte etwa um die Mitte der siebziger Jahre des vorigen Jahrhunderts. In der vor diesem Zeitpunkt veröffentlichten staatsarzneikundlichen Literatur wird die Frage nach Ursache und Verhütung des Kindbettfiebers, wenn überhaupt, nur am Rande berührt und keineswegs einheitlich im Sinne von Semmelweis beantwortet.

Ein bezeichnendes Beispiel hierfür ist das dreibändige, zwischen 1858 und 1864 erschienene „Handbuch der Sanitäts-Polizei“ des Medizinalbeamten Louis Pappenheim. Für ihn ist das Puerperal-

fieber der wenig bezeichnende Name für eine Gruppe von Krankheiten, deren Wesen noch dunkel ist. Die Anschauung von Semmelweis über den Zusammenhang von Kindbettfieber und kadaveröser Infektion hat sich nach Pappenheims Meinung als unhaltbar erwiesen. Trotzdem gesteht er Semmelweis das Verdienst zu, als erster auf diese mögliche Krankheitsursache aufmerksam gemacht zu haben, er erklärt jedoch in gleichem Atemzuge das Waschen mit Chlorlösung für unzureichend und glaubt, daß einfaches Waschen und Kleiderwechseln die einzigen Maßnahmen seien, die Berücksichtigung verdienten [14].

Im Jahre 1901 schrieb dagegen der Medizinalbeamte Paul Schenk: „In der Erkenntnis des Kindbettfiebers ist in dem halben Jahrhundert seit 1847, wo der geniale Semmelweis die Natur desselben ergründete, ein wesentlicher Fortschritt kaum zu verzeichnen. Dennoch haben sich die Erkrankungs- und Sterbefälle an Kindbettfieber ganz wesentlich vermindert und sinken noch immer dort, wo aus den grundlegenden Anschauungen von Semmelweis die richtigen Folgerungen gezogen werden“. [16] Was hatte sich also in der Zeit zwischen dem Erscheinen von Pappenheims Handbuch und der Veröffentlichung von Schenks Artikel geändert? Die Lehre von Semmelweis hatte ihren Niederschlag in der öffentlichen Gesundheitspflege gefunden, was ich an Hand von vier Kriterien darlegen möchte.

Als erstes Kriterium sei die Statistik des Puerperalfiebers herausgestellt; denn im Gesundheitswesen bilden statistische Analysen die unerläßliche Grundlage sowohl für den Erlaß von Maßnahmen, als auch für die Kontrolle ihrer Durchführung. Statistische Angaben über gehäuftes Auftreten von Kindbettfieber sind so alt, wie es Gebäranstalten gibt. Die ersten Daten über puerperale Mortalität, stammen daher schon aus der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Das Gros derartiger Statistiken geht jedoch auf das späte 18. und auf das 19. Jahrhundert zurück. August Hirsch hat aus der Literatur nicht weniger als 288 Kindbettfieber-Epidemien zusammengetragen, die sich zwischen 1664 und 1879 in den verschiedensten Städten bzw. Ortschaften Europas und Amerikas ereigneten. Darunter findet sich auch eine kleinere Zahl von Epidemien, von denen teils vereinzelt, teils überwiegend, teils ausschließlich Hausentbundene betroffen wurden [6].

Von all diesen Statistiken kommt denjenigen der 1. und 2. Wiener Gebärklinik hier eine besondere Bedeutung zu, weil sie unmittelbare Beziehung zu Semmelweis haben. Erna Lesky hat unlängst sehr schön dargelegt, wie Semmelweis die puerperalen Mortalitätsverhältnisse dieser beiden Gebärkliniken miteinander verglich, um per exclusionem, jener von Joseph Skoda in die Klinik eingeführten Methode, „das Gestrüpp von fiktiven Ätiologismen“ zu lichten. Das Ergebnis war die hinreichend bekannte, naturwissenschaftlich fundierte Erkenntnis, daß die bedeutend höhere Sterblichkeit an der 1. Gebärklinik die Folge einer Infektion der Geburtsteile durch den mit Leichengift verunreinigten Finger der Ärzte bzw. Studenten war [10].

Die Entdeckung von Semmelweis war ein erneuter Beweis für die Richtigkeit der damals ohnehin gültigen Auffassung von der Präpondernanz des Kindbettfiebers in Gebäranstalten. Diese Auffassung war offensichtlich das Ergebnis eines uneingeschränkten Vertrauens in die Zuverlässigkeit der zeitgenössischen Statistik, obwohl es irgendwie merkwürdig anmutet, daß bei der Spärlichkeit statistischer Angaben über Kindbettfieber bei Hausentbundenen niemals die berechnete Frage nach der Vollständigkeit der Daten aufgeworfen wurde. Selbst für einen Experten der medizinischen Statistik wie Friedrich Oesterlen war es eine Gewißheit, „daß man in Gebärhäusern ceteris paribus viel häufiger an Kindbettfieber erkrankt und stirbt als anderswo“ [13], und der Professor der Frauenheilkunde Rudolf Dohrn glaubte noch 1886, daß die puerperale Mortalität der Gebärhäuser noch für längere Zeit nicht auf den Prozentsatz der Privatpraxis reduziert werden könne [4].

Tatsächlich hatte sich jedoch bis zu diesem Zeitpunkt die puerperale Mortalität in Anstalten infolge peinlicher Befolgung anti-septischer und aseptischer Maßnahmen ganz erheblich verringert, während dies für die Sterblichkeit an Kindbettfieber außerhalb von Entbindungsanstalten nicht behauptet werden konnte [4]. Diese Erkenntnis beruhte auf den inzwischen angestellten relativ exakten statistischen Vergleichen zwischen der puerperalen Mortalität in und außerhalb von Gebärhäusern. Wir verweisen in diesem Zusammenhang nur auf die ausgezeichnete Studie des prak-

tischen Arztes Philipp Ehlers über die Kindbettsterblichkeit in Berlin und in Preußen zwischen 1877 und 1896 [3]. Aus den Ergebnissen dieser und ähnlicher Statistiken ergab sich die Notwendigkeit, den Hebel zur weiteren Bekämpfung des Kindbettfiebers in erster Linie bei den Hebammen anzusetzen, die damals noch den weitaus größten Teil, etwa 95%, aller Hausentbindungen zu leiten hatten. Von 100 Entbindungen überhaupt entfielen in Deutschland aber noch 1905 97,9 auf Hausentbindungen! [18]

Als Deutschland 1874 Standesämter errichtete, ging die Führung auch der Sterbelisten aus den Händen der Geistlichen in die von Zivilbeamten über. Der bekannte Professor der Frauenheilkunde Alfred Hegar sah hierin einen großen Nachteil; denn nach seiner Auffassung hatten die Geistlichen besonders auf dem Lande die Erkrankten und Verstorbenen persönlich gekannt, sie wußten deshalb auch die Todesursache und verstanden die Statistik sorgfältig und genau zu führen [3]. Daß die Neuorganisation der amtlichen Statistik zu keiner exakteren Aussage über die Häufigkeit puerperaler Sterbefälle geführt hatte, wurde 1876/77 durch Nachforschungen bestätigt, die die Puerperalfieber-Kommission der Berliner Gesellschaft für Geburtshilfe und Gynäkologie in Berlin vornahm [3]. Zu ähnlichen Ergebnissen gelangte später auch Ehlers [3].

Diese Feststellungen dürften mit dazu beigetragen haben, daß einzelne deutsche Staaten, so z. B. Sachsen 1882 [15] und Preußen 1883 [8], den Hebammen die Meldung jedes Wöchnerinnensterbefalles an ihren zuständigen Kreisarzt zur Pflicht machten. Den Inhalt dieser Anzeigen hatten die Kreisärzte unter Hinzuziehung der Geburtstabellen und Leichenbestattungsscheine jährlich auf besonderen Formularen tabellarisch zusammenzustellen. Es handelte sich also hierbei um keine sanitätspolizeiliche, sondern um eine ausschließlich statistische Maßnahme zwecks Erlangung einer genaueren und zuverlässigeren Kenntnis über Sterbefälle im Wochenbett. Trotzdem behielt die Puerperalstatistik auch weiterhin einen unzureichenden Sicherheitsgrad [8], was Bernhard Möllers 1923 erneut unterstrich [11].

Etwa um die Jahrhundertwende gingen verschiedene deutsche Staaten dazu über, sämtliche Todesfälle innerhalb eines bestimmten Zeitraums nach der Entbindung gesondert zu erfassen. So ent-

wickelte Württemberg eine Sterblichkeitsstatistik für die ersten acht Tage des Wochenbetts, allerdings ohne Berücksichtigung der Todesursache. Sachsen dagegen baute eine Mortalitätsstatistik für die ersten sechs Wochen nach der Entbindung mit Angabe der jeweiligen Todesursache auf, und Baden registrierte bei operativen Geburten alle Todesfälle in den ersten neun Tagen des Wochenbetts [17]. Des weiteren zwang die Zunahme tödlicher Aborte zu ihrer Herausnahme aus der Gesamtzahl der Todesfälle im Wochenbett. Mit der Entwicklung der modernen Sozialhygiene wurden schließlich spezielle Analysen über die Zusammenhänge zwischen Kindbettfiebersterblichkeit und sozialer Lage üblich [12].

Der statistische Nachweis einer nur geringgradigen Abnahme der puerperalen Mortalität bei Hausentbundenen hatte eine verstärkte Überwachung der Medizinalpersonen, besonders der Hebammen zur Folge. Gesundheitspolizeiliche Maßnahmen sind daher das zweite hier zu beleuchtende Kriterium für die Auswirkungen der Lehre von Semmelweis auf die öffentliche Gesundheitspflege. Diese Entwicklungsetappe wurde in den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts durch Erlaß besonderer Instruktionen für Hebammen zur Verhütung des Kindbettfiebers eingeleitet. Die Instruktionen enthielten nicht nur die schon erwähnte Anzeigepflicht, sondern auch Vorschriften über die Betreuung der Wöchnerinnen, über die Herstellung wirksamer Desinfektionslösungen, über die Vornahme der Desinfektion von Händen, Instrumenten und äußeren Geschlechtsteilen sowie über die Dispensierung vom Dienst bei Erkrankung einer betreuten Wöchnerin an Kindbettfieber [15].

Überdies bemühten sich die führenden Vertreter der Frauenheilkunde, durch wohlbegründete Vorschläge zur weiteren Verbesserung der Qualität der Hebammen und praktischen Ärzte auf eine bestmögliche Bekämpfung des Kindbettfiebers außerhalb von Gebäranstalten hinzuwirken. So wurde z. B. wiederholt eine starke Einengung, wenn nicht sogar ein Verbot der inneren Untersuchung und ein Unterlassen prophylaktischer Scheidenspülungen durch Hebammen gefordert, und den praktischen Ärzten wurde dringend ans Herz gelegt, geburtshilfliche Operationen auf ein Minimum zu beschränken. Darüber hinaus wurde die Unerläßlichkeit der Ver-

wendung steriler Gummihandschuhe betont [19]. Bayern führte 1910 besondere Hebammenkästchen ein, die alle zur Händedesinfektion erforderlichen Gegenstände enthielten. Die wichtigste Aufgabe wurde überhaupt in einer stärkeren Erziehung zu hygienischer Verhaltensweise gesehen. Durch gründlichere Ausbildung, regelmäßige Fortbildung und intensivere ärztliche Beaufsichtigung hoffte man, auch bei den Hebammen eine derartige Beherrschung des Wesens der Desinfektion zu erzielen, daß sich zeitweilige Dispensierungen vom Dienst erübrigen dürften [5]. Man war sich jedoch darüber im klaren, daß man den Hebammen nicht nur Pflichten auferlegen könne, sondern ihnen gleichzeitig auch das Recht auf ein ausreichendes Mindesteinkommen und eine Krankheits- und Altersversorgung einräumen müsse [16]. Damit wurden Gesichtspunkte berührt, die bei der Reform des Hebammenwesens eine ausschlaggebende Rolle spielen sollten.

Wir kommen jetzt zum dritten Kriterium, der auf den Boden moderner bakteriologischer Forschung gestellten Seuchengesetzgebung. Als bezeichnendes Beispiel hierfür greifen wir das Preussische Gesetz zur Bekämpfung übertragbarer Krankheiten vom 28. August 1905 heraus. Der Koch-Schüler Martin Kirchner, der den Entwurf zu diesem Gesetz einschließlich seiner Ausführungsbestimmungen erarbeitete und vor dem Preußischen Landtage vertrat, stellte 1907 mit Genugtuung fest, daß durch dieses Gesetz auch das Kindbettfieber eine anzeigepflichtige Krankheit geworden war. Im Gegensatz zu einigen namhaften Frauenärzten, die den Wert einer sanitätspolizeilichen Bekämpfung des Kindbettfiebers bezweifelten, sah Kirchner hierin den einzig richtigen Weg, zumal die bisherige Verfahrensweise etwa seit der Jahrhundertwende keine weitere Senkung der puerperalen Mortalität gezeitigt hatte [9]. Ähnlich wie Preußen erklärten fast ausnahmslos auch die übrigen deutschen Staaten das Kindbettfieber zur anzeigepflichtigen Krankheit.

Durch die ablehnende Haltung des Herrenhauses hatte das Preussische Gesetz freilich erst nach Herausnahme einiger sanitätspolizeilich wichtiger Gesichtspunkte aus dem Entwurf in Kraft treten können. Hierzu gehörte bezüglich des Kindbettfiebers die Streichung einer Anzeigepflicht auch bei Verdachtsfällen sowie

eine Einschränkung des Zutrittsrechts für den Kreisarzt, das nicht nur von der Zustimmung des behandelnden Arztes, sondern sogar von der des Haushaltsvorstandes abhängig gemacht wurde [9]. Das Gesetz wirkte sich folglich nur auf die Anzeigepflicht von Erkrankungs- und Todesfällen sowie auf die erforderlichen Schutzmaßnahmen, vorwiegend Desinfektion und Verkehrsbeschränkungen für Hebammen und Wochenbettpflegerinnen, aus. Überdies hatten die Hebammen durch Aushändigung von gemeinverständlichen Merkblättern an Schwangere die Verhütung des Kindbettfiebers unter der Bevölkerung zu propagieren [9].

Die Ansichten über die Wirksamkeit einer sanitätspolizeilichen Bekämpfung des Kindbettfiebers blieben jedoch auch weiterhin geteilt. Dies um so mehr, als die Erfahrung lehrte, daß die Hebammen aus Furcht vor einem Verdienstausschlag infolge zeitweiligen Berufsverbots und aus Ablehnung der kreisärztlichen, vielfach in Form eines hochnotpeinlichen Verhörs vorgenommenen Ermittlungspraxis die Anzeigepflicht zu umgehen suchten [18]. Stattdessen setzten die sozialhygienisch aufgeschlossenen Kreise ihre Hoffnung auf die moderne Mutterschutzbewegung, die auch von frauenärztlicher Seite als ein mächtiger Faktor in der Bekämpfung des Kindbettfiebers angesehen wurde [5]. Die Mutterschutzbewegung ist deshalb das vierte Kriterium, das hier herausgestellt werden soll.

Von den vielfältigen Zielen, die die Mutterschutzbewegung verfolgte, haben uns in diesem Zusammenhang lediglich die sozialhygienischen Forderungen auf Fürsorge für hilfsbedürftige Schwangere und Wöchnerinnen und ihre teilweise Verwirklichung etwa bis zum Ausbruch des ersten Weltkrieges zu interessieren. Agnes Blum hat diese Forderungen 1912 wie folgt zusammengefaßt: 1. Arbeitsruhe von 4—6 Wochen vor der Geburt mit vollem Ersatz des Lohnausfalls; 2. freie Behandlung der Schwangerschaftsbeschwerden und im Falle von Arbeitsunfähigkeit vor der gesetzlichen Schonzeit Entschädigung in Höhe des Krankengelds; 3. Asepsis der Geburt, freie Geburtshilfe durch Hebamme oder Arzt; 4. mindestens sechswöchige Arbeitsruhe nach der Niederkunft mit vollem Ersatz des Lohnausfalls; 5. im Bedarfsfalle Wochenbettpflege, Hauspflege oder Heimaufnahme [2].

Die Rückständigkeit der häuslichen Geburtshilfe mit ihren viel-

fach unzureichenden Möglichkeiten einer einwandfreien Geburts- und Wochenbetthygiene ließ vor allem die Frauenärzte zu immer stärkeren Propagandisten der Anstaltsentbindung in sog. Wöchnerinnenheimen werden. Bahnbrecher und unermüdlicher Verfechter dieser Idee war der Magdeburger Frauenarzt Johannes Benjamin Brennecke [3]. Verwirklicht wurde seine Idee im Zuge der Mutter-schutzbewegung durch Stiftungen, Vereine und einige Fabrikbesitzer, die größtenteils für eheliche, teils aber auch für uneheliche Mütter Wöchnerinnenheime errichteten. Durch die gleichen Institutionen wurden für Hausentbindungen Wochenpflegerinnen gestellt, für Wöchnerinnen „Wanderkörbe“, die die nötigen Entbindungsutensilien enthielten, kostenlos ausgeliehen und notfalls Wöchnerinnen auch mit Wochensuppen versorgt [1]. Freilich bedeuteten diese Erfolge, gemessen an der Zahl der bedürftigen Wöchnerinnen, nur einen Tropfen auf einen heißen Stein.

Wie schlecht die sozialen Verhältnisse noch um 1910 in Deutschland waren, geht aus der Mitteilung Grünbaums hervor, daß allein in Preußen jährlich über 80 000 Frauen bei der Entbindung keine Hebammenhilfe in Anspruch nahmen [5]. Die moderne Mutter-schutzbewegung sah deshalb ihre Aufgabe nicht nur in einer Fürsorge, sondern ebenso in einer materiellen Sicherstellung der Schwangeren und Wöchnerinnen. Die deutsche Sozialversicherung hatte ursprünglich ihren weiblichen Mitgliedern für den Fall des Wochenbetts die Zahlung von Krankengeld für drei Wochen gewährt. Diese Leistung wurde bis 1903 auf sechs Wochen ausgedehnt, und die Reichsversicherungsordnung von 1911 sah Barleistungen für acht Wochen vor. Entsprechend war inzwischen die Zeit des Arbeitsverbotes nach der Entbindung von 21 Tagen auf sechs Wochen heraufgesetzt worden [2]. Wie für die kapitalistische Gesellschaft nicht anders zu erwarten, blieben freilich die erreichten gesetzlichen Zugeständnisse auch weiterhin hinter den sozialhygienischen Forderungen zurück.

Trotz vieler noch nicht ausgeschöpfter Möglichkeiten stellte Grünbaum 1911 mit Recht fest, daß die medizinische Wissenschaft durch den im Sinne des genialen Semmelweis geführten Kampf gegen das Kindbettfieber auf großartige Erfolge zurückblicken dürfe. Er war sich jedoch darüber im klaren, daß dieser Kampf

erst dann beendet sein kann, „wenn die Zeit gekommen ist, die Semmelweis erträumte, aber nicht mehr erlebte, in der, um mit den Worten des Unsterblichen zu reden, in und außerhalb der Gebäuhäuser in der ganzen Welt nur noch Fälle von Selbstinfektion, also unverschuldete Wochenbettfieberfälle, vorkommen werden“ [5].

L I T E R A T U R

1. *Blum, A.* : Mutterschaftsfürsorge. In: A. Grotjahn u. J. Kaup: Handwörterbuch der Sozialen Hygiene. 2. Bd. (Leipzig, 1912) S. 71—111.
2. *Blum, A.* : Mutterschaftsversicherung. In: Grotjahn u. J. Kaup: Handwörterbuch der Sozialen Hygiene. 2. Bd. (Leipzig, 1912) S. 112—117.
3. *Brennecke, H. B.* : Errichtung von Heimstätten für Wöchnerinnen. Dtsch. Vjschr. öff. Gesd. pfl. 29 (1897) S. 56—93.
4. *Fasbender, H.* : Geschichte der Geburtshilfe (Jena, 1906) S. 839—840.
5. *Grünbaum, D.* : Rückblick und Ausblick im Kampfe gegen das Wochenbettfieber. Dtsch. Vjschr. öff. Gesd. pfl. 41 (1912) S. 736—749.
6. *Hirsch, A.* : Handbuch der historisch-geographischen Pathologie. 2., vollständig neue Bearbeitung. 2. Bd. (Stuttgart, 1883) S. 288—333.
7. *Hueppe, F.* : Ignaz Semmelweis. Festrede zur Feier der Enthüllung seines Denkmals, bei Gelegenheit des VIII. internationalen Congresses für Hygiene und Demographie zu Budapest, am 2. Sept. 1894. Berliner Klin. Wschr. 31 (1894) S. 815—818 u. 847—850.
8. *Jacobi, J.* : Zur Statistik der Todesfälle im Wochenbette. Dtsch. Vjschr. öff. Gesd. pfl. 20. (1888) S. 463—471.
9. *Kirchner, M.* : Die gesetzlichen Grundlagen der Seuchenbekämpfung im Deutschen Reiche unter besonderer Berücksichtigung Preussens (Jena, 1907) S. III., 16, 32, 60—61 und 77.
10. *Lesky, E.* : Die Wiener geburtshilflich-gynäkologische Schule. Geist und Leistung. Vortrag, gehalten am 4. Sept. 1961 bei der Eröffnungssitzung des 3. Weltkongresses der Internationalen Föderation für Gynäkologie und Geburtshilfe in Wien.
11. *Möllers, B.* : Gesundheitswesen und Wohlfahrtspflege im Deutschen Reiche (Berlin—Wien, 1923) S. 366.

12. *Mosse, M. u. G. Tugendreich* : Krankheit und soziale Lage (München, 1913) S. 247—248.
13. *Oesterlen, Fr.* : Handbuch der medicinischen Statistik (Tübingen, 1865) S. 667—673.
14. *Pappenheim, L.* : Handbuch der Sanitäts-Polizei. 1. Bd. (Berlin, 1858) S. 613—617.
15. *Reinhard und von Bosse* : Die Medicinal-Gesetze und Verordnungen des Königreichs Sachsen. 2. Aufl. (Leipzig, 1887) S. 80—81 u. 242—245.
16. *Schenk, P.* : Der gegenwärtige Standpunkt in der Bekämpfung des Kindbettfiebers. Dtsch. Vjschr. öff. Gesd. pfl. 33 (1901) S. 267—284.
17. *Tugendreich, G.* : Die Mutter- und Säuglingsfürsorge (Stuttgart, 1910) S. 46—47.
18. *Weinberg, W.* : Kindbettfieber und Kindbettsterblichkeit. In: *A. Grotjahn. u. J. Kaup* : Handwörterbuch der Sozialen Hygiene. 1. Bd. (Leipzig, 1912) S. 581—591.
19. *Winter, G.* : Zur Bekämpfung des Puerperalfiebers. Verhandlungen der Deutschen Gesellschaft für Gynäkologie. 14. Versammlung, abgehalten zu München am 7—10. Juni 1911 (Leipzig, 1911) S. 652—661.

IATROGEN ÁRTALMAK A STOMATOLÓGIÁBAN

Írta: BALOGH KÁROLY (Budapest)

A stomatologia fejlődése és története jól példázza az iatrogen ártalmak korszakokként változó jellegét. A történelemből ismeretes, hogy II. Rákóczi Ferenc felesége 1722-ben egy alsó fogának extractióját követő fertőzésben halt meg. 1924-ben a budapesti egyetem nagynevű professzora, *Moravcsik Ernő Emil* halálát egy jobb felső molarisának az eltávolítása után bekövetkezett sepsis okozta. 1920 és 1930 közötti években, tehát 10 év alatt 24 haláleset fordult elő a Budapesti Fogászati Klinikán, amelynek oka heveny odontogen fertőzés volt; viszont az utolsó 10, sőt 15 év alatt egyetlen odontogen fertőzésből származó halálesetünk sem volt a Fogászati, ill. Szájsebészeti Klinikán.

Az eddig elért kedvező eredmények örvendetes regisztrálása után szükséges áttekintenünk a megoldásra váró feladatokat.

A stomatológián belüli specializálódás, illetve munkatevékenység szerint: a szájsebészet, konzerváló fogászat, fogpótlás, valamint a gyermek- illetve iskolafogászat és fogszabályozás iatrogen ártalmait célszerű elkülöníteni.

A stomatologiai iatrogen ártalom jellege és minősége szerint lehet:

1. stomatikus,
2. psychés, és
3. finánciális, materiális ártalom, illetve károsodás.

Az iatrogen ártalmak káros hatása jelentkezhet azonnal, műtét

vagy kezelés közben vagy közvetlenül utána; de jelentkezhet több napos lappangási idő elteltével is, pl. injekcióval okozott fertőzések esetén.

Tudatában vagyunk azonban annak is, hogy nemcsak cselekvésünkkel, hanem szóval, sőt mimikával is okozhatunk a betegnek ártalmat, pl. tumorgyanús betegek carcinophobiája esetén.

Iatrogen ártalmak érhetik nemcsak a beteget, hanem az egészségügyi dolgozót is. Veszélyesség szempontjából azonban jelentős a különbség, mert az orvos és az egészségügyi dolgozó többé-kevésbé védekezhet az ártalmak ellen; ezzel szemben a beteg ki van szolgáltatva és az aktív védekezési lehetősége igen korlátozott. Azt is mondhatjuk: a rizikót a beteg viseli.

A fogorvos munkaterülete a száj, amelynek gazdag mikroflórája normális körülmények között symbiosisban él. Ezt a biológias egyensúlyt mi fogorvosok kezelés közben is gyakran megzavarjuk, akár az ott ejtett sebzéssel, akár a nem steril műszereinkkel vagy éppen a különböző, kezelés közben használt anyagokkal.

A fogorvosi ténykedéssel kapcsolatos gyakoribb iatrogen ártalmakat és betegségeket áttekinthetőség céljából:

A) fertőzésekből származó és

B) gondatlanságból, illetve nem szakszerű vagy hibás kezelésekből származó szövődményekre különíthetjük el.

A) A legtöbb iatrogen fertőzést a gennykeltők okozzák a fogászatban. Ez bekövetkezhet a nem megbízhatóan sterilizált injekciós fecskendővel, de nagyon sokszor az extractiók sebek roncsolásával is. De a fogorvos és az asszisztens is kaphat gennykeltők által okozott panaritiumot, paronychiát, ha sérült kézzel, gumikesztyű nélkül gennyes műtétet végez, illetőleg gennyes műszereket tisztogat (Pázmányi). De ismeretesebb tetanus-, gázoedema-fertőzések is injekció, foghúzás, incisio, gyökértöméssel kapcsolatban (Hübner).

Gümőkóros fertőzés az eredményes védekezés következtében a fogászatban ritkaságszámba megy. Tbc-s fogászati rendelésen a cseppfertőzés megelőzésére az orvos és asszisztens védőárlarcot visel, és minden, a beteggel érintkezésbe kerülő műszer sterilizálásáról, illetve desinficiálásáról szigorúan gondoskodni kell. *Kende* és *Lelkes* tudószanatóriumokban végzett vizsgálatai igazolják, hogy az

ott készült, és a fogtechnikai laboratóriumba leadott gipszlenyomatok 18%-ában volt kitenyészthető a tbc-bacterium.

A beteg szájában dolgozó fogorvos különösen az influenza-járványok idején a vírusfertőzéseknek van kitéve; ami ellen az orrot és száját eltakaró védőárlarc viselése ajánlatos.

Közismert a hepatitis-vírusnak injekciózás közbeni inoculatioja, amit csakis a sporadic sterilizálás alkalmazásával kerülhetünk el.

Figyelemreméltó *Solt Katalintól* kapott adatunk, amely szerint Budapesten 1961 és 1964 közötti időszakban hepatitisben szenvedett 2564 beteg közül 64 gyanúsítható, hogy fertőzésük fogászati kezeléssel volt kapcsolatos. Ez a szám 2,5%-nak felel meg.

Közvetítheti a fogorvos a fertőzést betegről betegre is, pl. a járványok idején vagy tbc-s vagy morbilis betegek kezelése kapcsán.

A műfogsort viselők gombás fertőzése — candidasisa — a protézisek elégtelen tisztántartása miatt igen gyakori; amit fokoz az antibiotikumokkal történő visszaélés is.

B) Gondatlanságból, illetve nem szakszerű, hibás kezelésekből származó szövődmények igen nagy számúak, amelyek közül kiemel-ném:

Először is az extractiós szövetroncsolásból eredő alveolaris ostitiseket és a postextractiós sinusitis sinussinuszokat. A szájsebészeti fekvőosztályokon az ilyen fertőzésekkel eredő szövődmények a leg-számosabbak.

Egyedülállónak mondható a gyógyászat terén az az orvosi mulasztás és felületesség, amit a roncsolt extractiós sebek ellátatlanságával és az utókezelések mellőzésével okoznak egyesek még ma is; pedig az extractio műtétszerű végzésével, nehezebb vagy fracturált foggyökér eltávolítása esetén pedig az ún. sebészi prophylactikus feltárással az extractiós szövődmények megelőzhetőek.

Konzerváló fogászati kezelések kapcsán előforduló iatrogen ártalmak közül a periodontitis, periostitis, osteomyelitis a gyökérkezelésekkel kapcsolatosan még mindig gyakori szövődmény, amely számszerűen feltétlenül csökkenthető volna a lelkiismeretesebben végzett kezelések által.

A fogszabályozással kapcsolatos ártalmak közül kiemelendő a caries és parodontosis. A rögzített és kivehető fogszabályozó készü-

lékek egyformán elősegíthetik mindkét betegség keletkezését a kötelező orvosi gondosság hiánya miatt.

Megemlítendő még:

— az érzéstelenítés közben okozott haematoma, injekciós tű betörése, szájzár;

— műszeres szöveti roncsolást okozhatunk: fogókkal, fúrókkal, emelőkkel, korongokkal, csiszoló kövekkel, idegtúvel, Kerr-tágítóval. Legkellemetlenebb szövődmény azonban kezelés közben gipsz vagy más lenyomatanyaggal kapcsolatos.

Tömőanyagok fogbélártalmi és műanyagok allergiás reakciói igen gyakoriak.

A szájnyálkahártya protézisek által okozott decubitalis fekélyeivel naponként találkozunk.

Az állkapocs ízület ártalmait, amelyeket hidak, protézisek hibás occlusiója és articulatioja okoz, csak újabban kezdjük értékelni.

A maradó fogak csíráinak eltávolítása tejfog-extractio közben még mindig előfordul.

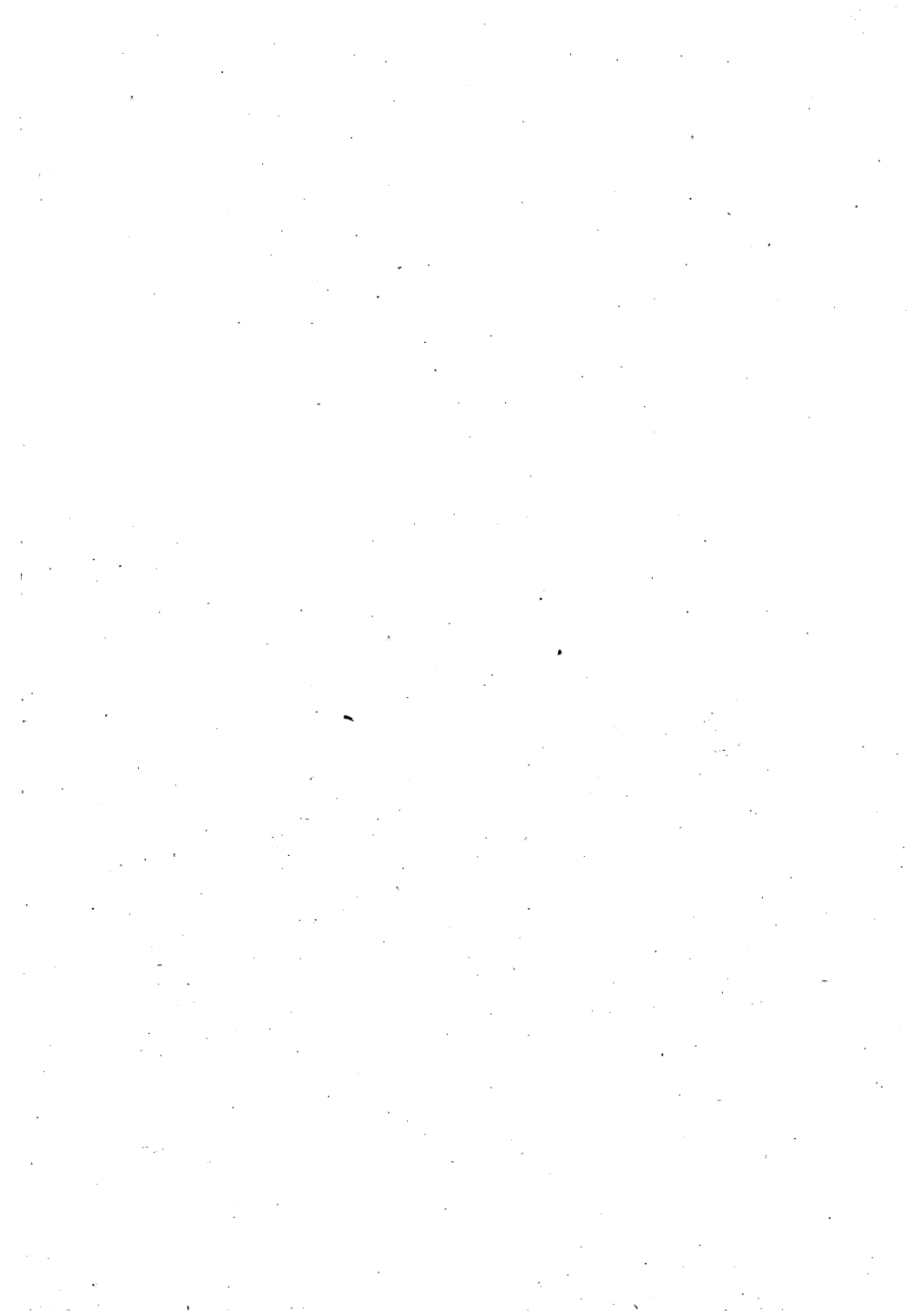
Amikor az iatrogen ártalmak okát és a megelőzés módját kutatjuk, felelnünk kell arra a kérdésre is, hogy mit kívánhatunk a korszerűen végzett szakorvosi kezeléstől. A tudomány fejlődése mellett a műteti technika is fejlődött, de a beteg műteti előkészítése is megjavult. Emellett azonban megnövekedett népünk egészségügyi igénye is. Amint már említettem, a hibás, ártalmas kezeléseket operatív szakoknál a szövődmények jelentkezése mutatja, ami az utókezelést meghosszabbítja, de az ápolási napok számát is. Szükséges tehát a régi kezelési és műteti módszerek revízióján kívül a járóbeteg-rendeléssel kapcsolatos organizációs hibák, az úgynevezett „futószalagos kezelés” megszüntetése; lehetőleg pontosan, időre történő betegberendelés, de a betegek fegyelmertettebb viselkedése mellett az egészségügyi dolgozók munkájának jobb megbecsülését is kívánatosnak tartjuk.

Sajnálattal kell megállapítani, hogy a száj-hygiene oktatása hazánkban még igen elhanyagolt területe a közegészségügynek. Azt gyakran említjük, hogy a száj a fertőzés kapuja. De arról már nemigen beszélünk — pedig statisztikai adatok bizonyítják —, hogy a tiszta, ill. tisztán tartott szájban nemcsak a fog- és szájbetegségek,

hanem a rákos és fertőző betegségek is sokkal ritkábban fordulnak elő, mint az elhanyagolt, nem tisztán tartott szájban.

Semmelweis nyomdokait követve, elmondhatjuk, hogy a tudást már megszereztük az iatrogen fertőzések és betegségek megelőzéséhez. A prophylaxis feltételeit ismerjük, most már csak az a kérdés, akarjuk-e, tudjuk-e ezeket megvalósítani a gyakorlatban?

Kedves alkalom volna, ha ez a mai megemlékezés egyben az egészségügyi dolgozók kötelességvállalását jelentené az iatrogen betegségek leküzdésére.

MIÉRT NEM ISMERTÉK EL SEMMELWEIS FELFEDEZÉSÉT MÉG A 60-AS ÉVEKBEN SEM?

Írta: SZÉKELY SÁNDOR (Budapest)

Semmelweis életének alapvető konfliktusa az volt, hogy korszakalkotó felfedezése, amelynek igazi jelentőségével nemcsak ő maga, hanem néhány kortársa is teljesen tisztában volt, nem nyert általános elismerést.

Nem ritka jelenség ez a tudományok történetében. Utaljunk csak egy másik nagy kutató, *Carlos J. Finlay* felfedezésére. *Finlay*, akiről halálának 50. évfordulója alkalmával emlékezik meg az idén az egész világ, 1881-ben fedezte fel a sárgaláz okát (nem okozóját!) és a betegség terjedésének a módját. Kidolgozta a védekezés lehetőségét is: ki kell irtani a betegséget terjesztő szúnyogot. Húsz évig nem hittek neki, húsz évig gúnyolták, míg végre 1901-ben — egy amerikai kutató csoport munkája nyomán — fényes elégtételt nyert, bebizonyosodott az igaza.

Semmelweis 1847-ben fedezte fel a gyermekágyi láz okát (nem okozóját!), a betegség terjedésének a módját, és kidolgozta azt is, hogy hogyan kell e pusztító betegség ellen védekezni: fertőtleníteni kell a vizsgáló kezét, amely különben a fertőzést a szülőnőbe oltaná.

Az analógia adva van, a különbség csak az, hogy Semmelweis igazát még húsz év múltán sem ismerték el, pedig akkor — a 60-as években — már a bakteriológiai éra küszöbén állt az orvostudomány. Semmelweis életében nem kapott elégtételt, csak jóval a halála után, mondhatni a századforduló idején nyerte el mindazt az elismerést, amely jogosan megillette volna már életében.

Mi volt e késedelem oka? Bizonyára nem egyszerűen az, hogy előbb fel kellett fedezni a baktériumokat, hogy Semmelweis igaza napnál is világosabban bebizonyosodjék. Nem, egyszerűen arról lehetett szó, hogy Semmelweis megelőzte a korát.

Semmelweis hipotézise

Erdey-Grúz Tibor „Filozófiai tallózás a természettudományokban” c. munkájának 89—91. oldalán a hipotézis meghatározásával és a tudományok fejlődésében betöltött szerepével foglalkozik.

„... A hipotézisnek új dolgok felfedezését elősegítő, heurisztikus értéke azon alapszik, hogy benne a régi, a már ismert összekapcsolódik az újjal, a megismerendővel. E kettő között a feltevés a kapocs... Megbízható ismereteket nem tartalmazó hipotézisek tudománytalanok, értéktelenek.

A tudományos hipotézisekben levő feltevéseket a gyakorlattal való egybevetés igazolhatja, ill. megcáfolhatja. Ha igazolja, akkor a hipotézisből megbízható, igazolt elmélet lesz...”

Semmelweis 1847 márciusának végén állította fel hipotézisét majd haláláig azért küzdött, hogy a hipotézisből igazolt elmélet váljék.

Mi volt Semmelweis hipotézisének lényege?

1. A gyermekágyi lázat bomló szerves anyag okozza.
2. A gyermekágyi láz nem önálló kóralak, hanem a pyaemia válfaja; bárki megbetegszik benne, akinek a szervezetébe (sebzésen át) bomló szerves anyag kerül.
3. A pyaemia sem, és a gyermekágyi láz sem ragályos (contagiosus) betegség, hanem a vér bomlása, amelyet a bekerült bomló szerves anyag idéz elő.
4. A gyermekágyi láz esetében (kivéve a ritka autoinfectiót) a bomló szerves anyag kontakt módon, többnyire a vizsgáló kézen, de másképpen is kerülhet a szervezetbe.
5. A betegség megelőzhető, ha megakadályozzák bomló szerves anyagnak a vajúdo szervezetébe kerülését (a kéz fertőtlenítése a legfontosabb).

A hipotézis tételeit két csoportba oszthatjuk. Vannak közöttük olyanok, amelyeknek helyességéről az orvostudomány korabeli színvonalán meg lehetett győződni. A másik csoportba sorolhatjuk azokat, amelyekről annak idején nem, vagy legalábbis nem bizonyosan lehetett meggyőződni.

Ha ezt a csoportosítást elvégezzük, azonnal kiderül, hogy ha az európai szülész-közvélemény nem is fogadta el a maga egészében Semmelweis tanítását, sokat mégis átvett belőle.

Amit elfogadtak . . .

Semmelweis felfedezéséről először *Hebra* professzor, Semmelweis barátja és támogatója adott hírt a Bécsi Orvosegyesület folyóiratában 1847 decemberében. Kevéssel utóbb, 1848 elején egy újabb rövid közleményben *Hebra* arról számol be, hogy egyetértő levelek érkeztek a szerkesztőségbe. Felhívja a szülészeket, hogy végezzenek további kísérleteket Semmelweis módszerével és írják meg tapasztalataikat. E második közleményében egyébként Semmelweis felfedezésének a jelentőségét a Jenner-féle himlőoltásával helyezi egy szintre!

Semmelweis munkáiban számos idézetet és levelet olvashatunk arról, hogy hol és kik fogadták el a módszerét. Közli többek között a haladó szellemű *Kugelmann*nak a levelét (*Kugelmann* neve ismert Marxszal és Engelsszel folytatott levelezéséről). *Kugelmann* arról biztosítja 1861-ben, hogy „*irodalmi ellenfelei közül már sokan magukévá tették az Ön tanítását*”. Persze, az is igaz, hogy olyan vaskövetkezéssel mint Semmelweis, nemigen vitték keresztül a higiénés intézkedéseket. Mindazonáltal számos intézetben bevezették a klórvizes mosakodást és a hatás meglátszott a statisztikán.

A hipotézis konklúziója: a gyermekágyi láz megelőzhető, ha tisztaságot tartanak és fertőtlenítést alkalmaznak — empirikus alapon bebizonyosodott.

Az 50-es évtized második felétől a betegápolásban is új szemlélet kezdődik; *Florence Nightingale* és iskolája is nagy súlyt helyez a személyi higiénére és a kórtermek higiénéjére.

Ez az új szemlélet eléggé általános volt már a 60-as évek első felében, olyannyira, hogy Semmelweis ellenfelei közül egyesek „régii”,

„magától értetődő” dolognak minősítették a klórvizes mosakodást. Ezzel természetesen csökkenteni akarták Semmelweis érdemét.

Érdeemes felidézni *Justus Liebig* 1859 márciusában Semmelweishez intézett levelét, amelyben azt írja:

„... A gyermekágyi láz felől való nézetét vegytani leveleim új kiadásából nem azért hagytam ki, mintha tapasztalatainak fontosságát nem ismerném el éppen annyira mint azelőtt, hanem azért, mivel azok jelenleg már annyira ismeretesek és elterjedtek, hogy nem lett volna célja azokat könyvemben megismételnem ...”

Liebig könyvének (*Chemische Briefe*) előző kiadásában ui. idézi Semmelweist, aki a gyermekágyi láz okaként a hullafertőzést és általában a bomló szerves anyagot jelölte meg.

Semmelweis módszerének elterjedtségére mi sem jellemzőbb, mint annak a *Spaeth* professzornak az 1864-ben (tehát még Semmelweis életében) elhangzott nyilatkozata, aki ellen Semmelweis 1861-ben első nyílt levelét írta. Kijelenti:

„Azt is ki merem mondani kertelés nélkül, hogy egyáltalán nincs már szakember, aki bensejében ne lenne meggyőződve Semmelweis nézeteinek helyességéről, bármennyire beszél is ellene. Figyeljük csak meg bármelyiküknek a magatartását, és kérdem, melyikük az, aki nem a semmelweisi felfogás elvei szerint cselekszik! Miért prédikálja mindegyikük, hogy a legszigorúbb tisztaságra van szükség? Miért mosatja meg az egyik klórmészoldatban minden vizsgálónak a kezét, és miért tisztított ki a másik hasonló folyadékkal minden vér- és váladékfoltot?”

Semmelweis nevét tehát ismerték és elismerték, módszerét — bevallottan vagy be nem vallottan — követték már életében. Miért merült halála után a neve egy ideig feledésbe?

A kórtan problémája

Semmelweis hipotézisének egyik része tehát a gyermekágyi láz megelőzésére vonatkozott — ez lényegében átmenet a köztudatba, a gyakorlatba. Elfogadták!

Bizonyítania kellett a hipotézis ama tételét is, amely szerint a kór-

okozó anyag kontakt úton kerül a szülőnő szervezetébe. E tétel bizonyítására Semmelweis kísérleteket végzett nyulakon. E kísérletek leírását Összegyűjtött Munkái 132—136. oldalán olvashatjuk. A kísérleteket még Bécsben végezte, később nem folytatta a kísérleteket. Az eredmény nem volt egyértelmű. A „bomló szerves anyag” nem minden esetben okozott pyaemiát. (Semmelweis a bomló szerves anyagot, amely különféle forrásból származott — hasúri exsudátum, hígított vér, tbc-s izzadmány stb. — a szülő nyúl vulvájába vitte be ecsettel.) Ezeket a kísérleteket általában nem fogadták el a kontakt fertőzés bizonyítékaiként.

Ugyanakkor — elsősorban az angolok — számos tapasztalatot publikáltak arra vonatkozóan, hogy orbáncos vagy gennyedésben szenvedő beteg kezelése után vezetett szülések esetében gyermekági láz keletkezett. Levonták a kézenfekvő következtetést: ezekben az esetekben kontakt fertőzés okozta a szülőnők halálos betegségét. Éppen a kontakt fertőzések megelőzésére kezdték Semmelweis módszerét, a klórvizes mosakodást használni.

Mindez azonban nem vitt közelebb a legfontosabb kérdés megfejtéséhez: mi okozza a betegséget? Semmelweis meghatározása: „bomló szerves anyag” a 60-as években már nem felelt meg teljes mértékben a *tudomány követelményeinek*, ha meg is felelt még a tudomány akkori *helyzetének*. *Markusovszky* is megállapítja 1861-ben:

„A szabatos fürkészetnek azt hisszük, ki kellend még mutatni, mi és milyen azon rothadt szerves anyagszövet és vegytanilag — mely a fertőzést okozza; mi úton és módon jut a szervezet belsejébe; mint működik ott vegyileg, élettanilag; melyek felszívása és működésének feltételei.”

Semmelweis e kérdés megfejtésével 1847 után már nem foglalkozott, az etiológia tisztázására nem helyezett súlyt.

A fertőző betegségek kóroktanáról a múlt század első felében eléggé zavaros volt még a felfogás. Mindenestre, a polgári forradalmak racionalista és materialista szemlélete már a háttérbe szorította a misztikus-mágikus nézeteket, az epidémiikus álláspontokat mindinkább legyőzik a contagionisták nézetei. *Hufeland* a XIX. század küszöbén leszögezi, hogy a fertőző betegségek mérgezések. Okozójuk: a kontágium, amely szerves anyagokból keletkezik tisztára

kémiai úton. A kontágium keletkezéséhez (vagyis a kémiai folyamat realizálódásához) bizonyos körülmények is szükségesek (pl. tisztátlan levegő, testi leromlás, indulatok — pl. veszettségben! — láz stb.). A szerves anyagok vegyi bomlása tehát nem okoz minden esetben betegséget.

Ezzel a „vegyi” felfogással szemben állott a contagium vivum, vagy contagium animatum elmélete (*Fracastorotól Henleig*), amely szerint nem vegyi bomlás, hanem élő, szaporodó valami okozza a fertőző betegségeket.

A contagionistáknak is két irányzata volt tehát a 40-es években, de élt még az emberek tudatában az epidémikus felfogás is, a misztikus középkori nézetek.

A betegségek (és nem is csak a fertőző betegségek!) okát vegyi folyamatban keresők álláspontját nagymértékben erősítette *Justus Liebig* óriási tudományos tekintélye. *Liebig* szerint a betegség tulajdonképpen rothadási vagy erjedési folyamat, a rothadás, illetve az erjedés pedig nem más mint a szerves anyag vegyi átalakulása. Rothadás — erjedés — betegség: egymástól el nem határolt és élesen meg nem különböztetett vegyi folyamatnak tűnt még akkoriban.

Semmelweis lényegében ugyanezen az állásponton volt a gyermekágyi láz kórtanát illetően, ezért idézi Semmelweis tanítását *Liebig* „Vegyteni levelei”-nek harmadik kiadásában, 1851-ben.

Semmelweis a gyermekágyi láz etiológiai faktoraként a bomló szerves anyagot tekinti. (Id. mű 153. old.).

Liebig idézett munkájának negyedik, 1859-ben megjelent kiadásában, a 20. levél befejező részében „Über die Natur der Contagien und Miasmen. Leichengift, Wurstgift. — Contagiöse Krankheiten.” címszavakkal a következőképpen foglalja össze etiológiai nézeteit:

„Durch die Erkenntniss der Ursache der Entstehung und Fortpflanzung der Fäulniss in organischen Atomen ist zuletzt die Frage über die Natur vieler Contagien und Miasmen einer einfachen Lösung fähig; sie reduziert sich auf folgende.

Gibt es Thatsachen, welche beweisen, dass gewisse Zustände der Umsetzung oder Fäulniss einer Materie sich ebenfalls auf Theile oder Bestandtheile des lebendigen Thierkörpers fortpflanzen, dass durch die Berührung mit dem faulenden Körper in diesen Theilen

ein gleicher oder ähnlicher Zustand herbeigeführt wird, wie der ist, in welchem sich die Theilchen des faulenden Körpers befinden? Diese Frage muss entschieden bejaht werden ..."

Semmelweis etiológiai felfogása lényegében *Liebig*ének felelt meg tehát, mindkettő materialista felfogás volt, de a kórokozó tényezőt vegyi bomlásban, vegyi folyamatban látta.

Pasteur azonban az 50-es évek közepén elvégzett kísérleteivel azt bizonyította be, hogy az erjedés és a rothadás nem pusztán vegyi folyamat, hanem olyan vegyi folyamat, amelyet egysejtű élőlények biológiai tevékenysége okoz. Ezzel a *contagium vivum (animatum)* álláspontját képviselők számára szolgáltatott újabb bizonyítékot vagy ahogyan ma mondjuk: lerakta a bakteriológia alapjait.

Liebig idézett munkájának következő fejezetében (21. levél) kitar az álláspontja mellett és részletesen fejtegeti, hogy a mikroszkópos élőlények (amelyek közül akkoriban már sokat leírtak és néhányat betegségek kórokozójaként is azonosítottak) nem okoznak fertőző betegséget, ámbár elismeri, hogy egyikük-másikuk, pl. az *Agostino Bassi* által 1837-ben leírt — bizonyos selyemhernyó betegséget okozó — gomba parazita. Felteszi a kérdést: hol van a pestis, a szifilisz, a vörheny, a kanyaró, a tífusz, a sárgaláz, a lépfene, a veszettség és a többi fertőző betegség kórokozója? Semmiféle parazitát vagy egyáltalán szervezett élőlényt nem tudtak kimutatni — válaszol a kérdésre.

A kóroktani nézetek harca a 60-as években nem dőlt el ugyan a bakteriológiai szemlélet javára, de azok, akik még a „vegyi bomlás” álláspontját képviselték — már védekezésbe szorultak. A betegségek okozóinak kutatása — a fertőző betegségek vonatkozásában — végre szilárd talajra érkezett. Ez az évtized átmenetet jelentett a fertőző betegségek spekulatív etiológiáiról a tudományoshoz, a bakteriológiához. A tét — ezt mindenki érezte — igen nagy volt, az orvostudomány története az egyik legnagyobb ugrását tette meg, amikor a következő évtizedben győzött a bakteriológia.

Semmelweis érdeme

A figyelem tehát a fertőző betegségek kóroktana felé fordult, és pedig már a 60-as években is egyre inkább a bakteriológiai etiológia felé. A kor tudományos hipotéziseinek értékét nem kis mértékben azon mérték le, hogy mennyiben ad korszerű választ a betegség okozójára (ez ma is a döntő kérdés). A bakteriológia diadala ezért egy időre a háttérbe szorította Semmelweis tanítását, ámbar ez is — a kor szellemének megfelelően — materialista volt.

Ma, amikor Semmelweis érdemeinek elismerése nem vitatott többé, egyesek Semmelweist a bakteriológia előfutárai közé is sorolják. Azt hiszem, ez nem felel meg a tényeknek, de Semmelweisnek erre nincs is szüksége.

Semmelweis nem mikroszkópizált és nem kísérletezett. Korai, mindössze néhány nyílon végzett kísérletsorozata e tekintetben gyakorlatilag nem jön számításba. Módszere elsősorban statisztikai volt, a statisztikai feldolgozáson alapuló kutatásait éles szemű megfigyeléssel párosította. A fertőző betegségek terjedésének statisztikai alapon történő kutatása szintén úttörő jellegű tudományos módszernek tekinthető Semmelweis korában. Felfedezése pedig — a szülészeti aszepszis — méltán emeli őt a világ legnagyobb orvosainak a sorába.

AZ ORVOSI FIZIKA SEMMELWEIS KORÁBAN

Írta: BUGYI BALÁZS (Budapest)

I.

„**A** tudományos forradalmak szerkezetéről” írott munkájában *Th. S. Kuhn* a példák egész sorával bizonyítva kimutatta, hogy valamennyi alapvető jelentőségű, az egész emberiséget érintő ténylegesen forradalmi jellegű tudományos felfedezés egyidejűleg több tudományágban elért felismerés szintéziseként jön létre, és több tudományágra hat átalakítólag, serkentőleg vagy éppen egész tudományágakat megteremtve. Így valamennyi nagy felfedezést egyidejűleg több szempontból, más-más tudományos disciplina felfogásából lehet és kell értékelni és mintegy kaleidoszkópszerűen szemlélni. Az egyes nagy felfedezéseket szükséges a többi tudományág tekintetében is hatásaikban meghatározni, és értékelni. *Semmelweis* (1818—1865) felfedezése valóban forradalmat jelentett az orvostudományban e tekintetben is.

II.

Az orvostudomány történetében eddig három alkalommal érvényesült a kvantitatív szemlélet teljesen újszerű kérdések megválaszolására alkalmazva. Először *William Harvey* (1578—1657) alkalmazta az orvostudományban a mennyileges értékelést, amikor a vérkeringést a kvantitatív viszonyok tekintetében vizsgálta. *Harvey* kutatásában *Galileo Galilei* (1564—1642) ismert kivánalmát alkalmazta, miszerint mérjék meg minden, ami megmérhető és tegyünk megmérhetővé

mindent, ami még nem mérhető meg. *William Harvey* idejében a vérkeringés anatómiai substratumai már teljesen ismeretesek voltak évtizedek óta, azonban azt vallotta az akkori orvostudomány, hogy a májban és a szívben termelt vér a szívből a szövetekbe eljutva ott teljes egészében elhasználódik. Minden egyes szívlökés frissen termelt és egy következő szívlökésre már nem is kerülő vérmennyiséget hajt ki a keringésbe. Problematikus csupán az volt, hogy az arteriákban és a vénákban milyen vér, *pneuma* stb. kerül centrifugálisan a szívből kiindulva a szövetekbe. A szövetekből a szív felé nem halad vér — kivéve a kisvérkört — az akkori felfogás szerint. A kvantitatív szemlélet megmutatta ennek a nézetnek a teljes tarthatatlanságát, minthogy az egyes szívlökések alkalmával nem keletkezhet új vér, elképzelhetetlen, hogy ilyen hatalmas mennyiségű vérmennyiség termelődhetne. A kvantitatív szemlélet tette lehetővé a vérnek egyirányú haladása helyett a *vérkeringés* felismerését *Harvey* által. Felfedezését röviddel megelőzően ismerték fel a szivattyút és alkalmazták a bányákban a bányavizek elvezetésére és a bányák szellőztetésére. *Harvey* ezt az új technikai felfedezést vette alapul a keringés értelmezésére, a szív működés magyarázatára. *Harvey* 1628-ból származó világraszóló felfedezése indította meg a kvantitatív nézőpontokat érvényesítő élettani kutatást. Vele kezdődően a kvantitatív irányzat annyira részesévé vált az élettannak és a kórtannak egyaránt, hogy a kvantitatív nézőpontnak az élettanba történő bevezetésének újszerűségét, sőt egyenesen forradalmi jellegét ma már alig értjük és értékeljük.

III.

A kvantitatív nézőpontnak az orvostudományban történt második alkalmazására *Semmelweis Ignác Fülöp* kutatásaiban került sor. A XIX. század kezdetén *Adolphe Quételet* (1796—1874) a társadalmi élet valamennyi jelenségét számszerűen igyekezett meghatározni és ebből megfelelő szabályszerűségeket levonni. Az emberi társadalomban a legalapvetőbb számszerű kérdéseket a születés és halál képezi, így *Quételet* éppen a legfontosabb demográfiai adatoknak nem egyszerű regisztrálására, hanem megfelelő magas szintű értékelésére és ezen alapuló értelmezésére is törekedett. 1835-ben „*Az emberről*” ki-

adott és alcímében „*tanulmány a társadalom fizikájához*” címet viselő műve a társadalomtudomány és bizonyos mértékig az orvostudomány érdeklődésének is előterébe került a XIX. század középső harmadában. 1838-ban *Quételet* a Londoni Statisztikai Társaság folyóiratának megindulásakor a programot adó bevezető közleményben egyenesen leszögezi:

„A mai kor eszméinek az felel meg leginkább, ha a beszéd képeit a számok adataival összevetik. Lehetetlen nem látni, hogy mennyire elvész a hitele azoknak az elméleteknek, amelyek a priori felfogásokon alapulnak és . . . ma már ott tartunk, hogy a társadalmi tudományokban a megbízhatóan észlelt és módszeresen csoportosított tényekből kialakított megállapításokat lehet csak elfogadnunk.”

A társadalmi stb. jelenségek matematikai meghatározása és értékelése terén fellépett érdeklődést fokozta az orvosi fizikának a XIX. század második harmadában megindult fellendülése, főleg a német nyelvterülethez tartozó országokban. *Julius Robert Mayer* (1814–1878) 1842-ben teszi akkor még sokat vitatott — mai természettudományunknak mintegy alappilléret — képező nagy munkáját az energia megmaradásának az elvéről. Őt követően és vele egyidejűleg a berlini egyetem falai között egy határozottan materialista orvosi fizikus-fiziológus csoport alakul ki, amelynek ismertebb tagjai *Emil du Bois Raymond* (1818–1896), *Hermann v. Helmholtz* (1821–1894), *Carl Ludwig* (1816–1895) voltak, tagadják az „életerőt” és az emberi és állati életfolyamatokat tisztán fizikai és kémiai jelenségekre kívánják visszavezetni. Ezen magukat „organikus fizikusoknak” nevező kutatók körül csoportosulnak az életten, de ezen túlmenően az orvostudomány haladó erői általában, így pl. az akkor még határozottan materialista forradalmár, szocialista *Rudolf Virchow* (1821–1902) is. Érdekes módon ez az organikus fizikus, képzettségükben orvoskutatók — amelyet *Cranefield* az 1847-esek csoportjaként jelölt meg — alakítja meg Berlinben 1845-ben a német fizikus társaságot, amelynek így nem a fizikusok, hanem a progresszív világnézetű, harcoss materialista szemléletű orvosok — elsősorban fiziológusok — voltak a megindítói. Ez az orvosi csoportosulás 1847-ben pedig szinte harci programjában megkívánja az orvostudományból, de ezen túlmenően általában a természettudományból minden

misztikus tényezőnek az elűzését, a valóban természettudományi alapokon nyugvó medicina megteremtését.

A Semmelweis-korabeli bécsi orvosi körökre ez a Berlinből kiindult, de valamennyi német egyetemen rövidesen megnyilvánult és meggyökeresedett, határozottan materialista, progresszív orvosi irányzat az 1840-es évektől kezdődően nagy hatással volt. A misztikus értelmezések megtagadása, a valóban természettudományos szemlélet megvalósítása egyrészt, másrészt a saját megfigyelésen alapuló, számszerű tények meghatározására törekvés a bécsi orvosi körökre is erősen hatott. Bécsben is megindultak a demográfiai kutatások és talán éppen ezek során készítették el a bécsi szülészeti intézetek 1820 körüli időktől kezdődően a halálozási statisztikáikat. Ennek a szemléletnek érvényesülését jelenti a megbetegedési statisztikák vezetése és értékelése is. *Semmelweis*, amidőn felismerte *Kolletschka* professzor boncolása során a gyermekágyi láz és a sepsis közötti szoros összefüggést, illetőleg pathológiai anatómiai azonosságot, nem elégedett meg egyetlen boncolt eset értékelésével, nem tartotta kielégítőnek néhány sectio alapján a következtetések levonhatóságát, hanem a megbetegedési és halálozási statisztikák számszerű adatait is igen kimerítően feldolgozta és értékelte. Semmelweis tehát nemcsak a humanismusában, nemcsak kórbonctani megismerésében és szülészeti ténykedésében, hanem megfigyelésének esetleges szubjektivitásából származó hibák kiküszöbölhetését biztosítva az objektív számszerű meghatározások bevezetésében, a kvantitatív kutatási methodika alkalmazásában is kimagaslót teremtett. Így Semmelweisnél nemcsak a felfedezés forradalmi jellegét, hanem a felfedezés kidolgozásának, methodológiájának újszerűségét és fontosságát is értékelnünk kell.

Megítélésünk szerint etikai tekintetben is mintaszerű és követendő Semmelweis kutatási methodikája, amennyiben az orvostudomány történetében tudomásunk szerint ő volt az első, aki saját kórházának kezelési módját számszerű adatokkal bizonyítva találta rosszabbnak, a betegre nézve károsabbnak, mint a szomszédos intézmények therapiáját és a kétségtelenül fennálló hibát nem misztikus tényezőkre, nem külső hatásokra, hanem saját tevékenységükből származó hibákra és hiányosságokra igyekezett visszavezetni, ezzel is példát mutatva a tudományos kutatás módszertanát tekintve.

Semmelweis felfedezése tehát tudománytörténeti értékelés tekintetében sokrétű forradalmi megnyilvánulás volt, amely komplex kaleidoszkópszerű képben az egyik eddig kevésbé értékelt tényező a felfedezés módszertanában az előremutató orvosmatematikai szemlélet, a misztikumot tagadó orvostudományi felfogás is.

Az orvostudományban a harmadik ízben nyilvánul meg a kvantitatív nézőpont napjainkban, részben a radioaktív, részben az orvostudományi alkalmazása területén, részben az orvosi kibernetika vonatkozásában. Tudományunk büszkesége, hogy a radioaktív izotópoknak az orvostudományba történt bevezetésének dicsősége magyar származású kutatót, *Hevessy Györgyöt* illeti, akit jogosan tüntettek ki a legnagyobb tudományos elismeréssel, a Nobel-díjjal.

IV.

Semmelweis felfedezése alapvető gondolataiban, módszertani feldolgozásában és bizonyos mértékig még megállapításaiban is, de még inkább következtetéseiben szervesen csatlakozik az akkori orvostudományi és élettani misztikumellenes, természettudományos irányzathoz. Hogy mennyiben állott fenn kölcsönhatás *Semmelweis* és az „organikus” fizikus és fiziológus csoport között, ma már megállapítani aligha lehet. Megítélésünk szerint itt inkább közvetett kölcsönhatásokról lehetett szó. A két felfedezés és az irányzatok további sorsa közötti összefüggés azonban nyilvánvaló.

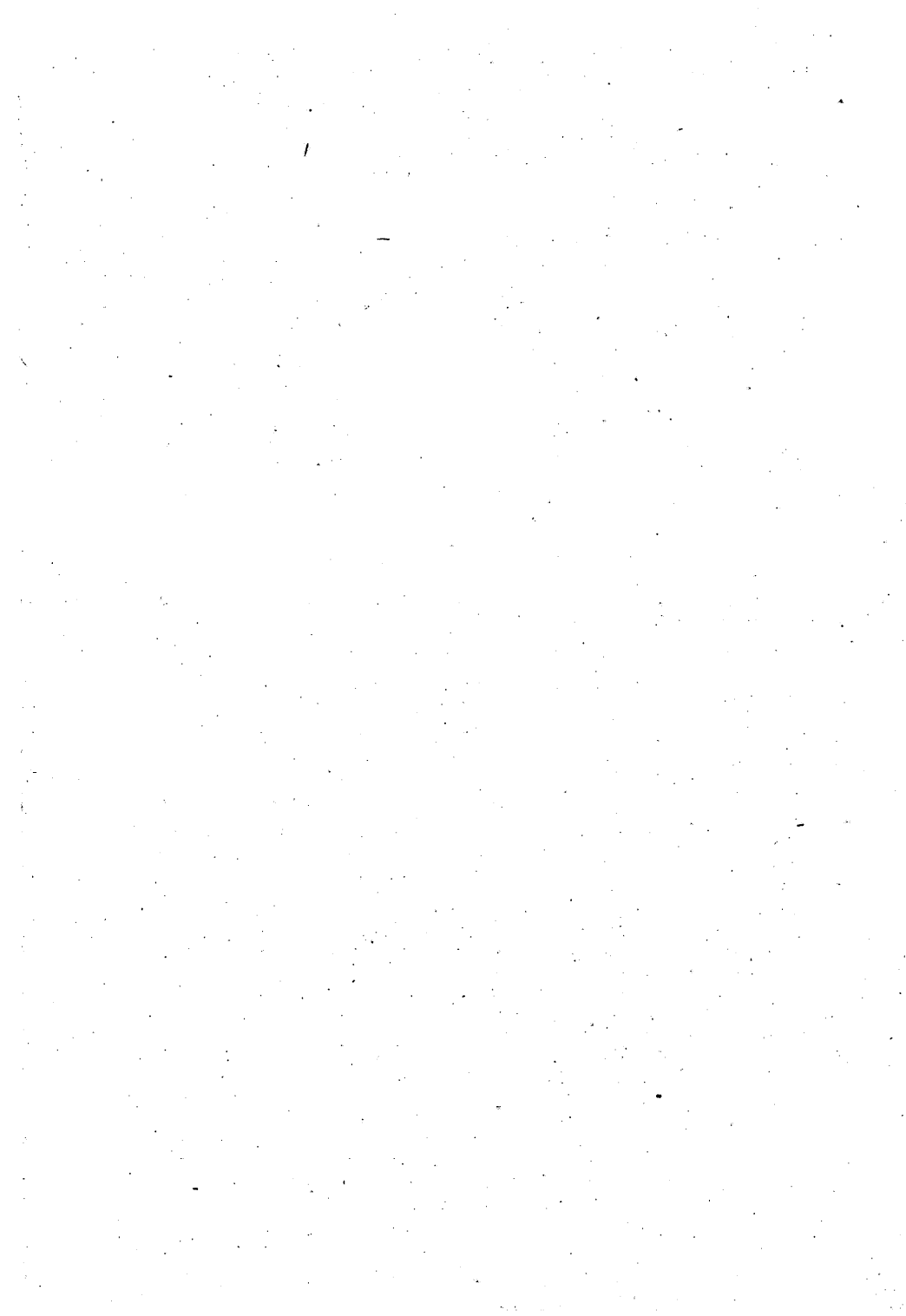
Az 1848. évi forradalom idejében még forradalmár orvosi-fizikus és általában orvoscsoporthoz tartozó *Virchow*val együtt, a forradalom leverését követő rövid passzívítási szakasz után politikamentesen mindinkább szűkre szabott tudományágaikon belül igyekeztek nagyot alkotni, előbbre vinni a tudományt és nemes értelemben használva a kifejezést, életpályájukon előbbre jutni, karriert futni. Az akkori forradalmár orvostudományosok és fiziológusok, az egy *Julius Robert Mayert* kivéve, kimagasló tudományos és társadalmi karriert futottak és ennek kapcsán mindinkább azonosultak az uralkodó körökkel. *Du Bois Raymond* mint a német tudományos akadémia elnöke, a tudósokban már a Hohenzollern-ház szellemi elitserégét látja (*Herneck*). Valamennyien mint titkos tanácsosok, akadémikusok, magas közjogi tisztségek betöltői, nagy intézmények vezetői, ha

progresszív tudományos szemléletükről nem mondanak is le, személyükben már nem vállalják a tudományos megismerés harcos érvényesítéséért a küzdelmet. A tudományos felfogás és a társadalmi helyzetükből származó ellentét végül is az agnoszticizmushoz vezet el e nagyfontosságú kutatókat. Végül is *du Bois Raymond*nak túlzottan is híressé vált „ignorabimusa” szinte harci zászlóként szolgált újabb progresszív természettudományi megismeréssel szemben, a tudományos előhaladás kiteljesülése érdekében.

Semmelweis és az energia megmaradása elvének felfedezője, és *Mayer* voltak szinte az egyetlenek, akik ennek a megváltozott helyzetnek, az eltérő ideológiának, a misztikum immár újra érvényesülésének, a tudománytalan szemlélet uralomrajutásának ki-ki a maga sajátos tevékenységi körében nem hódolt be. Szabadjon hangsúlyoznunk, hogy a két be nem hódolt lángész további sorsa is egyformán alakult. A nagy harc, a túlzott szellemi igénybevétel, a kimerülés, az el nem ismertetése — nem nekik maguknak, hiszen a személyi elismerés részükre csak keveset jelentett volna, hanem az általuk hirdetett eszméknek — mindkettőjüket szembeállítani látszott az akkori társadalommal. Mindkettőjüknél a meg nem értő kispolgári, behódoló és férjüket is behódolni törekvő feleség tragikus felelőssége velük szemben, nagyon is megtalálható. Mindkettőjüket bolondnak mondják, igyekeznek őket elmeegógyintézetbe is vinni és ilyen módon is a közösségtől elkülöníteni. Annyiban szerencsésebb volt *Semmelweis*, hogy őt magát testileg nem akarták megtörni, nem kínozták és erőszakkal nem akarták kényszeríteni eszméi megtagadására, mint ez *Mayer* esetében fennállott. De mindketten a megaláztatások, figyelemre sem méltatások, felfedezéseiknek mások által történő eltulajdonítása, mint *Mayer* esetében volt, akinek felfedezését *Joule*, *Helmholtz* stb. egyaránt maguknak kívánták tulajdonítani és mások révén tulajdoníttatni vagy mint *Semmelweis*nél történt, hogy agyonhallgatott és elfelejtett felfedezését hány epigon, mint *Thoms* stb. kívánta saját érdemeként feltüntetni, hogy végül is a tudománytörténet szolgálta igazságot és elégtételt azoknak a nagyoknak, akik a legnagyobbért és a legnemesebbért, az emberiség előrehaladásáért, a legnagyobb kincsért a gyermekért és az őt szülő anyáért áldozták fel nemes életüket.

I R O D A L O M

- Cranefield P. F.* : The Organic Physics of 1847 and the Biophysics of Today. Journal of the History of Medicine. 12:407 (1957)
- Dale H. Sir* : Harvey and the Circulation of the Blood. A Short History of Science. Doubleday Anchor Book. New York, 1959.
- Dirschel H.* : Carl Ludwig. Lebensbilder deutscher Aerzte. Veb. Verlag Enzyklopedie. Leipzig, 1963-ban, a továbbiakban Aerzteben jelent meg.
- Glazer N.* : The Rise of Social Research in Europe. *D. Lerner* : The Human Meaning of the Social Sciences. Meridian Book. New York, 1962.
- Herneck, Fr.* : Emil du Bois Raymond. Aerzteben.
Emil du Bois Raymond. Von Liebig zu Laue.
Veb. Verlag der Wissenschaften. Berlin, 1963.
- Hörz H.* : Hermann v. Helmholtz „Von Liebig zu Laue”.
- Kuhn Th. S.* : The Structure of Scientific Revolutions. International Encyclopedia of Unified Sciences. Vol. II. The University of Chicago Press Chicago és London, 1962.
- Ostwald W.* : Feltalálók, felfedezők. Révai Világkönyvtára, Budapest, 1913.
- Siegerist H. E.* : Grosse Aerzte. Geschichte der Heilkunde in Lebensbildern. 4. Auflage. J. F. Lehmann. München, 1959.
- Stehr, G.* : Julius Robert Mayer. Von Adam Ries bis Max Planck. Veb. Verlag Enzyklopedie. 1962.
- Winter K.* : Rudolf Virchow. „Von Liebig zu Laue”.
- Wittich D.* : Ludwig Büchner. „Von Liebig zu Laue”.

DR. SCHUSCHNY HENRIK (1857–1929)
ISKOLAORVOSI MUNKÁSSÁGÁNAK
NÉHÁNY VONÁSA

Írta: KATONA IBOLYA (Budapest)

1882-ben a genfi Nemzetközi Egészségügyi Kongresszus valamennyi részt vevő ország képviselőjének figyelmét felhívta arra, hogy az iskolák közegészségügyi helyzetével és az iskolai tanulók egészségvédelmével behatóan kell foglalkozni.

Fodor József úgy vélte, hogy a hazai iskolaegészségügy megteremtése, az 1876-ban megjelent közegészségügyi kerettörvénynek az iskolákra vonatkozó fejezete, csak úgy válhat valóra, ha az orvosok részt vesznek az iskolák életében és ha erre a feladatra kiképzést is nyernek. Az egyetemi általános orvostudományi képzés az iskolaegészségügy kérdésével keveset foglalkozott. Fodor elgondolásának kedvezett mind a középiskolai reform, melyet az 1883. oktatási törvényben szentesítettek, mind *Markusovszky Lajos* egyetértő, segítő készsége.

1885-ben *Trefort Ágoston* létrehozta (a VKM a 48 281 sz. rendelettel) az iskolaorvosi és egészségtan tanári intézményt. *Ez igen jelentős gyakorlati lépés, mert az oktatási és egészségügyi szervek együttműködésének első láncszeme az iskolaegészségügy terén.*

Az iskolaorvosok képzését maga Fodor József vezette és az iskolaorvosok feladatát klasszikusan így határozta meg:

„Kettős a feladatuk a közegészségügy ezen új pionírjainak: először az iskolabajáró ifjúság egészségét oltalmazzák az iskolázatásból származó sokféle bajok és ártalmak ellenében, másodsor a középiskolák nyújtotta műveltséget egy új ismerettel, a leghasznosabbal fogják bővíteni, az ember és a társadalom egészsége feltételeinek megismertetésével” (ti. az egészségtan oktatásával).

Fodor József iskolaegészségügyi koncepciójának megvalósítását az iskolaorvosi és egészség-tanári tanfolyamot végzett orvosok törekedtek érvényesíteni. Merőben új és éppen ezért idegen volt ekkor még az orvos az iskolában, mert nemcsak gyógyított, hanem egészség-tant is oktatott.

Az iskolaegészségügy ezen pionírjainak élére állíthatjuk *Dr. Schuschny Henrik* iskolaorvost, aki *1887-ben* lépte át a budapesti V. ker. Markó utcai főreáliskola küszöbét és 42 évig, élete végéig rangként viselte ennek az iskolának iskolaorvosi tisztségét!

Dr. Schuschny Henrik pályafutását azzal kezdi meg, hogy *1881-ben* az egyetem *Közegészségtani Intézetének* gyakornokává nevezik ki *Fodor József* tanár mellé, akit eszményképének választott. Az ő vezetése mellett ismerkedik meg a közegészségtani tudományos munkával, ő irányítja a fogékony, lelkes ifjút, szélesre tárva előtte a közegészségtan különböző területeinek útját. *Schuschny* 4 évi kórházi orvosi gyakorlat után iskolaorvosi vizsgát tesz. *1887-ben*, éppen abban az esztendőben kezdi meg az iskolaorvosi működését, amikor a *wiesbadeni Nemzetközi Iskolaegészségügyi Kongresszus* ismételten az iskolaegészségügyre irányítja a nemzetközi orvostársadalom figyelmét.

Iskolaorvosi munkássága kiterjedt a tanulók rendszeres gondos orvosi vizsgálatára, valamint az iskolai környezet — „közegészségtan”-ára. A tanuló ifjúság részére tartott egészség-tani órák, az alkoholizmusról, a szexuális kérdésekről, a fertőző betegségekről, a testnevelés, a sport, az üdülés, az utazásról stb. szóló egészségügyi felvilágosítási előadásai a mindennapi élet szükséges útravalóit célozzák. Tanártársa, *Hegedüs I.* így jellemzi:

„*A szeretet, a jóság, a gyengédség, a megértés voltak irányelvei a tanulókkal szemben. Ritka módon tudta felkelteni tanítványai érdeklődését, le tudta kötni figyelmüket, imponált sokoldalú tudásával.*”

A tantestületben „*nem tudták eléggé csodálni szívének nagy melegségét, pedagógiai érzékének helyességét*”. „*Ő ritka szerénységében ugyan sohasem kereste a kitüntetések, de nem kerülhette el.*”

Az iskolaegészségtan eredményes oktatásáért, értékes iskolaegészségtan tankönyveiért, a pedagógiai szaklapok hasábjain a pedagógusok közt végzett egészségügyi felvilágosító munkájáért a *Magyar Pedagógiai Társaság* rendes tagjává, az Országos Közegészségügyi

Egyesület iskolaorvosi szakbizottsága elnökévé (1893) választotta. Az iskolaegészségügy terén kifejtett munkássága túlnő saját iskolájának kapuján. Elvi jelentőségű, országos érdekű iskolaegészségügyi kérdésekkel foglalkozik.

Az iskolaegészségügy neves úttörőivel, *iskolavizsgáló bizottságot* hoz létre (*Riegler Gusztáv, Steiner Samu, Waldmann Fülöp*), hogy megvizsgálják a „*Székesfőváros iskoláit — egészségtudomány szempontjából*”. Vizsgálati módszereiket és szempontjaikat, hygienés követelményeiket a külföldi szakirodalom alapján állítják össze, eredményeik értékelésében is az összehasonlító módszert követik. Rámutatnak arra, hogy az iskolák építkezései a minimális hygienés normáknak nagyrészt nem felelnek meg és, hogy nélkülözhetetlen az orvos tanácsa az iskolai építkezésekben.

A *Társadalomtudományi Társaság* 1906-ban megrendezi a „*Középiszkola Reformjának vitáját*”. Felkérésükre 40 orvos (gyermekgyógyászok, iskolaorvosok, ideggyógyászok, elmegyógyászok) hallatja szavát. A serdülőkorban felállított „oktatási túlkövetelések” ellen foglalnak állást, valamennyien fiataljaink testi, szellemi és egészségvédelmét hangsúlyozzák. Schuschny azt hangoztatja, hogy „*a testi és szellemi nevelés közt meg kellene találni a szerves kapcsolatot*”. „*Egyet nem szabad szem előtt téveszteni, az iskolát közelebb hozni az élethez*”, ezt kell, hogy az oktatási reform, az oktatás és az egészségügy szempontjából elérje!

A XIX. század, az iskolareformok százada (*Ranschburg*). A század második felét Schuschny „az ideges század” elnevezéssel is illeti. Tény az, hogy a hazai és külföldi szakirodalomban is — számos tanulmány foglalkozik az iskoláztatás és az ifjúság idegessége közti összefüggés feltárásával. Schuschnynak, a „*Középiszkolai tanulók idegessége*” c. munkájában 1894. iskolájának tanulóin végzett vizsgálatait közli, rámutatva a konstitucionalis tényezők jelentőségére is. *Kronfeld, Peelman, Burgerstein* a nemzetközi szakirodalom kimagasló munkái között méltatják Schuschny munkásságát.

Az iskolai és iskolán kívüli testnevelés reformköveteléseit elengedhetetlennek tartja. Az *I. Magyar Országos Testnevelési Kongresszuson* (1909) határozottan állást foglal, hogy „*az iskolai torna a mai alakjában nem sokat ér*”. A testi és szellemi nevelést egymástól elválaszthatatlannak jelenti ki. A fiatalság testi, lelki fejlődésének egyik fő-

rugóját a testnevelésben látja. A tornatanítással szemben azt a követelményt állítja fel — az egészség megőrzése érdekében —, hogy „*megkedveltesse a tanulóval, mert csak így fogja az iskola elhagyása után is folytatni*”. Kijelenti, hogy a katonai gyakorlatok nem az iskolába valók. Szükségesnek tartja a tornagyakorlatokat az ifjúsági játékokkal, az úszással, kirándulásokkal bővíteni. Ezeknek a megvalósítására van szükség, hogy „*elérjük a helyes torna végcélját, hogy életerős, egészséges, ügyes generációt*” nevelhessünk.

Dr. Schuschny Henrik egy életen át — *egyetlen* iskolában dolgozott. Iskolája volt tudományos vizsgálatainak is színhelye. Iskolaorvosi gyakorlati tapasztalatai segítették az iskolaegészségügy elvi kérdéseinek megalapozásában. Iskolaegészségtan tankönyvei, egészségügyi felvilágosítási előadásai, 100-nál több egészség tudományi cikke hirdeti a tanulók egészségvédelméért, az iskolaegészségügy kibontakoztatásáért is megkezdett harcát. Eszméi a mának szólnak — szinte kortársunknak érezzük.

„A higiéné, az egészség megtartásának tudománya volt az ő életének magasztos gondolata s ennek a gondolatnak az előbbre vitele volt pályájának célkitűzése.”

(Irodalom a szerzőnél)

MARÓTHY ISTVÁN ORVOS, VÖRÖSMARTY DIÁKKORI BARÁTJA

Írta: BÁLINT SÁNDOR (Szeged)

„Tanulótársai közt nem volt senki, ki írogatott volna — mondja klasszikussá vált életrajzi munkájában Gyulai Pál Vörösmarty pesti diákéveiről — vagy akitől némi szellemi hatást vehet vala. Csak egy Maróthy nevű orvosnövendék volt reá hatásos, ki keleti nyelveket tanult, és keletre készült a magyarok őshazája fölkeresésére. 1824-ben el is indult, azonban Törökországnál nem ment tovább. Konstantinápolyban mint orvos telepedett le. Vörösmarty maga is foglalkozott ezzel az eszmével, és sokáig sajnálta, hogy nem vándorolhatott ki barátjával.”

Tóth Dezső írja új Vörösmarty-életrajzában, hogy a Zalán futása megjelenésének idején döbben rá a költő a maga társadalmi helyzetére: „meglett korú vagyok — írja — és semmi kilátásom.” Stettner Györgyhöz írt 1825. augusztus 27-én és szeptember 28-án kelt leveleiben így vall magáról: „Hajh, csak tizenhat esztendő koromtól fogva nevelhettem volna mostani ésszel magamat: Maróthy most nem menne maga, s én nem tépelődnék gyávaságomon.” A másikban: „Mily boldog Maróthy, miért nem tanultam az ő mesterségét, nyelvét. Elmennék a Jegyekhez, hogy fagyasszanak meg. El Kaukázushoz, hogy temessen el, itt elholt testemnek fájni fog a föld is.” Az a gyanúnk, hogy Maróthy valamiképpen ihlette a Zalán futása megírásában.

Az irodalomtörténeti kutatás lényegében máig sem tud többet Maróthy Istvánról (1799—1846), mint amit Gyulai Pál, majd nyomában Tóth Dezső odavetőleg megállapított, elmondott. Célunk az, hogy megidézzük őt, a magyar kelet-kutatásnak szinte teljesen elfeledett munkását, Vörösmarty legkedvesebb ifjúkori barátját, Szeged fiát, akire orvostörténetünk is büszkén tarthat számot.

Mielőtt Maróthy István pályáját bemutatnánk, röviden szólanunk kell arról a szellemi környezetről, amelyben Szegeden nevelkedett.

*Dugonics András*nak, a város híres írófiának őstörténeti regényei (Etelka, Etelka Karjelben, Jólánka) népszerűsítik *Sajnovics János*nak, a finnugor nyelvtudomány nagy úttörőjének eredményeit, és ráirányítják a nemzet figyelmét a magyarság keleti rokonaira. Ez magyarázza, hogy a szegedi piarista iskola ösztönzésére két kiváló helyi kutatónk is útnak indul: *Maróthy és Jerney János*. Ez utóbbiról itt természetesen nem szólunk.

Más vonatkozásban: Szegednek a hódoltság után sem szakadtak meg a törökséggel való kapcsolatai. A Balkán, így Belgrád is még a porta kezén volt. Sok török kereskedő megfordult ebben az időben a városban. Szegedi hajósok, szekeresek, kereskedők is jártak az oszmán birodalomban. *Dugonics András* is egyszer hajókirándulást tett Belgrádba. Természetes, hogy törökül Szegeden is sokan beszéltek. Nem tudjuk, hogy Maróthy István és bátyja *Mátyás*, mikor és milyen körülmények között sajátította el a török nyelvet. Csak röviden utalunk rá, hogy *Maróthy Mátyás* (1791—1850) szegedi mérnöknek az Országos Széchenyi Könyvtár őrzi *Magyar Török Német Szó Könyv és Török Grammatika* c. kéziratát. Az íróként is érdemes *Mátyás* tollából maradt ránk öccsének a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található kézírata, amelyet néhány ránk maradt levéllel együtt most az alábbiakban először közlünk:

„*Maróthy István* — írja bátyja — született Szegeden 1799 tavasz utó 29-én. Atyja *Maróthy János*, anyja *Lovászy Therezia* volt. Gyöngye testalkata mellett lelki tehetségei kiskorában mutatkoztak már, hajlama tudományos pályára vezeté. Az elemi iskolákat szülőföldén, nyelvészetet s a többit Aradon és Pesten tanulta. 1819-ben bölcsélet tanárává kuszorúztatott, az orvosi tudományokat pedig 1824-ik évben végzé. Ugyanezen tanulmányai közben magán külön szorgalma által tanulta a német, hellen, romaika vagy újjörög, olasz, francia, török és angol nyelveket. Utóbb Belgrádban a szerbet, Konstantinápolyban az arabot, perzsát és örményt, Taurisban és Shirásban tanulta az óperzsa, vagyis zend és Pehlvi nyelveket.

Zsenge korában ébredt keblében a vágy keletet, az embernem bölcsőjét beutazni, a hajdankor maradványaival megismerkedni, egyúttal a magyar nyelv és a nemzet eredetéről, rokonságáról bizonyos adatokat szerezni. Azért tanulta serényen a sok nyelvet, hogy

mindegyik nemzettel tolmács nélkül beszélhessen! értekezhessék, s minél többet kipuhathatlasson. Csak azért tanulta az orvosi tudományokat is, hogy általuk minden nemzetnél, melyet útjába ejt, hasznos szolgálatja által magát keresetté és tiszteltté tehesse, személyét biztosíthassa, s hogy nem csak a szegénység kalibái, hanem a fejedelmek palotái is megnyiljanak előtte. Továbbá, hogy a betegségeket és nyavalyákat a természetnek még el nem csenevészett fiaiban vizsgálhassa, s azoknak okaikat és gyógymódjait nyomozhassa. Végre azért gyűjtötte s tanulta azon különféle trásmódokat s betűket, melyek ezen jegyzékben foglalvák, hogy utazásai közben bármilly régiségekre s ritkaságokra bukkan, azokat érthesse, meg is magyarázhassa.

Nagy volt a vállalat, de nagyobb volt lelkében az eltökéltség és alhatatosság. Mégis szerénysége nem engedé közhírré tenni, szándokát szülein, testvérein, négy vagy öt barátján kívül senki sem tudta célját és elmenetelét. Mint legkedvesebb barátjától, Vörösmarty úrtól búcsúzott utoljára, ki neki emlékül és hogy Ázsiában, hol olly huzamosan szándékozott időzni, a magyar nyelvet el ne feledje, Kisfaludy Sándornak egyik művét adta ezen alagya kíséretében:

Vesszen el aki remeg küszöbén túlmenni, de éljen
aki megyen, míg más ezreket álom ölel.
Menj te is el könyvem; lelkem fele gondja veled megy.
Másik is elmegy majd, csak te tanyára találj.
Ugy hiszem Istenemet, téged meglát szemem egykor,
Vagy ha nem is, poromat jó szelek arra viszik.
Most menj, aki viszen légy annak híve haláláig,
és csak az adhasson vissza kezembe, ne más!

Pestről 1824 nyárutóján hajón utazott le Belgrádig, hol a Pasa egy évvel azelőtt tett ígérete szerint, hogy őt Törökországban meghonosítandja, a belgrádi várörkatonaságnál azonnal orvosi hivatalba lépteté, mellyben háromnegyed évet töltött.

Kitűzött célja által azonban útja folytatására ösztönöztetvén 1825 Nyár hóban Konstantinápolyba ment, ahol orvosi tudományát gyakorolván a közönség előtt leginkább csak Magyarorvos név alatt olly hírré kapott, hogy a török kormány 1828-ban orvosi collegiumot állítván Tersánában, abba őt tanítónak és az orvosi tanok kormányzójának hívta meg, s egyszersmind az örültek háza is rábizott. Ezen minőségben őt esztendeig szolgálta a török birodalmat.

Történt azonban 1833-ban, midőn a Nagyúr az egyiptusi alkirály ellen hadat készítene, hogy valami Bernáth nevezetű magyar orvos Alexandriából Konstantinápolyba jött, ki hivatalra kívánkozván, Maróthy Istvánnak mint földijének ajánlatára felvétellett és a Bosphorus partján levő nagy éléstár melletti házba beszállásol-

tatott. Nem lakott benne szinte két hétig, midőn szállásán tűz támadt, mely a nagy szélben tovább terjedvén, az említett élékház benne mintegy hetven ezer mázsa élelmiszereket, s a Bosphoruson kétszersülttel terhelt, s a sereget kísérendő két gályu összeégett, s a sereg nem mozdulhatott.

Valamint mindenütt a véletlen eseteknél sokféle gyanú szokott lenni, úgy itt is, kivált az ármánkodók azon hírt terjeszték, hogy Bernáth orvos Ali Mehemetnek kémje, hogy maga gyújtotta fel tanyáját, Maróthynek is részesnek kell lenni a dologban, különben nem ajánlandotta szolgálatba. A következés az lett, hogy Bernáth Silistriába száműzetett, hol rövid idő alatt meghalt, a Hekimpasi (protomedicus), ki Maróthyval együtt ajánlá Bernáthot, hivataláról letétetett, Maróthy István pedig a dolgok lecsillapodáig a fővárosból elvonulni rendeltetett.

Ámbár ideig-óráig kelle csak oda hagynia a fővárost, ámbár hivatala számára két évig üresen tartatott, s visszatérése sürgettetett, a méltatlan gyanúsítás s ártatlanságának érzete arra bírta, hogy nem csak a fővárost, hanem a birodalmat is odahagyja.

Ezen körülményei között újra felébredt keblében a vágy eredeti célját követni, azért 1833 elején Osztrák követségi útlevelemmel, Orosz és Perzsa ajánlatokkal először is egy angol postahajón Smyrnába, onnan pedig october 21-én indulva egy karavánnal Kis-ázsian köröszkül nyolcvan egy napi utazás után Taurisba érkezett, hol magát az Orosz követnél jelentette, és annak pártfogásába ajánlotta.

Megerkezése után ötöd napon a taurisi perzsa várórségnél orvosi szolgálatra lépett. Hivatalát olly ügyesen vitte, hogy nem csak Feridun Mirza kegyét, hanem gróf Szimonovics orosz követnek is hajlandóságát egész mértékben megnyerte. Egy és háromnegyed év múlva Shiraszba rendeltetett orvosi tudományok tanítójának, de ezen hivatalt csak két évig folytathatta, mivel a heráti expedióhoz sereg orvosává neveztetett és küldetett ki.

Ezen hivatalában járta össze az egész perzsiai birodalmat és Afghaniánt a Himálája alatt fekvő Kábulig, hol Kőrösi Csoma Sándornak Ladakban történt halálát egy angol misszionáriustól tudta meg, ki egy agár kutyáért adatván el, ott mint rabszolga tengődött.

Vége lévén a heráti táborozásnak, Khorasszámon köröszkül a Káspi tenger keleti és déli partjánál jött vissza Teheránba, hol a koronaörökös mellé rendeltetett orvosnak, de a három évig tartott szünetlen szabad ég s sátor alatti tanyázás, rendkívüli fáradoalmak, szokatlan eledelek egészségét megrontván, eltökélte hazájába visszatérni.

1840-ik év tavasz utóján indult ki Perzsiából és Erivánon, Erzeru-

mon körösztlül Trebizondba jött, hol gályára ülven, a Fekete tengeren a török fővárosba ment, és hogy úti törődéseiből magát megpihentesse, a következő telet ott töltötte.

Azonban, hogy tudomásra jött Konstantinápolyba visszaérkezése, újra szolgálattal kínálattott meg, és minthogy elébbi hivatala már akkor Burghard bécsi orvosnak adatott, tehát az elébbi fizetése mellett a fővárosi örkatonaság főorvosává tétetett, s ezen minőségben még négy esztendeig szolgálta a török birodalmat. Ezen idő közben 1842 nyárelő 24-én tizennyolc évi kinnléte után hazakerkezett, rokonai között hat hetet töltött, hol régi barátjait fölkeresvén, Vörösmarty Mihály úrnak az emlék és nyelvgyakorlás végett adott könyvét, mellyet mint ereklyét még a kandahári és kermáni pusztákon is magával hordozott, személyesen kezeibe visszaadta.

Egy pár hét eltöltével gőzösön leutazott Konstantinápolyba és folytató hivatalát. 1844 nyárutóján ismét visszajött édes anyját és testvér bátyját látogatni. Ekkor már a sorvadás jelei mutatkoztak rajta. Bár rokonai és barátjai hon marasztalták, még is visszament Törökországba, hol többnyire az egész télen át fekvén betegeskedett. Következő 1845-ik nyárelő 20-án roncsolt egészséggel utoljára tért honába, hol még egy hónapig synylödvén nyárhó 20-án örökre elszenderült. Ez vándoréletének rövid vázolata.

A mi tapasztalásait illeti, azokat maga szándékozott világ eleibe terjeszteni. Hanem egészséges korában hivataloskodása, utóbb betegeskedése akadályozza az írásban. Minden, mit azokról tudhatunk, szüleihez és testvéreihez intézett leveleiben, jelen könyvecskeben tett jegyzeteiben, s mintegy száz darab török és perzsa kéziratokban foglaltatik.

Azon gyűjteményei, mellyeket testvér bátyja Maróthy Mátvás ts. Torontál megye tisztelbeli mérnöke, ki jelen életrajzát is írta, a Magyar Tudós Társaság Könyvtára számára ts. Jerney János társasági r. tagnak átadás végett kézhez szolgáltatott, következő:

Iször Hafiz költeményei, mellyeket a perzsák orákulum gyanánt tisztelnek, minden dolgaik kezdeténél e könyvbe szurnak, s lapot elolvassák, s a szerint hiszik teljesülését munkáiknak, legnagyobb mulatságát lelte ezen könyv olvasásában Maróthy István, úgy hogy csak nem könyv nélkül tudta az egész foglalatját.

2szor Angol bibliai társaságnak egy perzsa Szentírása.

3szor Három darab török könyv. Egyik Magyar történetíráásra vonatkozó, mellyet Szelim Pasától kapott.

4szer Mintegy száz darab török és perzsa kéziratok, nevezetes köztük Szolimánnak egy Codexe a budai Pasához, miként kormányozza Magyarországot a földes úr és jobbágyi viszonyokban.

Azután a Shirasi főpappnak értekezése a naprendszeréről a perzsák véleménye szerint, midőn Maróthy Istvánt megkérte, hogy az Európaiak véleményét tudatná vele.

5ször egy egyiptusi talismán hieroglyphákkal, melyet az alexandriai gyűjteményből a viczekirály konstantinápolyi ügynöke hozott neki.

6szor Hat darab régi pénzek.

7szer Jelen könyvecske, mellyben jegyzékei, néhány érdekes levelei és életrajza foglaltnak."

Itt végződik *Maróthy Mátyás* kézírata. Ezután öt levél következik. Utánuk kövte *Maróthy István* jegyzetei, szójegyzéke a perzsa nyelv és nyelvtan köréből. Ezeket orientalistának kell egyszer tanulmányoznia.

A most következő levelek a magyar tudománytörténetnek értékes emlékei.

1.

Konstantinápoly, Febr. 25. 1830.

Kedves Bátyám! Sejdítem, hogy örömet bíbelődnék a' keleti nyelvekkel ha ideje volna. Szép mulatság és egy magyar litterátor-nak megmutatják a' magyar nyelv eredetének mivoltát így a' magyar nemzetét is. p. o. határ, ispán, nódorispán, jász, kun, tót, ménes, tegez, tó, tabán, gyártó, asszony, magyar, hungarus, hold, kalács, ablak, abrak, hej dinom dánom, (ha megnézem meggondolom) s' a' t. szevak eredetét 's rokonságát a' keleti nyelvekből tökéletesen kitudhatni. A' Perzsákkal legnagyobb társalkodásban volt a' Magyar. A' Török ámbár 150 évekig ortalozott a Magyar-on, mégis tudtomra egy szavát sem fogadta el ezen utálatos ellenségének; azon egypár száz szó is, melly rokonnak mutatkozik, mint p. o. alma, ana, árpa, arslán, ata, bagdács, balta, bazár, batak, betyár, bicsak, pogácsa, buga, büjödzsi, csatlamak, csevirmek, csikarmak, csok, daja, deve, degeneg, dolamán, dzseb, fene, gebermek, gezen, hava, ig, id, jaszák, kabek, kelib, kalpak, kamcsi, kenturma, kapmak, kapu, kaszab, kazán, kemun, kendi, kisza vagy kusza, kibi, koparmak, korum, királ, majmun, mazur, okumus, lohusza v. lohos. öküz, öldürmek, patlamak, sejtán, szapún, szafran, szakál, szál v. szálfá, szaman, sari v. sárga, szőjlemek, szüpürmek, szendüzmek, tábor, talika, tekne, topal topa v. sánta, бага v. béka, tugla, tulum v. tömlő, türk, titiremek, v. dide-regni, vagy reszketni; vezir vilájet ország világ; vurmak verni innét vurús verés 's a' t inkább a törökök kölcsönözték hajdan az

ázsiai magyaroktól és a régi perzsáktól, minthogy ezen szavak a régi zend és pehlvi nyelvekben mind megvagnak. Így kell venni a többi rokon értelmű szláv 's egyéb szarmata fajta szavakat is minthogy ezek is ezektől származtak el.

Mi a régi Magyarok lakhelyét illeti, világosan mutatják hazánkba lett érkezésekkor, a megtelepedett helyek, ugyan azon nevekeni elnevezései, melyekben Ázsiában laktak ú. m. Abád, Aracs, Arad, Batanya (Ék-batana) Csan, Csepel, Maróth, Belgrád, Csongrád vagy is Csongerd, Agerd és grád között csak a származás pergő kiejtés a különbség de a lényeg egy, Cson régi perzsa nyelven annyit tesz mint kert, kerítés vagy vár, ebből ki tetszik, hogy Csongerd Belgerd vagy Csongrad, Belgrád nevét nem a származástól vette, hanem ázsiából mégpedig a régi Magyaroktól, és ó perzsáktól valók, hát a Béla királyok a tótoktól kapták neveiket? A régi perzsa várak most is gerdnek nevezetnek. Ezekről másszor többet.

Konstantinápoly August; 10. 831.

Édes öcsém József! Épen midőn egy hozzátok intézett levelet a postára adnék, az expeditor Július 15-én irt leveledet nyújtá kezembe, sajnálva olvasám, hogy a cholera hozzátok is közelget.

A cholera, melly most annyi pusztításokat tesz, semmi esetben nem Ragadvány, nem contagium egyik személytől a másikra érintés által nem költözik; hanem valóságos Járvány, ez az epidemia. A levegőnek állapotja minden személyt megbánt; az az a közönséges számtalan szín és forma alatt levő betegségek az ő tulajdon és saját körjeleik alatt meg nem jelennek; hanem minden betegség egy és közönséges általános útba vág, mellyet neki s levegőnek egy két hónapig tartó állandó és egyenlő volta mutat; így tehát az egész igyekezet azon legyen, hogy valaki meg ne betegedjék, mert a legkisebb meghülés, vagy legkisebb főfájás azonnal azon körjeleket hozza elő, mellyeket a levegőnek akkori állapotja szabott ki. Így a Magyarországbani levegő állapotja minden betegséget a hasmenés, és hányás alatt jelentet meg. Azért sajnálom, hogy tudatlan Elöljáróitok contumátiába vetnek benneteket.

Arra nézve így őrizzétek magatokat: reggel, délben és este egy-egy findza meleg szikfű herbatét igyatok, így a bőrötök párolgása meg nem reked, és éjjel betakaróddzatok, mert jobb keveset izzadni, mint meghűlni. Ha zöldséget, vagy gyümölcsöt esztek, keveset egyetek, mert ezek hajlandóvá teszik a beleket a hasmenésre, egyébiránt minden tagotok melegsége egyenlő legyen, és reggeltől estig minden két órában egy evő kanál friss vízbe két csepp opiumtincturát tegyetek 's azt vegyék be. Aki bort akar inni, annyit ne igyék, hogy a szája epedjen, vagy a feje felmelegedjék, a húsétel vagy tészta mértékletes legyen.

Ezen betegséget rosszul nevezik cholerabetegségnek, vagy epe-kórnak; inkább gyomor vagy hasvésznek kellenék nevezni; oka az: mivel a' bőr és belek, kivált a' gyomor között levő viszonyos foglalatosság felbomlott. A' máj, az agyvelő, és az érzőnek symptomái csak másodika a' felebb említett viszonyos foglalatosság bomlásának.

Irod, hogy semmiféle betegség nálatok nincs, és hogy nem halálozik senki; az annak a' jele, hogy Szegedre is be fog hatni a' cholera; mert minden járvány betegség előtt úgy készül el a' levegő az új kitörésre. Azonban bizonyos légy, hogy a' mértéktelen és félenk emberek az áldozatai, 's a' megijedés az egyedüli előmozdítója; azért semmit se féljete. Mihelyt megkapod levelem, azonnal írj!

Konstantinápoly October 24-én 831.

Édes Öcsém József! Augusztus 29-én írt leveledet September 24-én kelletek vala megkapnom, azonban October 24-én jutott kezemhez; 's mind ez, az itteni posta expeditornak ügyetlensége miatt esett; mert látván a' levélen a' Domine czimet, valami angol prédikátoré-
nak lenni vélé; mivel az itteni angol missionariusoknak az a' czimök; valamint Magyarorszáiban a' tiszteletes úr.

Leveled nagy örömökre szolgált olvasván, hogy mind ekkor a' choleraától mentek valátok. A' jövődöbéli orvoslás felől egyebet nem mondhatok; mint, hogy a' bábolnai pap' orvoslása az egyedül és kétségkivüli orvoslása a choleraának; és orvosi ésszel fel nem érhetem, hogy azon tisztelendő szavai szerint cselekvő a' choleraából fel ne gyógyuljon; csak azon észrevételt teszem, hogy a' choleraának egy különösségü esete is van, mellyben az egyéb jeleken kívül a' hasban össze vissza kőborló fájdalmak vagynak, 's a' tagok hol felmelegednek, hol elhűlnek, ekkor a' jó budai bor melegítő erejével minden herbatét felülhalad, azt is mondhatom, hogy a' choleraának minden féléiben a' víz valóságos méreg. A' felebb említett esetben a' budai bort minden órában egy pohárral lehet kiszolgáltatni a' sinlődőnek.

Egyet kívánok hogy azonnal megírj. t. i. este vagy reggelenként a' nap leáldozta után, avagy felkelte előtt, nap nyugoton vagy keleten az ég veresellik-e? Vagy éjjelenként mindön a' hold nem világít az égen mint a' kardvillogások észrevétetnek-e? az az, 's levegő elektricitással terhelt-e?

Konstantinápoly Jan. 25-én 1832.

Kedves öcsém József! Az ősszel írt leveled nagy örömökre szolgált, nem csak hogy a' Hasvésznek mindenütt egyenlő okát és mi-voltát értem belőle; hanem hogy leveledben ezen arany mondst olvastam: Szüléink csendes öreg kort élnek: elhidd édes öcsém ezen

szavaid még most is mellemben sajognak annyival inkább, hogy ezen csendes öreg kor tényezőjének leginkább téged tartalak.

Ha levelet írsz, minden régi s' utóbbi pajtásaink és jóbarátaink állapotjáról írd, mert itt nem csak hogy jó Barátaim nincsenek; sőt hetedik éve hogy magyart látván magyarul beszélhettem, törökkel, göröggel, örménnyel, olasszal, francziával, angollal és egyéb czigányokkal nem bírok barátkozni, csak egyedül velök foglalatoskodom a' körülmények szerint. Minapában egy Arva vármegyei gyolcsos tóra találtam az utcán, ámbár alig érthettem, mégis több óráig csikorogtattam magyarul.

Édes Bátyám! Hamvazó szerdán írom ezen levelet: nem mint ha a' farsangi tébolyodásokból ma józanodnék fel; hanem hogy hosszas hallgatásomból kételkedések ne származzanak; és mivel az otthon történő húshagyói vigasságok elmémben leginkább ma furdálódnak; az egykori töltött póka, szárma, béles meg a' fánk, fölöttébb érdeklik emlékezetemet. Az én húshagyói ételeim ezek voltak; rizskása aludt-tejvel, sonka cukorral, és mézes rántás; fánk is volt; hanem falajban sütötték; ezen szertelen ételek testi alkotásomat is megváltoztatták, több esztendeje hogy a' bort nem szenvedhetem bár valaha kívánva ittam; különben egészségem helyén van, fogyatkozásom nincs; csakhogy környüállásaim mai napig semmi felé sem mutatnak utat feltett czélom folytatására. Hogy az időm hejében ne tűnjék perzsa és arab olvasgatással foglalatoskodom. Itt azonban különösek történnek: a' Szultán és népének majd fele kaputba, pantaloba és angol kenőccsel dörgölt csizmába öltözött, a' fejére egy tetejében szafrangos kis vörös sapkát húza de a szakállát magán fejeztette, azért végkép hasonlít a' makai zsidóhoz, így a' Törökök ez előtt csak érzéseikben és belseikben, most azonban külseikben is zsidók.

Egyéb újságot nem írhatok, hanem hogy Moreában a' Görög státusok és Rendek összegyűltek; a' legvérmesebb Szónokok ezek: Georgiosz Pszaradakis (:Halacska György:) Anasztasziosz Camburakis (:Hátahuporjás Anasztí:) Georgiosz Pszyllász (:Balhás György:) Andreasz Paximadakisz (:Prófontos András:) Panajotti Kuczavitisz (:Csámpás Panajotti:) Anasztasziosz Makripocamiszisz (:Hosszüingü Anasztí:) Andreasz Maczukász (:Sulykos András:) Andreasz Kalamogdartisz (:Náddal nyüzött András:) Spiridion Czácisz (:Csacsi Spiridion:) 's a' t. elképzelheti édes bátyám hogy ezen telivér czinczár mágnások mily jeles törvényhasogatók lehetnek a' görög Dietán Kapodisztria Elnökségében!

Ezekután 's a' t.

Konstantinápoly. 1831. Maróthy István sk.

J E G Y Z E T E K

1. *Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza.* Budapest, 1864, XXI. Maróthyról szóló adatai a későbbi kiadásokban sem módosulnak.
2. *Tóth Dezső: Vörösmarty Mihály.* Budapest, 1957, 38, 53.
3. Az egykorú kötésbe kötött kézirat 109 kézzel számozott lapot tartalmaz. Az életrajz a 2–14. lapon található. Utána a 16–176. lapon keleti nyelvekről készített sziklairásokról készített másolatok, szótári följegyzések. Végül Maróthy István függelékünkben közölt öt levele.
4. Május 29.
5. Tóth Dezső szerint Mikes leveleit kapta útravalóul. Forrását nem említi. Ez mindenesetre jellemzőbb lenne, jobban emlékeztetne Maróthy magyar hűségére.
6. *Maróthy Mátyás* a költeményt két sor kihagyásával idézi. Gyulai kiadásában (Vörösmarty összes munkái VIII. Budapest, 1885, 137) a negyedik sor után ez következik:

Caspium és te nagyobb tenger, légy addig is üdvöz,
Üdvöz légy Kurgur s Üzbeki drága vidék.

A két szöveg egyébként csak az írásjelek fölrakásában tér el egymástól. A költeményről Gyulai ezt írja a jegyzetekben (391 l.): „Ügy látszik, hogy a költeményt egy könyv tiszta lapjára írta, a melyet Maróthy tanulóháza- és barátjának ajándékozott, s ki keleti nyelvek tanulmányozásával foglalkozott, s mint Kőrösi Csoma Sándor, keletre akart indulni, a magyar ősi történelem felvilágosítása végett. Maga is szeretett volna útítársa lenni . . . Mi lett azután Maróthyból, elment-e keletre, visszajött-e, vagy ott halt meg, mindezt nem tudhatni.”

7. „Vámberri Ármin keleti útján elindult a Persipolis romjainak megsemmelésére is. A romokon tömérdek utazó bekarcolt nevét olvasta.

Az oltár szögletén e felírás ötlött a szemébe: *Maróthy István.*
Éljen a magyar! Vámberri pedig ezt véste alája: *Éljen Maróthy!*

Ez a Maróthy István Szegeden született és orvos volt. Már fiatal korában a perzsa király udvarában kedvelt orvos lett. A tudós magyart most is emlegetik, ő azonban ott hagyta dús jövedelmeit és hazajött meghalni és most itt nyugszik valamelyik temetőben.” Szegedi Híradó 1865, 4. sz. V. ö. még Vámbergy Ármin: *Vándorlásaim Perzsiában.* Pest 1867, 267.

Szomorúan jellemző, hogy szülővárosában már halálának huszadik évében nem tudták pontosan megmondani, hogy melyik városrész temetőjében pihen. Szeged történetírója is éppen csak megemlíti a nevét. *Reizner János: Szeged története.* Szeged, 1900, II, 50; III, 360.

8. *Vörösmarty* könyvtára régen szétszóródott. Szóbeli érdeklődésünkre *Brisits Frigyes*, a költő levelezésének nagyérdemű gondozója kijelentette, hogy a Vörösmarty leveleiből idézett adalékokon kívül egyéb Maróthy-nyommal sehol nem találkozott.

ADATOK A MARGITSZIGET GYÓGYFÜRDŐ TÖRTÉNETÉHEZ

Írta: GYALAI MIHÁLY (Budapest)

1. Néhány adat a sziget történetéről

A mminanus Marcellinus Valentinianus caesarnak a kvádok elleni 375. évi háborújáról írva [1] megcáfolja azt a feltevést, hogy a mai Óbudával szemben az Ördögárok torkolatánál egykor római-kori híd pillére állott volna [2]. A szigeten az 1838. évi árvíz után egy XII. századbéli érseki vár alapfalából kikerült római emlékkövet találtak. *Rómer Flóris* vitatta a kövek római eredetét, mert azok temetkezési helyeiket nemhogy „*csendes berkekbe*”, sőt nagyon is nyilvános helyekre (via sacra) állították. Ma már tudjuk, hogy a sziget a rómaiak alatt lakott hely volt. 448-ban az egész Pannonia és Noricum [3] a hunok fennhatósága alá került. De sem ezekből az időkől, sem a gótok, gepidák, herulok, longobardok vagy majd az avarok idejéből a szigetre vonatkozó adat nem maradt ránk és az itt élt rómaiak további sorsa is ismeretlen.

Az első magyar királyok a szigetet már ismerték, azon vadászatok tartottak és a Nyulak szigetének (Insula leporum) [4] nevezték. Idővel egyre jobban megkedvelték, s maguk a királyok udvari embe-reik társaságában is sűrűn tartózkodtak a szigeten. Az esztergomi érsek és a király főemberei palotákat is építettek ide, ezért később már kezdték az Urak szigetének nevezni.

II. István király 1130-ban a hazánkba hívott premontreiek részére a nagyváradai hegyfokon prépostságot alapított. Egyes feltevések szerint a premontreiek szigeti monostorának alapítása II. (Vak) Béla korára esnék és — nyilván a rend sugalmazására — nagy igye-

kezettel bizonygatták, hogy azt a király elvetemedett felesége az aradi vérengzésekkel és egyéb kegyetlenkedéseivel kapcsolatban alapította volna az egyház kiengesztelésére. Az 1136-i aradi országgyűlésen ugyanis Ilona, aki Uroz szerb fejedelem leánya volt, lázító beszédben leszámolásra szólította fel a rendeket azok ellen, akik Kálmán parancsából részesei voltak az egyébként jámbor természetű király megvakításának. Ennek a szenvedélytől fűtött beszédnek hatására elemi erővel lobbant fel a gyűlölet és 68 urat a helyszínen koncoltak fel. A rémület leírhatatlan lett, számos család Lengyelországba menekült. A királyi felhívás és a püspökök tekintélye mitsem használt. Azon feltevést, hogy a szigeti premontrei monostort később a királyné építtette volna, azzal is alátámasztották, hogy azt az ő pravoszláv egyházában megkülönböztetetten előkelő helyet elfoglaló Szent Mihálynak a tiszteletére emelték. Ez azonban azért nem döntő bizonyíték, mert Szent Mihály ugyanakkor a premontrei rend védőszentje is.

IV. Béla és felesége a tatárdúlás hatására tett fogadalomhoz híven az 1242-ben Veglia szigetén született Margit lányukat kolostorba küldték. A királylány hároméves korában a veszprémi Katalin apáca-kolostorba került, amíg a számára alapított szigeti kolostor 1245—1246-ban fel nem épült. Ekkor Olympia fejedelemasszony kíséretében — akire nevelését bízták — odaköltözött. A kolostort és a templomot Szűz Máriáról nevezték el és később, ennek megfelelően, a szigetet is így ismerik. A zárdának IV. Bélán kívül V. István és Kun László is bocsátott ki adománylevelet. IV. Béla az 1259. évi alapítólevelében a dunántúli Uzlárt [5], a Pest melletti Sullt, a Rákos melletti Új-Bécsset [6] továbbá Sinkota [7], Nemus, Nogus és Vkurd [8] községeket; V. István pedig Pest városának vásárjövendelmét, Jenő és Hetény elkobzott falvakat, Somogyban Theluki uradalmat adományozta. Később tovább gyarapodott a kolostor, mert Mózes nádortól Judith nevű lányának bevonulásakor Csaba, Kosuk, Beles, Rókus, Azlar, Bothud helységek, továbbá Pozsony és Igal-puszták kerültek az apácák kezére. A nádor halála után özvegye Sabina, IV. Béla másik lánya, bevitt Kozsok, Eche és Gerencze birtokokat. Majd mások révén a Tisza mellett fekvő Soll-pusztát szerzik meg. Magát a szigetet az a „progenitoribus suis donatam, ab antiquo possiderat” jogcímen igénylő premontrei rendnek — „megholt atyja

üdvösségére” — 1249-ben maga IV. Béla kegyelemlevélben visszajuttatta. Margittal egyidőben még hetven előkelő nő lépett be a szerzetbe. Az apácák között volt V. István leánya Erzsébet és IV. Béla három nőunokája. Margit nevelője továbbra is a fejedelemasszony-nyá tett Olympia maradt. Vallás- és erkölcstanára Humbert szerzetes lett, aki ezen a réven rövid idő alatt a Szent Domonkos rend összes magyarhoni szerzeteinek főmesterei székébe emelkedett.

Közben azonban bonyodalmak támadtak: Margitot hétéves korában a lengyel király, később pedig a tatár kán kérte feleségül. Majd Ottokár cseh király, aki miután V. Istvánt, IV. Béla fiát Stájerhon birtokától megfosztotta, az azt követő békekötéssel kapcsolatos budai látogatása alkalmával ugyancsak Margit kezére pályázott. A szorult helyzetbe jutott király ekkorra alaposan megbánta a lányával kapcsolatos dalmáciai elhamarkodott fogadalmat és lányát a házasságokra igyekezett rábírní. Ezek az atyai rábeszélések azonban a hatalmas papság mesterkedései nyomán sorozatosan hajótörést szenvedtek, mert egyébként nem tételezhető fel, hogy például egy hétéves gyermek a maga bátorságából szállt volna szembe királyi szüleivel.

A kán emiatt Erdélyt feldúlta, de a kolostori vagytonokat már nem fenyegette veszély. 1262 pünkösöd harmadnapján ugyanis az esztergomi, a váci, a nyitrai püspök, számos szerzetes és egyházi tekintély jelenlétében Margitot felavatták. Különösen sürgette ezt Olympia és Marcel, a rend generálisa. A kapott ajándékokat így — szétosztás ürügyén — Marcel kaparinthatta meg. Margitot ezalatt a legképtelenebb önmegtartóztatásokra és sanyargatásokra biztatták, nehogy eszébe jusson a mulandó javakat keresni, hanem inkább az „örökké valókat óhajtsa és keresse”. Érthető tehát, ha a Margitnak ajándékba vitt, drága kelmék mind a generálissal egyező Olympiához vándoroltak, amíg a hitbuzgó királylány a pesti Szent Antal egyháznak Miklós püspök emlékére szertartási öltönyöket varrogatott.

A király elkeseredése nőttön-nőtt. A nagyhatalmú papság packázásai után fia V. István, akivel hatalmát megosztotta volt, ugyanabban az évben ellene fordult. Hiába avatkozott már be IV. Orbán pápa, 1267-ben a háború ismét fellángolt. Béla ekkor legszívesebben kitagadta volna a fiát, de a nagyhatalmú egyház ezt sem engedte. Margit rettegő fivére ekkor atya haragja elől Erdélybe menekült, feleségét és gyermekét a király fogságára hagyva. Nem kevesebb öröme telt

IV. Bélának Anna lányában sem, aki a macsói bán felesége volt és 1270-ben az atyjától elsikkasztott ékszerekkel Ottó cseh királyhoz szökött. Ez aztán megint arra adott okot, hogy István Stájerországot, Ottokár pedig a magyar felvidéket feldúlja.

Ilyen állapotok közepette, még azon év júniusában IV. Béla szerencsétlen életének 64. évében meghalt. Mivel Fülöp, az érsek éppen távolt volt, a király tetemét az esztergomi minoritáknak sikerült megszerezniük és azt a maguk templomában temették el. A később visszatérő esztergomi érsek viszont a maga székesegyházába rendelte volna átvitetni. Erre azonban végül is csak hosszas huza-vona után kerülhetett sor, mert a minoriták a maguk igazával és az érsekénél kevesebb ajándékkal a pápáig mentek — természetesen eredménytelenül.

A magára maradt másik szerencsétlent, Margitot az idegtépő események, az elvakított önsanyargató életmód teljesen elemésztették. A szolgálósorban tengődő 29 éves apáca 1271. február 15-én, egy szombat reggelen, elhunyt.

A domokosiak, akik az érseket és püspököket sorra kilincselve IV. Bélánál, V. Istvánnál és később Kun Lászlónál keresztülvitték, hogy a felszaporodott birtokok felügyeletét maguknak kaparinthassák meg, tündöklő legendákkal bástyázták körül jövedelmi forrásaikat. A legalantasabb cselédsorsra vetett örömtelen, megkínzott életből gazdagon hajtottak ki a királyi adomány- és megerősítő oklevelek. Első lépésként a szigetet kezdték Margitról nevezni, majd — ahogy a múlt szépítő és homályosító köde megülte a lelkeket — megindult a látványos középkori processzus: a szentté avatás érdekében. Ez azonban nem következett be.

A szentté avatást 1272-ben először már maga V. István az esztergomi érsekkel együttesen kérelmezte X. Gergely pápától. Még abban az évben azonban, a király szerbiai betörését kihasználva, Endre királyfit Némethonba Rudolphhoz csempészték ki, annak leányával, Clementínával kötendő házassága céljából. Az utána vágató király súlyos betegségbe esett. Halálos ágyán állítólag azt kérte, hogy húga mellé temessék. Teteme vörös márvány koporsóban az apácák templomának evangéliumi oldalába került. Nemsokára rá meghalt az érsek is; így a szentté avatás ügyében egyelőre semmi sem történt; az ajándékok kárba veszttek.

Kun László országlásának második évében a domokosiak már ismét megjelentek a király előtt, ahol adományaik megerősítését szorgalmazták; majd 1279-ben alkalmasnak találták az időt újabbak kieszközlésére. Közben 1276-ban V. Ince pápa küldöttei is megérkeztek végre Margit szentté avatásának dolgában. A drága ajándékok azonban ezúttal is kárba veszttek, mert ekkor meg a pápa halt meg. Az újabb ajándékokkal megkörnyékezett utód, XXI. János viszont a közbejött itáliai bonyodalmak és az erkölcsileg elmarasztalt Kun László személye miatt, megmaradt az üres ígéretéseknél.

A király a minoriták részére is építtetett kolostort. Ez azonban 1279-ben még nem készülhetett el, mert a Boldogasszony-apácák javára szóló az évi oklevélben a szigetet a minoriták „zárdatelkének” kivételével [9] kapták meg. Erre az oklevélre egyébként azért került sor, mert a minoriták telküket az apácák rovására megnagyobbították. Az ügyben nem kevesebb, mint 18 szerzetes-békebíró hozott létre egyezséget, amikor is a minoritákat az elorzott részből kiebrudalták. Ilyen körülmények között és előzmények után az építkezésre — egyesek szerint — csak 1298-ban nyílhatott volna lehetőség. Hogy azonban a kolostort mégis Kun László építhette, az a következőkkel támasztható alá. Ez idő tájt a kun befolyás alá került király magyar zászlósurait kunokkal cserélte fel és a kun nők bájait előszeretettel élvezte. A pápát tehát mérhetetlenül felingerelte, hogy IV. László Róma helyett a pogány élethez vonzódott. III. Miklós pápa ebből presztizskérdést támasztva, az erőszakos Fülöp formiani bíborost a veszélyeztetett Magyarországra szabadította. Az egymással összefogott egyház és a mellőzött főurak a királyt a bíboros valóságos háziőrzetébe hajtották. Az udvarban hemzsegő kun ágyasokat elzavarták, az urak elfoglalták előbbi méltóságaikat és a teljes erőre kapott egyház kierőszakolta a minoritáknak az odatelepítését.

V. István király leánya Erzsébet, aki révén a rend a jenői birtokhoz jutott, a klostrom fejedelme lett. Főnöksége alatt 1281-ben Pesttel támadt határvillongásuk, amelyben az apácákak képviselő Péter tárnok bíraskodott, míg a pesti polgárság nevében Farkas járt el. A helyszínen lefolyt szemle és vizsgálat nyomán megismerjük a határ pontos leírását. Megtudjuk továbbá, hogy — amint azt már előbb is említettük — Jenő a mai Angyalföld délnyugati része volt; maga a Duna inntől kezdve valamivel keskenyebb (de legalábbis keve-

sebb vizű) lehetett, mert egy oldalága a mostani Teréz-, József- és Ferencvárosokon át, nagyjából a jelenlegi körút vonalát követve, félkörben kanyarodott vissza a folyamhoz.

E kérdés rendezése után, 1301-ben III. Endre uralkodásának utolsó évében az apácák újabb ajándékokra gyűjtve, V. Kelemen pápánál próbálkoznak Margit szentté avatása ügyében a király támogatásával eljárni — ezúttal is eredménytelenül.

A XIV. század elején az apácák minden addiginál nagyobb bajba kerültek. A pécsi püspökök és a pannonhalmi apátok is az apácák jószágain elkezdtek nemcsak követelni, de tettleg is behajtani a tizedet. Az erősebb hatalmaskodók ellenében többször emeltek eredménytelenül tiltakozást az apácák, míg végre Csanády [10] rendelete 1334-ben véget vetett a két telhetetlen papi méltóság harácsolásainak.

A jámbor apácák azonban kétféle mértékkel mértek és éppen ilyen harciasak voltak akkor is, amikor a szegény budai halászok egyéb híján a sziget partjai mentén, különösen pedig a jenői rév [11] körül „vizitanyáztak”. Nevezettek ezen a Hausenwerf néven is ismert tájon ütvén tanyát, a kegyes nővérek halaira vetették ki hálójukat. A tulajdoni jogukért kardoskodó szerzetesnők Róbert Károly zsármolyáig vitték fel sérelmüket. A királyi rendelet aztán 1335-ben elparancsolta onnan a halászokat.

A XIV. és XV. században az apácák újabb adományokhoz jutottak [12]. Miután Új-Bécszet is megkaparintották, lényegében a mai Belváros északi fele is az övék lett, a Nagy-Árok [13] vonalától messze északi irányban, a későbbi újpesti határig, keletre egész Kőbányáig. A Duna—Tisza közén, a Dunántúlon és szerte az országban levő birtokaik mellett Felhévízen számos telekkel, fürdővel és malommal; Buda-várában pedig házakkal rendelkeztek. Övék lett a budavári és a pesti piac és kereskedés minden jövedelme; a dunai révvám és az egész sziget, néhány hely kivételével.

Az apácák örömébe azonban mindvégig üröm is vegyült. Pártfogójuk, a várközi domokosiak kormányzata jövedelmüket úgy fölöztele, ahogy éppen akarta. Mindent megkíséreltek évtizedeken át, hogy patrónusaiktól megszabadulhassanak. Szívós küzdelmük végül is eredménnyel járt, mert Mátyás király fellépésére II. Pius pápa bullája felmentette őket a domokosi atyák alól, végleg eltiltva ezeket az

apácák ügyeibe való beavatkozástól. A küldött ajándékok azonban úgy látszik, ahhoz már nem bizonyultak elegendőnek, hogy Pius még mindezekben felül Margitot is hajlandó lett volna annak fejében szentté avatni.

Az 1526 augusztus 29-i mohácsi csatavesztés hírére a margitszigeti apácák Kőszegre menekültek. Kincseik között Margit tetemét is magukkal vitték, amelyből útközben az akkori szokásoknak megfelelően, az őket megszanó kegyes adakozóknak ereklyedarabokat osztogattak, legelőször a sípcsontokat. II. Lajos özvegye, Mária, a nővérek hazatéréséhez biztos kísérőlevelet adott ugyan, de azok azt mégsem vették igénybe, hanem mikor Buda 1541-ben ismét török kézre került, Nagyváradra menekültek. Innen 26 év után a nagyszombati domokos rendi kolostorba helyezték át őket. 1615 után II. Mátyás Pozsonyban a Klára-nővérek kolostorában rendelt számukra új otthont, ahol az utolsó margitszigeti apáca 1637-ben, 96 éves korában halt meg. Itt mutogattak még 1638-ban egy igen hiányos tetemet a Margitéként. Később a pozsonyi apácák hozzájutottak XII. Gergely pápa egyik 1409-ben kelt saját kezű leveléhez, amelyből kitudódott, hogy az egyház Margitot csupán „boldog”-gá avatta. II. József aztán 1782-ben a Klára-apácákkal együtt hivatalosan is eltörölte a „rend”-et. Jóságait a vallás- és közoktatási alapítványhoz csatolta. Magából Margitból ekkorra csak a legenda maradt meg.

Visszapillantva a XIII. századba, történeti tény, hogy a sziget meglehetősen népes volt. Északi részében állott a parányi Szent Pál falu mintegy húsz házával; továbbá a premontrei szerzetes kanonok Szent Mihály arkangyalról elnevezett prépostsága; a domokos rendi apácáknak a Boldogságos Szűzről elnevezett klastroma és temploma; a domokosiak rendháza; a ferenc rendi minoriták kolostora; IV. Béla királyi palotája; az esztergomi érsek vára, tornya és háza; a Szent János vitézek háza; végül Imre király palotája; és a ciszterciták kolostora [16], akiknek betelepődését Pázmány Péter az 1302. esztendőre teszi.

Ami az érseki várerődöt illeti, azt a sziget északi felén talált romokra építették. Ez az új keletű magyar kereszténység főpapjainak azokban az archaikus időkben még elég biztonságosnak ígérkezett. 1285-ben Lodomér esztergomi érsek Tamás váci püspöknek nyolc évre átadta a vár használatát, hogy onnan a kunok és tatárok ellen védhesse

magát és javait [17]. A szerződés lejártával az érseki vár utolsó írásos nyoma III. Andrásnak az az 1294-ben kelt oklevele, amely Lodomér- és a Tengurd-fivérek szerződését erősíti meg [18]. Ezek szerint az érsek a várért cserében megkapta az Esztergom megyei Bulcsu és a somogybeli Bugud-birtokokat, azzal a kikötéssel, hogy ha az érseket Bulcsu birtoklásában támadás érné, a Tengurd-testvérek kötelesek védelmére kelni. Ebből Radványi Imre azt a következtetést vonta le, hogy mindez a keresztény vallás megerősödését mutatja Magyarországon.

Az 1856—1857. évi rendkívüli szárazságkor leapadt Dunából a sziget Buda felőli oldalán 85 méter hosszúságban előtűntek az egykori hatalmas vár alapjai. Ugyanilyen lehetett a Pest felőli alapzata is, amely az előbbivel a sziget északi csúcsán találkozva védett várat és szigetet egyaránt.

1526. szeptember 19-én Szolimán ellenállás nélkül elfoglalta Budát. Utána a szigeten át veretett hidat. Ezt azonban a folyam szétzaggatta. Miután az épületeket a török feldúlta, azokat loistállóknak, a kövér pázsitú szigetet pedig legelőnek használta.

1686 augusztus 12-én Budával egyidejűleg a sziget is felszabaldult. A premontrei rendház romjait ekkor az ostromlók szálfákkal alátámasztották és deszkákkal befedve pajtaalakú helyekké alakították át. Köréje sátrakat állítottak, amelyek kórházuul szolgáltak. Környéke tele volt odagurított ágyúgolyókkal. A zárdáról fennmaradt egy rajz, amelyet az ostromlók tábornokari irodájának egyik tagja, Fontana készített. Erről tudjuk, hogy a szigetre mindkét irányból híd vezetett [19]; az ott áthaladó út hossza 318 öl, a talált templomok és kolostorok száma pedig hét volt.

I. Lipót a Margitszigeten levő Szent Mihály apátságot, amelynek utolsó birtokosa Don Thomas Arsénus volt — Pedemonte Ferenc Károly iuris utriusque doctornak adományozta és 1688. február 24-én a magyar kamarához intézett leiratában elrendelte a birtokos beiktatását. Nemsokára új birtokos tűnt fel Karch Krisztián személyében, akit elhunytá után rövid időn belül Petróczy Tamás németi plébános, mint adományozott követ nyomon. Őt a kamarának szóló 1698. szeptember 25-én kelt rendelet alapján helyezték be birtokába. III. Károly 1714. augusztus 31-én a Buda melletti (akkoriban Szűz Máriáról nevezett) szigeten levő Szent Mihály apátságot Kes-

selőkői Majthényi Imre cisztercita kanonoknak adományozta. 1728. augusztus 13-án a királyi kegy ugyanazt a birtokot már Kovács Pál csanádi kanonoknak, majd az uralkodó halála előtt 107 nappal (1740. július 5-én) Pöstényi Mihály veszprémi kanonoknak juttatta.

Magát a jelentéktelenné törpült kis szigetet, mint tulajdoni tartozékot, II. József visszacsatolta a piliscsabai uradalomhoz. Utolsó uradalmi bérlője Májer, óbudai lakos, akárcsak elődei, buja fűtermő földjét kaszálónak használta 1782—1790 között. Csak az utolsó években kezdett volna szőlőt is betelepítgetni.

2. Hogyan került a sziget a Habsburg főhercegi család birtokába?

II. József halála után a rendek általában elismerték Lipót jogait, azonban megkoronáztatásán túl, a nádorválasztást tekintették a következő legfontosabb lépésnek. Azt követelték, hogy a nádor ne csak közvetítő legyen a király és az országgyűlés között, hanem az ország törvényeinek és státusainak „védnöke” is. Mégis, a nemesség megalkuvása folytán, az alkotmány tervbe vett módosításai kútba estek. Lipót 1790 őszén már annyira a helyzet urának érezhette magát, hogy november 12-én fiát, Sándor Lipót főherceget a Budáról Pozsonyba helyezettett országgyűlésen — a megegyezés jeléül — nádorrá választotta, majd magát is megkoronáztatta.

Ekkor — királyi rendelet folytán — a Margitszigetet „mulatóhely gyanánt” jelölték ki a nádor számára. Egyidejűleg megállapították a használat bérét is. Ennek megfelelően évenként 500 forintot fizetett be a közalapítványok pénztárába: az államkincstár.

Sándor főherceg nádori hivatalának rövid ideje alatt gyakori kirándulásokat tett a Margitszigetre. Neki tulajdonítják a nyárilak építésének gondolatát, amit azonban csak utóda valósíthatott meg. Eleinte csak kezdetleges parkot, úgynevezett „tévkerter” létesítettek. Ez a facsoportok elhelyezéséből még a hatvanas évek folyamán is kivehető volt, bár később azt egy újabb ízlésű angol kert váltotta fel. 1792-ben felvetődött az a terv, hogy a szigetet a nagyközönség szórakozóhelyévé alakítsák át. 1796—1799 között így lett a sziget valóban a pesti és budai lakosok kedves szórakozóhelyévé, bár még ez idő tájt különö-

sebb kényelmet és látványosságot nem biztosított. Levegője és az onnan nyílt kilátás azonban kétségtelenül jobb volt a mainál.

Sándor Lipót főhercegnek 1895-ben bekövetkezett halála után I. Ferenc király a saját negyedik öccsét (II. Lipót hetedik fiát), a tizenkilenc éves József Antal János főherceget tette meg Magyarország helytartójává, akit a rendek nagyon megkedveltek és egy évre rá, 1796-ban nádorrá választottak meg. Fél százados közéleti szereplése alatt József nádor valóban sokat tett Pestért, amelyet az 1838. évi árvíz katasztrófa után újjá kellett teremteni. E célból életre hívta a „szépítési bizottságot”, amelynek egész életén át elnöke maradt.

Már nádorsága első éveiben nagyon megkedvelte a szigetet, amelyet sajátjának kívánt megszerezni. Ennek fejében felajánlotta helyébe püspökladányi uradalmát. Az ügyben 1798. november 8-án ismételtelen a királyhoz folyamodott; ezúttal írásban [20], arra kérve Ferencet, hogy ügyét a magyar kamaránál egyengesse. József nádor levelében „mind a két” szigetet kérte, mert az úgynevezett „kis- és nagysziget” abban az időben még nem volt egyesítve. A nádor eleinte a két különálló szigetet „sétahíddal” tervezte összekapcsolni. A nagysziget északnyugati partjánál abban az időben egy egész kicsi zátonysziget is meghúzódott, amelyet Festőszigetnek hívtak; a nádor által kis szigetnek nevezett, akkoriban különálló részt pedig Fürdő-szigetnek nevezték. Mindkét sziget évi bére 600 forintot tett ki. A király — még ugyanazon év november 15-i válaszában — megnyugtatta a nádort, hogy a Margitsziget ügye „rövidesen elintézését nyer”. Ilyen előzmények után az a következő 1799. esztendőben ténylegesen a Habsburg főhercegi család birtokába jutott.

A sziget a főhercegnek legkedvesebb szórakozóhelye lett és azt — költséget és fáradságot nem kímélve — szépítette, majd ott családja számára nyaralót is építtetett. Szinte érthetetlen viszont, hogy a saját kényelmére emeltetett épületekhez a szükséges építőanyagot a Habsburg főherceg a magyar történelem köveiből szerezte. A hajdani klostrom hatalmas négyszögének erős déli kőfalait ugyanis a nádor parancsára a föld színéig kellett lerombolni. Az ily módon épült urasági major az egyes pontokon való tájékozódást jó ideig megzavarta.

József nádor háromszor nősült. Első felesége Pál orosz cár leánya, Alexandra Pavlovna nagyhercegnő volt, aki azonban még 1800. feb-

ruár 1-én meghalt. [21] Másodszor Hermina Anhalt-Bernburg-schaumburgi hercegnővel kötött házasságot, aki 1817. szeptember 14-én hunyt el. A tőle született ikrek egyike volt István főherceg, a későbbi nádor. Mindkét asszony szerette a szigetet. A nádor harmadik felesége, Mária Dorottya württembergi hercegnő azonban nem érezte itt jól magát, mire a nádor is áttette pihenőhelyét felesége németországi birtokaira. Ebből az utolsó házasságból származott három utód egyike volt a későbbi József főherceg.

József nádor elhatározásából megindult a sziget nagyszabású parkírozása. Főkertésze Toszt József volt. A szigetet az akkori ízlés modorában ültették be. A munkálatok lázasan folytak egészen 1838-ig. Ennek az esztendőnek a tavasz előtti hetében pusztította el Pestet a gyilkos árvíz. A csepeli sziget északi csúcsán megrekedt zajlás jeges áradata nemcsak a magyarság fejlődésnek indult központi városát, de a szigetet is megtépázta.

A víz elvonulása után Veszeloovszki segédkertész az apácák egykori templomának szószéke alatt süppedést észlelt. Lenyúlt a felcsillanó aranyak után, de keze váratlanul egy márványlap alá szorult. Réműlt kiáltozására a közelben dolgozó kerti munkások mind összefutottak. Amíg egyesek a halálra réműlt ember karját kiszabadították, többen a nyílás kőlapjait feszítették ki. Ekkor egy sírbolt tárolt eléljük, amit szaporán megdézsmáltak. Az odaérkező Tosztnak végül is egy koronát, gyűrűt, pénzérméket, némi aranyfoszlányokat és egy pár gyöngyszemet sikerült megmentenie. A főkertész a gyöngyökkel azonnal a citadellába sietett fel Dorottya főhercegasszonyhoz. A többi lelet megmaradt része a Nemzeti Múzeumba került. Az esemény kapcsán legendák kaptak szárnyra. Mesés kincsekről regéltek; a talált tárgyak azonban nagyon sovány leletszámba mentek. A koporsó, amelyből a holmik előkerültek, sem a Margité volt, mert annak egyre fogyatkozó tetemét az apácák végig magukkal cipelték, míg végül az állítólagos pozsonyi relikviának is nyoma veszett. Ilyen esetekben pedig a papság — a későbbi szerencsés eshetőségek (csodák) reményében — nem foglal egyértelmű állást. A talált tárgyak V. Istvántól sem maradhattak, mert őt meg — amint azt is tudjuk — vörösmárvány koporsóban az evangéliumi oldalra temették. Mindez feltehetőleg Sabináé lehetett. Az árvízvet követően tűntek elő a mederből az érseki várerősség alapfalai.

Az árvizek egyébként komolyan aggasztották az illetékeseket. Már 1847-ben felhívták a figyelmet arra, hogy a Duna elmosással fenyegeti a pesti partot és az egész Margitszigetet. Ennek veszélye ellen malmok, teelők, jégtörők építését, továbbá a pesti part kikövezését és kőgáttal való ellátását szorgalmazták.

Ebben az évben meghalt József és a sziget az új nádorra, István főhercegre maradt, aki pazar örökségével — a Duna gyöngyszemével — nem sokat törődött. Hogy az azzal járó gondoktól megszabaduljon, bérbe adta azt.

1849 júniusában Kossuth Lajos rendelete a szigetet a pesti és budai népnek engedte át. Ez a humanus intézkedés természetesen osztatlan örömet keltett volna, ha a magyar szabadság ügye el nem bukik és az elhatározás nyomán a Margitsziget véglegesen a népe marad. Sajnos pár hét múlva visszaállt a régi „rend” és a szépséges hely ismét csak a kiváltságosaké lett, azoké, akik a viszonylag magas költségeket meg tudták fizetni.

A bájos Margitszigetet 1854 nyarán teljesen újjárendezték. A következő esztendőben az új bérlő az átalakított szigetet megnyitotta a polgári közönség számára. Ekkor már rendszeres hajójáratot is szerveztek, amely menetrendszerűen közlekedett Buda, a sziget és Pest között. Egyidejűleg csinos vendéglőt is létesítettek, amely jól jövedelmezőnek bizonyult. Az üzletlen felbátorodva, a bérlő úgy érezte, hogy már megszorításokat is tehet. 1857-ben nyári mulatóhelyként csak a központi Pávaszigetet tartotta fenn és a publikumnak, amelyet a többi helyről kirekesztett, így csak a fűvészkert és a Schuch-vendéglő maradt meg. 1860-tól ismét rendezési tervek születtek, de azok megvalósítása az addigi keretek között és bérlői mentalitás mellett semmi reménnyel nem kecsegtettek, bár a sziget gyakran kiemelkedő kulturális vonatkozásban is említésre méltó események színhelye volt. 1863. július 24-én például Wagner Richard tiszteletére rendeztek ott jól sikerült majálisat. A József nádor által a mocsaras és ingoványos Margitszigetből varázsolt gyógyparkot István főherceg már kevésbé tekintette szívügyének. 1866-ban megjelent a sajtóban a főhercegi uradalom igazgatójának felhívása, amely 1867-től kezdődően ismét bérletet hirdetett a sziget hasznosítására. De nem sokkal később 1867. február 19-én az alig ötvenéves István nádor a Nizza melletti Mentone-ban meghalt.

3. Táncsics a sziget gyógyászati kihasználását szorgalmazza

Táncsics Mihály ebben az évben, a küszöbön álló egyesítendő Budapest naggyá tételével kapcsolatosan számos gondolatot és tervet vetett fel. Mindenek előtt már ő is gondolt a születendő naggyáros levegőjének tisztaságára, aminek elősegítésére különösen a fásítást ajánlotta. A folyampartok szabályozása mellett az elsők között gondolt egy korszerű kikötő létesítésére és csatorna megépítésére. Ugyanakkor a belváros rendezésével egyenértékű fontosságúnak tartotta a pincelakások megszüntetését. Majd a fürdőket tárgyalva a Margitszigetről a következőket mondta:

„A Császár fürdőt a szomszéd Lukács fürdővel az államnak kellene átvennie, a Margitszigetet (a kisebb szigettel összeragasztva) a fürdő részeül kellene határozni. Pestet Budával itt oly módon kellene összekötni, hogy a híd a Margitsziget csúcsát érintené, hová e hídról le lehetne lépni. — Most már magától értetik, a minek következnie kell, tudniillik a két fürdőhelyiségen egy új épületet kellene emelni, millyet magyar ember esze és keze képes”.

Megdöböntő Táncsics éleslátása, aki már akkor elmarasztalja a pesti magisztratust könnyelmű költekezése miatt és pazarlásaiért.

A XIX. században a szigetet már Palatinusszigetnek és Nádorszigetnek is kezdik nevezni. A század végére azonban ez az elnevezés egyre jobban elkopik. Az 1866. évi eredménnyel járt hévízfúrások nyomán komolyan felvetődnek a fürdő- és szállóépítési tervek. 1867-ben határozzák el, hogy a fürdőt *Ybl Miklós* tervei szerint építik meg. Az ezzel kapcsolatos terveket véglegesen eldöntötték azok a vegyi elemzések, amelyek a szigeten feltört vízzel kapcsolatosan az egyhangú vélemények alapján igen kedvezőek voltak. A sajtó is egyre többet foglalkozott a szigettel. A közelgő városegyesítés előtt úgy látszik fontosnak tartották azt is tisztázni, hogy egyáltalán hová tartozik jogilag. Így azt bizonygatták, IV. Béliig visszanyúló történeti érvekkel, hogy a sziget mindvégig Buda része volt, amit mások viszont hasonló dokumentációs módszerekkel cáfoltak. E tekintetben különösen kiemelkedett *Egyényi Imre* és *Ország Sándor* nyílt hírlapi vitája. 1868-ben került sor a szigeti savanyúvíz-forrás kiépítésére. A divatba jött Margitsziget történetével kapcsolatos adatok közlése továbbra is téma maradt. Akad olyan is, aki V. István

és IV. László uralkodásának idejére már három falut helyez a szigetre. Természetesen a legnagyobb érdeklődést az új Norton-féle artézi kutak fúrása keltette. Ezzel kapcsolatban a korabeli riport leírja azt a két, asztalhoz hasonló, embermagasságnyi készüléket, amely 1869 nyarán megkezdte a csövek lesüllyesztését. A munkálatokat Zsigmondy mérnök irányításával végezték. A levert csövekbe időnként zsinegre kötött vasgolyót bocsátottak le. Amidőn a golyó nedves lett, megkezdték a szivattyúzást, amelynek nyomán szivárogni kezdett a meleg víz. Beszámolt a riport arról is, hogy ezeknek a munkálatoknak állandóan sok nézője akadt. Mindez a nagyszabású munka és befektetés már az új nádornak, József főhercegnek, a honvédség főparancsnokának a kezdeményezésére indult meg. Az egyéb tekintetben is alaposan rendbe hozatott szigetet 1869 pünkösd vasárnapján adták át a nagyközönségnek. Az újságok erről is színesen beszámoltak. Ezekből a beszámolókból tudjuk meg, hogy a nádor szigetet előzőleg ünnepelesen „felavatták”. Ezen a felavatáson az akkori világ „színe-java” részt vett. A kifejtett pompa még azt a tudósítót is elkápráztatta, aki — amint megírta — világleletében demokrata volt és nagyurat még nem dicsért. Az előkelőségek József főherceggel az élen pontosan öt órakor szálltak fel a gőzhajóra Budán. A gőzhajónak ez a próbaútja volt és a hajót a főhercegnőről „Klotilde”-nak keresztelték. Az utasok között volt még a huszonkétévesnek látszó Joinville herceg, Lajos Fülöp unokája. A hajó az utat a Vízivárostól a szigetig 15 perc alatt tette meg. A szigeten a József főherceg nevét viselő gyalogezred zenekara „magyar darabbal” fogadta az érkezőket. Megtekintették a már működő kutat is, amely egy ötujjnyi átmérőjű csőből, hatvanharmadfél-ölnyi mélységből napi 50 akó 35°-os vizet lövellt a magasba. Az egykori „újdondász” nem kis honfiúi büszkeséggel hozta nyilvánosságra azt az örömhírt is, hogy Ybl a „pompás fürdőház”-zal még 1869 szeptember haváig el fog készülni. Megdicsérte a főherceget is, aki milliókat költött szigetére. A meghívott vendégek részére a megnyitón kávé és fagyalot hordtak körül, majd a hideg sültök következtek a sós sütemények után. Végezetül a legfinomabb borok és pezsgők biztosították az emelkedett hangulatot. És mindez a pünkösdvasárnap előtti pénteken történt.

1872-ben hatalmas ütemben folyik már a Margitszigettől a Cse-

pel szigetig húzódó gátak építése. Egyidejűleg megkezdték a Margitsziget felső végén levő zátonynak — az egykori Fürdőszigetnek — az elkotrását. Az egykori újságtudósítások még a kotrógép részletes működéséről is beszámoltak. Egyidejűleg kezdték meg a folyamszabályozást, kotrást és partépítést az újpesti sziget alsó végétől a Dunán lefelé a Lukács-fürdő irányában. Közben egymást követték a különböző kiadványok, amelyek a szigetet ismertették és a külföld számára is propagálták. Ezek a népszerűsítő füzetek mindenekelőtt a sziget leírását tartalmazták, majd a források vegyelemzésével foglalkoztak. Közölték a fürdők használati rendjét, díjszabását és ismertették az előírt gyögmódokat.

1871-ben a sziget budai oldalának teljes hosszában lóvasutat építettek, amely nyaranta üzemelt. 1873-ban, a hatalmas partépítési munkálatokkal párhuzamosan megkezdődtek a Margithíd építésének munkálatai is. A hidat eleinte még a „Margitszigeti híd”-ként nevezik. *Hevesi Lajos* már joggal félti a szép kilátást, ami előbb a Lánchídról táruult elő. A Margithíd kétségtelenül ezt a kilátást elrontotta. Az 1873-ban egyesített „székesfőváros” Duna-szabályozási, partépítési, kövezési és köztisztasági munkálatairól, parkok, kertek, vízvezetékek és közúti vaspályák létesítéséről részletes jelentést adott ki. Ebben jelentős helyet kapott a Margitsziget fejlesztésével kapcsolatosan kifejtett városrendezési tevékenység is. 1876-ra a Margithíd építése befejezést nyert. Márciusban azonban még csak a zajló jégtáblákon lehetett az elhagyott szigetet megközelíteni. A szigetre vezető szárnyhíd ugyanis ekkorára még nem készült el, de különben is a kis- és a nagysziget sem volt még akkor egyesítve.

Amikor 1876. szeptember 3-án, József nádor születésének századik évfordulóján működésére visszaemlékeztek, a Margitsziget semmiben sem maradt el a főherceg egyéb alkotásai mögött [22]. Sajnálatos körülmény, hogy az árvíz éppen ebben az esztendőben tarolta le a szigetet, amelynek valóságos siratását lehetett olvasni a sajtóban. A sajtó a továbbiak során is sokat foglalkozott a szigettel, még a főherceg nyaralójának a berendezését és a nyaraló környezetét is részletesen leírták. A sajtó egyébként szívesen írt mindig a szigetről. *Concha Károly* cikkei mellett 1880-ban a *Vajda János*ét is megtalálhatjuk. Bevezetőben megállapította, hogy ami Gráz a nyugdíjas katonatiszteknek, az lehetne Budapest a világ epikurjainak, élvezőinek.

„Az az egyedüli hely — írta — ahol a főváros lakója friss levegőt kaphat közelben, a Margitsziget. Az már való, hogy ily felséges, szinte tündérinek mondható hellyel kevés világváros dicsekedhetik. De ez az alantibb rétegnek nagyon is elegáns és drága. Nagy szerencse, hogy ilyen is van egy a módosabb, finomabb közönség számára, de a nagy tömegnek, a közönségesebb, alantibb rétegnek, mely a fűben hemperegni, fesztelen mulatni szeret és pedig olcsón vagy épen ingyen, nem alkalmas. A főváros lakossága közül oly egyszázadrésznek áll módjában a nyári hónapok alatt hűvös fenyvesek, havasok aljába vonulni; a többi 300—400 ezer ember is megérdemelné, hogy számára egészséges levegőjű kirándulási helyekről gondoskodjunk.”

A Margitszigetről mint szórakozóhelyről a külföldiek is elismeréssel írtak. Télen a sziget teljesen kihalt; ott csak a felügyelő, a főkeretész, a pénztáros, az ellenőr és még alig néhányan laktak. Ők viselték ilyenkor gondját a szigetnek, hogy azt az árvizek és a jég elől megóvják. 1883-ban a sok vidéki vendég mellett, számosan érkeztek külföldről, különösen Berlinből. A múlt század nyolcvanas éveinek közepén a Margitsziget már megfelelő kényelmet is biztosított. Csinos, hűvös lakások álltak a vendégek rendelkezésére. Fényes estélyeket tartottak és tűzijátékokat rendeztek. Az olvasótermet valamennyi jelentősebb hazai és számos külföldi hírlappal látták el. Itt találtak az ország előkelő társaságai. Jeles orvosról és saját gyógyszerterről gondoskodtak. A felügyelőség előzékeny magatartást tanúsított és a személyzetet a legnagyobb tapintatra oktatták ki. Egy szóval a Margitsziget a messze földön híres mintafürdő rangjára emelkedett. 1885 május és június hónapjaiban 60 313 látogató, köztük 411 fürdővendég fordult meg a szigeten. Természetesen az akkori idők álerkölcsei megkövetelték, hogy a fiatal párok csakis a „garde” társaságában tartózkodhassanak ott. A riporter azonban megemlítette, hogy a megértőbb mamák a fiatalok mellett „elbóiskoltak”. Jellemző az akkori idők elménckedésére az a padra írt krétaszöveg, amellyel egy „furfangos” udvarló igyekezett távortartani az illetéktelen padfoglalókat: „*E pad mögötti bozótban kígyók, szünyogok és tótok tanyáznak!*” Az elriasztó szövegben helyet kapott a nemzeti szupremációnak oly gyászos eredménnyel járt vallása. A Margitsziget látogatottsága tehát csupán a polgári társadalom térfoglalását jelentette. A külföldi figyelmes látogató beszámolója ugyanakkor már mélyebbre lát. *Pierre Julien abbé*, aki meglátogatta a Régészeti és

Szépművészeti Múzeumot, Budapest palotáit és lelkesedett a város szépségein; a Margitsziget nagyvilági élete mellé odaállítja a népesség nyomorát. És valóban ez az ellentét és ennek ellentmondásai voltak a született nagyváros fő jellemvonásai. Ugyanakkor a szigetről kiadott hivatalos kiadványok a szigorúan kifogástalan tudományosság jellegével bírtak: *Verzár Ágoston* a szigetről, mint gyógyfürdőről mondta el véleményét, *Zsigmondi Vilmos* annak földtanát elemezte, történeti vázlatát pedig *Törs Kálmán* és *Óry György* állította össze. A kor társadalmi hátterét, a szociális viszonyokat sem ismertette, az az akkori idők lelkiismerete előtt egyáltalán fel sem merült. Ezért mond többet a külföldi, még ha abbé is volt. A történelem szakadékaik felett való támolgásnak iskolapéldáját nyújtják a *Concha Károly* féle cikkek, amelyekből mindig pontosan lehetett értesülni a főherceg magánéletéről és azt is megtudhatjuk, hogy 1886-ban a kedvelt krikett játék folyt a felső körök margitszigeti tartózkodásai alatt. És ismét az ellentétek: a német szerző a szigetet körülvevő környezetben észreveszi és alapos pontossággal leírja a kialakuló gyárvárost, míg a társaságbeli magyar úriasszony beszámolója a mondén ömlengésekben keresi a sikket.

1890 nyarán újabb csapás érte a szigetet, a Duna kiáradt és ott minden a víz alá került. Az ár a Ferenc körútig hatolt és Újpesten is sok kár keletkezett. Az árvíz idején a Margitszigettel kapcsolatban mindenki tehetetlennek bizonyult. A helyreállítási munkálatok azonban nyomban az ár elvonulása után megindultak. 1891-ben a margitszigeti fürdőt már a főváros egyéb fürdőivel együtt ismertetik és hirdetik. Úgy látszik, ekkor már illetékes körökön belül nyilvánosságra jutott József főhercegnek az a szándéka, hogy a szigetet értékesíteni akarja, amiről a nagyközönség csak az 1894. évi sajtóközlésekből szerezhetett értesülést. 1892-ben újabb árvíz közeledett. A két évvel azelőtti események hatására a fürdővendégek a szigetről pánikszerűen menekülni kezdtek és oda csak a veszély teljes elmúltával, június végén szállingóztak vissza. Ekkor ismét szükségesnek látszott egy újabb színes ismertető kiadványnak a külföldi megjelentetése, amely — egyebek között — a sziget forrásainak, fürdőépületének, szállodájának és vendéglőjének ismertetésén túl, még a szigeten volt egykori török háremről is megemlékezett. Ezekben az időkben egymás után szóltak hozzá a sziget közérdekű jelentőségü

ügyéhez. A komolyabb sajtóhangok megállapították, hogy a főváros lakosságának szüksége van a szigetre és latolgatták a befektetésekhez szükséges pénz előteremtésének lehetőségeit. Hallatta szavát maga *Jókai Mór* is, aki ugyancsak a sziget jövedelmezővé tételének kérdésére helyezte a hangsúlyt. Volt, aki bátran kimondta, hogy a Margitszigetet a népnek kell átadni és a vásáros és mutattványos bódékat azért ajánlotta, mert — úgymond — elférnek rajta, no meg másképpen el sem tudta képzelni a nép igényeit, amely *Adorján Sándor* szerint azt a nélkül „unalmas”-nak találta volna. Voltak egészen naiv hozzászólások is. Akadt például olyan, hogy a Margitszigetet nem szabad magas házakkal beépíteni (!?), mert szükség van a zöld oázisra. A sziget átvételének előkészítésére nemcsak a sajtót használták fel. Budapest „fürdőváros” mozgalmanak keretében az idegenek részére a többi fürdő mellett a Margitszigetet állandóan ajánlják. [23] Ezek a vonzó kiadványok az aquincumi fürdőt még a római korbeli állapotában is bemutatták és hidroterápiái tanácsokkal szolgáltak. A millennium évében egy minden iránt érdeklődő jó szemű angol lány élményeinek tükrében is megismerhetjük a századvégi Magyarországot, fővárosunkat és benne a Margitszigetet [24]. A sziget akkori legjobb ismerői újabb, külön német kiadványban adták közre a Margitsziget leírását és történetét. A múlt század legutolsó évében megjelent bedekerben is helyet foglal a sziget propagálása. Az előzőleg már megépült Margithídhöz 1900-ban elkészítették a szigetre vezető szárnyhidat is. Pontosan mindent úgy, ahogyan azt harminchárom évvel előbb *Táncsics Mihály* elképzelte. Ebből az alkalomból gyógyászati és balneológiai szempontból egyaránt foglalkoztak a szigettel, annak éghajlatával, de főleg jövőjével, amelynek nagy lendületet adott a szárnyhid. A gyógyászati cikk nagy figyelmet szentelt a sziget egészségre gyakorolt hatásának és külön érdekessége, hogy az 1899–1900. évi hidépítési munkálatokat is olvasmányosan leírja. A második írás már rövidebb. Ez a híd megnyitását örökíti meg, 1900 szeptember elsején és a nagymértékben megkönnyített közlekedésből azt a magától értetődő jóslatot tette, hogy ezzel az eseménnyel a margitszigeti fürdő és gyógyhely új korszaka nyílt meg. 1901-ben *Osváth Gyula* már egy olyan hétves könyvet jelentetett meg a szigetről, amely annak középkori történetének ismertetésén túl emléket állít *József nádornak* és *Arany Jánosnak*, aki életművének jeles fejezeteit alkotta

meg az árnyas fák nyugalmas magányában. Osváth ezenkívül a sziget földtani és közlekedési viszonyaival is foglalkozott. A Balneológiai Értesítőn kívül, egyik 1903. évfolyambeli számában az Aesculap is foglalkozott a szigettel. Az előbbi jó üzleti érzékkel felveti a Margitszigetnek mint téli gyógyfürdőnek a gondolatát; a második szakfolyóirat Budapest gyógyfürdőit két csoportba osztja. [25] A szigeti fürdőt az idegenek számára főleg német nyelven ismertetik és így ajánlják a kúrandet is. 1903-ban az egyik hazai lap német kiadása már azzal dicsekedett el, hogy a Margitszigetet új szárnyhídja és fedett sétánya európai színvonalra emelik. Egyidejűleg az Aesculap folyóirat a sziget vizének vegyi összetételét a legújabb vizsgálatok alapján ismertette. A hasonló ismertetések angol nyelven is megjelentek.

4. A szigettel kapcsolatos tervezetések és a rideg való

A szigetről szóló ismertetések 1905-ben már mindenre kiterjedő részletességgel jelentek meg és már azon vitáztak, hogy ott fűvészkertet is létesítenének, ha például az I. kerületi előljáróság tagjai nem javasoltak volna ismét mást, történetesen azt, hogy a Lágymányoson építsék meg. A kultuszminiszter egyelőre leépítette a fűvészkert kérdését, amely egyébként országos visszhangot keltett. Ilyen előzmények után, derült égből villámcsapásként sújtott az a hír, hogy a szigeten felütötte fejét a tífusz. A nagyszállóban 19 megbetegedési eset fordult elő. Amikor a szörnyű járvány terjedésének okait kezdték vizsgálni, szomorúan kellett megállapítani, hogy a profitlós vezetés a legnagyobb szennyet hagyta eluralkodni a luxus szállóban. A sajtó egymás után leplezte le a legnagyobb mulasztásokat. Valamennyi között a legnagyobb az volt, hogy a szigetet nem csatornázták. Nyomban javaslat született arra vonatkozólag, hogy azt a legrövidebb időn belül minden tekintetben rendbe kell hozni és meg kell nyitni a főváros lakossága számára. A sajtó leleplezései alapján botrány tört ki a vasárnapi „felemelt” belépődíjak miatt is.

A nem várt csapás annyira elriasztónak bizonyult, hogy a látogatók száma még a következő 1906. esztendőre se nagyon emelkedett. Az emberek megrémültek. De a sziget vezetőségének sem volt közömbös ez a fordulat. Ennek következtében a legkülönfélébb

tervek születtek az elvesztett látogatók visszaszerzése érdekében. Foglalkozni kezdtek szórakozóhelyek létesítésének gondolatával. Hiába írtak azonban bármilyen szigeti újdonságról, a lezajlott csapás óta a látogatás egyáltalán nem számított vonzónak. Felvetették azt a gondolatot is, hogy megfelelő közművesítéssel a szigeten létesítsenek nyaralótelepet. A szigeti forgalom visszaesését még számos beszámoló ismertette. A beszámolók, az előzőek mintájára azonban már nem sok eredménnyel sorolták elő az épületeket vagy a növényzetet. A közönségre semmi sem hatott az előző színes leírások csábító varázsával. Mindez lehetségessé tette azt az elképzelést, hogy a kolozsvári ismert botanikus kertnek a szigetre való helyezését indítványozzák. Az indítványozó egyáltalán nem volt jelentéktelen személyiség és a kérést a legilletékesebb hely elé terjesztették. *Richter Aladár* [26] ebben az ügyben egyenesen *Wekerle Sándor* akkori miniszterelnökhöz folyamodott. Botanikus kertjének a Margitszigetre való telepítését tudományos argumentációval támasztotta alá. Ezek közé tartozott a hőforrások vizének nagyszerű felhasználására való hivatkozás. Világos azonban, hogy e gondolat megszületéséhez nagymértékben járulhatott hozzá a sziget iránti megcsappant érdeklődés nyomán előállott új helyzet.

5. A Fővárosi Pénzalap megvásárolja József főhercegtől a szigetet

József főherceg hivatalosan 1894-ben ajánlotta fel megvételre a Margitszigetet a fővárosnak. Azt a vételárat, amelyért még akkor hajlandó lett volna átengedni, negyedfél millió forintban szabta meg. Az ügy lelkesebb hívei, vagy akik valamilyen szempontból érdekelve voltak, már a sziget megvételéről cikkeztek, jóllehet az végülis csak 1908-ban következett be.

A realisabb állásfoglalók, mint például *Benedek Elek*, természetesen az adott lehetőségeket latolgatták. Abban azonban ő is a nagy többséggel értett egyet, hogy a szigetet feltétlenül meg kell venni. Az ő humanista argumentációja az volt, hogy a sziget a jövőben ne csak a jobb módúaknak, de mindenkinek kirándulóhelyévé váljék. Többen a 3 500 000 forintos vételárat is kommentálták. Mindenesetre a főváros tárgyalásokat kezdett a főherceggel, illetve helye-

sebben annak megbízottaival a Margitsziget megvétele tárgyában. A megvétel valóban minden szempontból kívánatosnak mutatkozott. *Márkus József* alpolgármester még 1894-ben előterjesztést tett a sziget megvétele tárgyában, majd amikor a szükséges tárgyalások megkezdésére felhatalmazást kapott, munkájáról a tanácsnak részletesen beszámolt. Jelentésében főleg a nagy jelentőségű ingatlan értékére és jövedelmezőségére tért ki. Annak nagy részét az ilyen vonatkozású adatok teszik ki. Természetesen itt sok volt a homályos részlet és a feltevés. A főherceg alkuszai azt igyekeztek bizonygatni, hogy egy évszázad leforgása alatt milyen nagyszabású befektetések és ráfordítások történtek. Az adásvételi ügyletnek ezenfelül számos feltétele is volt, amelyet nagyrészt a főhercegi család támasztott, a legkülönbözőbb előjogok fenntartásának elismerésére. A kölcsönös kikötések mellett a vételárat a főherceg tartotta, abból semmit sem volt hajlandó engedni. Az ajánlatot 1895 januárjában vitatta meg a főváros pénzügyi bizottsága. Hosszas viták után a főváros bizottsága a vételt elutasította. A sajtó egyrészt a legrészletesebben ismertette a felszólalásokat, másrészt erősen megbíráta a főváros bizottságát. A főváros természetesen főleg saját pénzügyi lehetőségeinek ismeretében hozta meg ezt a kedvezőtlen döntést, amelyben nagy szerepet játszott a másik partnernek a vételárral kapcsolatos macacssága. Ez akkoriban városszerte ismeretessé vált.

1907-ben az új birtokos, *József Ágost* főherceg feltűnésével a Margitsziget megváltása ismét szőnyegre került. A főváros természetesen titokban sohasem mondott le arról, hogy ezt a gyönyörű szigetet magának megszerezze. Ebből az alkalomból újabb hangulatos ismertetés látott napvilágot a Margitszigetről. A tervezett megváltás kiaknázásának előkészítésére nagyszabású propaganda-akciót szerveztek. Valóban a főváros anyagi helyzete nem tette lehetővé annak idején a sziget megszerzését, mert még 1894-ben a főváros lényegesen olcsóbban jutott volna hozzá. Az időközben megépült híd és annak szárnya, valamint az *Ybl*-féle fürdő most már nagyban emelték annak értékét. Ezt a körülményt maga a főherceg sem késett kihasználni és most már nem csupán a befektetések jöttek szóba. Az újabb alkudozásoknál már hivatkoztak a változott viszonyok közötti hatalmas értékemelkedésre. Budapest főváros tanácsa azonban minden körülmények között meg akarta vásárolni a Margitszigetet és

mivel erre az anyagi lehetőségei meglettek, arról már nem volt hajlandó lemondani. A körülményekről nagyszerűen tájékozódott József főherceg az előző árnak másfélszeresét kapta meg. A szigetet ekkor a Fővárosi Pénzalap vette kezelésébe. A nemzetközi reklámakció megindításának első lépéseként egy közel százoldalas kiadványt jelentetett meg a sziget helyrajzával, gyógyforrásaival, fürdő és sport-épületeivel, flórájával, történelmével és számos egyéb adattal. A munkának elkészült a külön francia, angol és német kiadása is. Ezenkívül a Margitszigetről újabb cikkek és tanulmányok jelentek meg folyóiratokban és szaklapokban egyaránt. A sziget megvételevel kapcsolatos, főleg 1910-ből származó iratokat *Bélay Vilmos* és *Kardos Kálmán* levéltárosok rendezték.

A Fővárosi Pénzalap a szigeti belépődíjakat továbbra is fenntartotta. Ez a körülmény sokak számára kiábrándulást okozott. Így a szigetet ezután is csak a gazdagabb réteghez tartozók látogathatták. Tény az, hogy egyelőre maga a Pénzalap sem látta világosan, hogy mihez kezdjen a szigettel. Nem lehetett vitás, hogy ezzel kapcsolatban nagyobb szabású terveket kell kidolgozni. A sajtó mindent elkövetett bármilyen terv népszerűsítése érdekében, bár ebben az időben már erősen érezni lehetett az irányított újságírást. A lapok az egyes tőkeérdekeltségektől a legkülönbözőbb szubvenciókat húzták egyrészt azért, amit írtak; másrészt azért, amit nem írtak meg. A Margitszigettel kapcsolatban egyelőre még a hazafias szölamoktól átitatott hangon írtak vagy olcsó népszerűséggel. 1910-ben *Gelléri Mór* azonban már kezdi felvetni a sziget hasznosításának és kihasználásának nagyobb lehetőségeit. A sziget fejlesztésénél rendszerint első sorban került mindig szóba az alsó szigettel való egyesítés, a közművesítés és általában a modernizálás. *Richternek* az a javaslata, hogy a kolozsvári botanikuskeret helyezték a Margitszigetre, nem merült homályba. A Wekerle-kormány végül is országos növénykeret szándékozott volna ott létesíteni és tervét be is iktatta a fővárosfejlesztési törvénybe. Sajnos ezeket az elképzeléseket az első világháború kitörése derékban kettétörte. A Margitsziget ügyében a főrendiházban *Ambrózy István* szólalt fel 1911-ben. Ekkor azonban már nyitott kapukat döngetett.

A Fővárosi Pénzalap fokozta a reklámot és propagandát. Megjelent egy közel tíz éves munka, amely a Duna szépségeit írta le a ma-

gyar főváros környékén. Ez már az előző kiadványoktól sok tekintetben eltérő módon ismertette Budapestet és tágabb környékét. A vendégek előtt feltáruló panorámát egész a Szentendrei szigetig kitérte. A fürdők és középületek bemutatása mellett súlyt helyezett a hazai architektúra ismertetésére is. Felhívta a látogatók figyelmét a leglátványosabb kirándulások lehetőségére és szinte fokozva a látnivalók rangsorát, tért rá a Margitsziget elég részletes ismertetésére. Természetesen nem hiányzott a könyvből Óbuda, Aquincum, sőt még Szentendre sem. Egyidejűleg különböző prospektus-gyűjteményeket is megjelentettek.

A Margitsziget jövőjére vonatkozóan azonban még sem születtek egyelőre konkrét és határozott állásfoglalások. Mindenki érezte, hogy komoly újításokra, átalakításokra és rendezésekre volna szükség, de ezeket a feladatokat senki sem tudta pontosan megjelölni.

Ebben a bizonytalanságban a külföldi tőke jó üzleti érzékkel nagy lehetőségeket szimatolt. A sajtó felfigyelt ezekre a jelenségekre és különféle álláspontra helyezkedett. Volt, aki nem idegenkedett a külföldi tőke behatolásának gondolatától és nem látott abban mást, mint az ország, a város felvirágoztatását. A sajtó más része a pillanatnyi érdekek szolgálatába szegődött és arról írt, amiért megfizették. Akadtak azonban, akik a Margitsziget „jobb kihasználásának” jelszavai mögött mindig meglátták a külföldi ajánlatok igazi célját: a gátlás nélküli profitszerzést. Ezek az újságírók kitarítottak emellett, hogy minden körülmények között magunk építkezzünk. És valóban a későbbi szállodabővítések és fürdők építkezéseit a főváros el is tudta volna végeztetni.

Tekintettel azonban arra, hogy a hazai arisztokráciának az érdekei nem voltak azonosak népünk érdekeivel, a sziget későbbi grófjai szélesre tárták a kapukat a nyugati tőke előtt.

Epilógus

1912. november 18-án megalakult a tipikusan kapitalista „Szent Margitsziget gyógyfürdő részvénytársaság”. Igazgatóságában a svájci tőkécsoport mellett grófjainkat is ott találjuk. A gyógyfürdő részvénytársaság azonban egy játékbarlangot tartott volna a leg-egészségesebb szigeti létesítménynek. Ennek érdekében 1 400 000

koronával környékezték meg Lukács László akkori magyar királyi miniszterelnököt, úgy is mint a Munkapárt vezérét. Mivel a kirobant felháborodás legyűrészébe belebuktak, a grófi igazgatóknak sikerült pénzüket visszacsikarni; a „Gyógyfürdő Rt.”-ben azonban így már üzletet nem remélő külföldiek megszöktek. 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság Budapest dolgozó népének adta át a szigetet, eltörölve a szégyenletes hídvámot és ott komoly helyreállítási, sőt új létesítmény-építési munkát végezve. Az ellenforradalmár-düh a szigetről kizárt néptömegek ellen előbb visszapártolt a külföldi tőkésekhez, majd a fővárosban hatalomra került Wolff-párt 1923-ban benyomult a részvénytársaság igazgatóságába. A konszolidált ellenforradalmi rendszer megszerzi a részvénytársaságot, amely mellé — teljesen feleslegesen — még kettőt létesít, hogy nagyszámú párt-híveit elhelyezhesse. Az ellenforradalmi egykori „különítmények” tisztjeinek élén a frankhamisítók belügyminisztere, Rakovszky Iván kegyelmes úr állott. A Bethlen-rezsím által szerzett egymillió dolláros kölcsönt elherdálva, a kontár vezetés sorozatos csődökön bukducsolva feji meg a főváros és a magyar állam adófizető polgárságát. A Fővárosi Levéltár roppant tömegű adathalmazából kiragadott egyik jellemző pikantéria az olyan sakkhúzás, amikor az igazgatói székéből kimúlt Buday Dezső ébredővezér utódjául Peyer Károly jelenik meg. A jó urak küzdelme gátlástalan, mert a sziget albérloít is rendszeresen fosztogatják. Nem kis tétéről van szó. A nagynevű kávé-s-dinasztia nesztorának, Spolarich Károlynak például egyebek között azért is kellett a vándorbotot kezébe vennie és Japánba távoznia, mert 500 000 pengős szigeti befektetéséből forgatták ott ki. A nagy halak felfalták a kis halakat!

A felszabadulás után a sziget minden értelemben romokban hevert. 1948. július 27-én a Gyógyfürdő Rt. is megszűnt. Bevalljuk, igen sokáig nem történt a sziget európai rangjához méltó esemény. Legújabban káprázatosan nagyszabású szállodaépítkezési tervek fordultak át a belátható megvalósulás szakaszába. A Budapesti Közegészségügyi és Járványügyi Állomás (közismerten KÖJÁL) megbízásából a Fővárosi Mélyépítő Tervező Vállalat által készített „Tanulmányterv” nyomán biztosak vagyunk a Margitsziget jövőjében. Addig is sokadmagunkkal mélységesen sajnáljuk a drága termálvíz elpazarlását és azt, hogy a szigetnek ma még orvosa sincs.

J E G Y Z E T

1. „Acincum propere castra commovit navigiisque ad repentinum casum conjunctis et contabulato celeri studio ponte per partem aliam transiit in Quados ...”
2. 1848 november 28-án, sáncásás közben, a pesti parton épült „praentura”-ra bukkantak. Ezek az őrhelyek a római birodalom határát védő és a főtábort a védtelen támadások ellen biztosító rendszerhez tartoztak.
3. Keltáklakta provincia a mai Stájerország és Karintia helyén.
4. Később felvetették, hogy a sziget akkori nevét nem a „lepus” (nyúl), hanem a „lepor” szótól nyerte volna. Így jelentése az ékes-ség szigete lenne. Ez azonban csak feltevés maradt.
5. Oszlár
6. A mai Angyalföld egy része.
7. A későbbi Cinkota.
8. Ökörd.
9. „Exceptis claustris et septis fratrum minorum.”
10. Chanadinus.
11. A mai Vizafogó az újpesti hajógyári parton.
12. Jenő, Hetény, Theluki, Telki uradalmak, Csaba, Solmár, Sóskut, Szolgagyőr, Taksony, Zoik, Raad (talán a pestmegyei Ráda), Ság, Széchen, Gedad, Körtal, Bodur, Kerveczen, Tordacs, Kulán, Igol (igall,) Potony, Oszlár, Rottány, Rákai, Belch (Belesz ?), Vásárhely, Csősz, Iszkász, Kaplan, Chech, Sümegh, Somodor, Pomáz, Tököl, Kővény, Szent Miklós, Nána, Haraszi, Vermes, Belez helységek.
13. Fossa magna, az egykori Pest városát körülfutó mesterséges árok.
14. Működését és intézkedéseit egyébként a pizzai, majd a konsztanci zsinat nem ismerte el, mert sorozatosan megszegte a megválasztása feltételéül adott ígéreteit
15. Mihály arkangyal a premontrei rendnek már alapításától fogva, de különösen az antwerpeni Tanchelin-féle rajongók megtérítésétől fogva különös védszent tiszteletében állott. Mivel Szent Norbert, a híres térítő, szónoklatait az antwerpeni Szent Mihály templomban tartotta, csornai premontrei prépostság, valamint a szigetre telepedő rend ugyanezt a szentet választotta magának.
16. A cisztercita praelatura védszentje is Szent Mihály arkangyal volt.
17. Kun László a megállapodást az évben kelt oklevelével megerősítette („Curiam muratum cum turri lapidae”)
18. „Cambio Ladislaum et Nicolaum nobiles de Tengurd parte ab una, Archi-Episcopum item Strigoniensem ab altera ...”

19. A budai hídfő a mai újlaki, a pesti a Gogol utcai templom környékén állott.
20. „Euer Majestät! Bei meiner Abreise von Laxenburg hatte ich die Gnade, Euer Majestät die Gründe mündlich vorzustellen, aus welchen ich um die Verfügung bitten würde, damit die Hung. Kammer mit dem Religionsfond und den Stadt Ofen einen Tausch in betreff der grossen und kleinen Margarethen Insel treffen möchte. Da ich nun wirklich angefangen habe, diese 2 Inseln zu einem Öffentlichen Spaziergange zuzurichten, so habe ich auch mich mittelst einer Nota an Euer Majestät verwendet, um die an die Hung. Kammer zu erlassende Befehle zu erwirken, ich bitte also nochmals, Hochdieselbe möchten mir dieses kleine Begehren allergnädigst beviligen, da ohne dies die ganzen Einkünfte dieser Inseln nur 600 fl. betragen und der Tausch also sehr leicht zu bewerkstelligen ist ...”
(A fenti levél József nádornak a császárhoz intézett azon leveléből való idézet, amelyben a Margitszigetnek a részére leendő átengedését kéri. Az idézett levél a továbbiakban Uzovics Ferenc nyitrai megyei alispánra és egy bizonyos Paszvan Oglu nevezetű pártitű török basára vonatkozó közléseket tartalmaz, amelyek természetesen nem tartoznak a témánkhoz. A császár a levél Margitszigetre vonatkozóan adott kedvező válasza mellett e többi kérdésre is kitér. Az azokkal kapcsolatosan elgondolt álláspontja azonban érdeklődésünkre ugyancsak nem tarthat számot.)
21. Az ürömi sírboltban temették el.
22. A szépítő bizottság alakítása, a Lipótváros rendezése, a városliget létrehozatala, parkosítások, a József Műgyetem, a tudományegyetem, csecsemőotthon, vakok intézete, kórház, dologház, árvaotthon, jótékonyági egyesület, közlekedés és ipar fejlesztése, a Valero-gyár alapítása, az 1810. évi tűzvész és az 1838-as árvízvel kapcsolatos tevékenység.
23. Egyidejűleg a Lukács, Császár, Római, Király, a városligeti Ártézi, Sáros, Rudas, Rác fürdők, az Erzsébet Sósfürdő részletes leírása, árai, gyógyhatás, vegyelemzési adatok és hőfok ismertetése. A Hungaria és az Aesculap forrás, valamint a budai keserűvíz források leírása.
24. Európa egyik legszebb városa. A budai hegyek északi oldala olyan, mint Szibéria télen, a déli mint Szicília nyáron. Kitűnő borok. A személyesen megismert Liszt Ferenc, Apponyi és Szilágyi Dezső jellemzése. Alarcosbál a Redutben és karnevál a korszón. A korcsolyázás a ligetben, a Hold utcai anglikán imaház, a fürdők és a sziget. Az elviselhetetlenül zajos pesti utcák és nagyméretű színes cégtábláik, de aki átmege a Lánchídon Budára, mintha a XVII. századba sétált volna vissza. A felső tízezer hivalkodó szórakozása. Pest és Buda nyelvi és egyéb sokféle különbözősége.

25. 1. csoport: a Sáros-, a Rác-, és a Rudas-fürdő (a Gellérthegy lábánál). 2. csoport: a Lukács- és Császár-fürdők, a Római-fürdő, a budai keserűvíz-források, a pesti Artézi-fürdő és a margitszigeti forrás. (A Lukács-fürdő és a budaörsi Palma keserűvíz-forrás ekkor még Loser János tulajdonában volt.)
26. (1868—1927) 1899-től Kolozsvárott a növénytan professzora, majd a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. Az élettani növényanatómiai irányzatot képviselte. Leírta Európa botanikus kertjeit. A szóban forgó javaslatának figyelmen kívül hagyását, a trianoni főhatalmi változás után megbánták.

(Az irodalomjegyzék a szerzőtől beszerezhető).

GYÓGYSZERTÁR-VIZSGÁLATOK TOLNA MEGYÉBEN 1844/45 ÉVBEN

Írta: SOMOGYI IMRÉNÉ (Budapest)

Bevezetőben szükségesnek tartom a hazai hivatalos gyógyszer-tár-vizsgálat fejlődésének történetéből néhány fontosabb momentum megemlítését.

A gyógyszer-tárak ellenőrzésének legkezdetlegesebb formájáról írásos rendelkezés a Budai Törvénykönyv (Statuta Civitatis Budensis Politia sanitaria et Medicina Fori, Anno 1244 — 1421) 102. §-ában található. Ebben úgy rendelkeztek, hogy gyógyszer-tárakban csupán olyan árukat árusíthatnak, melyek régtől fogva gyógyszer-tárba valóok. Megtiltották a röffel mérhető portéka árusítását. Kilátásba helyezték, hogy a rendelet ellen vétőket az áru elkobzásán kívül büntetéssel is sújtják.

Gyógyszer-tárak vizsgálatáról hivatalosan először az „Ordo polittiae” (1552-ben lépett életbe) rendelkezett. 10. §-ának utolsó bekezdése — *Baradlai* szerint — így szól:

„... A gyógyszer-tárakat felsőbb hatóságok által arra kirendelt és szakképzett személyek mindenütt rendszeresen, de legalább évenként egyszer szorgalmasan felülvizsgálják és megtekinték; minden régi, avult és hasznavehetetlen anyagokat és specicseneket eltávolítsanak, azonkívül elrendeljék, hogy a gyógyszer-tárak jó, friss és hasznavehető anyaggal legyenek ellátva, valamint, hogy a receptek árát túl magasra ne emeljék és senkit a gyógyszererek fizetésével túlságosan ne terheljenek meg.”

Hasonló intézkedéseket tartalmaz a „Lex sanitaria Ferdinandina” (1664). 35. pontjában — szintén *Baradlai* ismertetése alapján — a következők olvashatók:

„A gyógyszerárakat vizsgálni kell. Minden polgári gyógyszer-tár, mint eddig szokásban volt, a gyökerek, gyógynövények, virágok, és mások behozatala után a dékán és orvosi fakultás három vagy négy doktora, és két gyógyszerész által gondosan megvizsgálendő, a hiányok, ha ilyenek előfordulnak, mihamarabb kiküszöböltessenek, hogy mindegyik tisztán, és jól elrendezett, szép rendben tartassék.”

I. József: „... A helytartóság (Consilium Regii Locumtenentiale) útján felhívta a megyéket, hogy a területükön levő gyógyszerárakat vizsgálják meg.” Ezt Szepes Béla abban a dolgozatában említi, mely egy korabeli hatósági vizsgálatról szóló jelentéssel foglalkozik.

1815. augusztus 1-én „Concl. cons. No. 22027” szám alatt rendelet jelent meg a következő szöveggel:

„*Consignatio objectorum super quibus Jurisdictionum ord. Physici relationes suas praestandes habent. Annuatim
Super statu sanitatis
Super visitatione Pharmacopolorum ...*”

Az Országos Levéltárban található 1840-ik évből származó gyógyszer-tár-vizsgálatokkal foglalkozó jegyzőkönyveket áttanulmányozva, dr. Halmai János megállapította, hogy a gyógyszerárak vizsgálata abban az időben már meghatározott formások betartása mellett, szabályos időközökben (általában évenként egyszer), rendszeresen és alaposan történt.

Kezembe került az Országos Levéltárban egy jelentés, melyet Tormay (Krenmüller) Károly, aki 1842-től 1848-ig megyei tisztifőorvos volt Szekszárdon, írt és 1846. március hó 31-én nyújtotta be a „Tek. Ns. Tolna Megyében a közegészség és orvosi rendszer állapotáról — az 1844/45 évben szóló főorvosi jelentés”-t, melynek elkészítésével, mint írta „A N. M. Magyar Kir. Htt. Tanács több, nevezetesen pedig az 1815. évi augusztus hó 1. 22027 szám alatt költ kegyes Intézményeiben parancsoltaknak ...” kívánt csupán megfelelni.

A nyolc fejezetre osztott, 69 oldalnyi terjedelmű igen részletes és alapos jelentés 36. és 37. oldalán a gyógyszerészet akkori állapotára vonatkozó adatokat találtam. A V/2/b fejezet (a jelentés 43—65. oldala) tárgyát pedig kizárólag a gyógyszerészet ügye képezi. Ebben a fejezetben egyrészt általában a „Gyógyszerárak”-ról írt, másrészt itt kapott helyet a „T. M. Tolna Megyében létező 10 Gyógyszer-tár az 1844/45 évben történt hivatalos vizsgálatról szóló rovatos jegyzék” is.

A megyében abban az időben, a jelentés tanúsága szerint, tíz gyógyszer-tár működött. Ezeknek a lélekszám szerinti megoszlására is tett megjegyzést. A jelentés 36. oldalán, ahol a „Megyebeli orvosi személyzet hivataloskodása”-val foglalkozott, a következőket olvashatjuk:

„... Megyénkben ... 10 okl. gyógyszerész ... szolgálnak a betegeknek.”

„A népesedést általánosan véve, esik ... 18 642 9/10 lakosra 1 gyógyszer-tár.”

„De nem úgy áll ez a felszámítás a járásokat egyenként véve, mert akkor : ... a Dombóvári járásban 43 760 lakosra jut egy gyógyszer-tár.”

A jelentésből kitűnik, hogy a Simontornyai járásban 10 898 lakosra jutott egy gyógyszer-tár.

A Földvári járásban, ahol öt gyógyszer-tár működött akkor, átlag 14 823 főre jutott egy-egy. A völgyeségi járásban, ahol egy gyógyszer-tár volt Bonyhádön, ez a szám ismét nagyon kedvezőtlen, 35 862.

Ezek az adatok megfelelő megvilágításba akkor kerülnek, ha közbevetőleg röviden megemlékezem az ebben a kérdésben akkor hivatalosnak mondható álláspontról.

A Gyógyszerész Testület (budapesti) 1827. november 30-án tett előterjesztésében 12 000 lakosonként nevezi szabályszerűnek egy gyógyszer-tár felállítását.

Wagner Dániel pedig 1848-ban a gyógyszerészet kérdéseivel foglalkozó törvényjavaslat tervezetének 19.§-ában azt írta: „Általában legkevesebb 10 000 lélek igényeltetik egy gyógyszer-tár felállításához...”

Mindezeket figyelembevéve a helyzet csak a Simontornyai járásban volt ideálisnak, és a Földvári járásban kedvezőnek mondható, mind az akkori álláspont, mind pedig a mai megítélés szerint. Tormay (Krenmüller) Károly erről, egész eltérő és igen eredeti nézetet vallott, ahogy az jelentéséből kitűnik. Ezt a következőkben ismertetni fogom.

A jelentés gyógyszer-tárakkal foglalkozó fejezete, mint ahogy azt már előjában említettem, két részre oszlik.

„Gyógyszer-tárak” címen (43–44. oldal) általános jellegű észre-

vételeit foglalta írásba. Ezt a fejezetet, tekintve, hogy nem túl terjedelmes, ugyanakkor a korra igen jellemző, és írójának számos éleslátásáról és a viszonyok igen alapos ismeretéről tanúskodó megállapítását tartalmazza, szó szerint közreadom.

„A Megyében levő 10 gyógyszerár a népesség mennyiségének — ezt általában véve — megfelelőnek, de nem egészen helyzetetésük által mivel a nagy Dombovári járásban 43760 lakosainak csak egy gyógyszerár vagyon. De ezen járásban a köznép még nem igen szokott orvosi szerekkel élni, s így több gyógyszerár alig volna képes magát fenntartani.

A mi a gyógyszerárak bírójait illeti, erre nézve kívánatos volna, ha felsőbb helyről minél előbb bizonyos szigorúan határozott szabályok érkeznének, mellyek szerint nem csak a tár tulajdonosai, hanem a tárokra felügyelő főorvos és a törvényhatóságok is tudnák mihez magukat tartani. — Például szolgál a Paksi és Gyónki gyógyszerárak elköttyálás által való megvétele.

Gyógyszerészeink nagyobb része újabb időkben csak gyógyszerárusokká lettek, mivel nem csak egyszerű, hanem vegytanilag összetett szereiket külön is többnyire fűszerárusoktól veszik; s pedig azoktól, kik legolcsóbban adják el; ők pedig — kikerül a Státus jól gondoskodott — elegendő utános árszabály mellett azokat eladják. Tapasztalni pedig lehet, hogy azon fűszerészek által eladott szerek nem mindannyi készült tökéletesen, úgy hogy némelykor a legegyszerűbb és közönséges árszerek is, mint keserűs nem az, hanem csudásó, küll tekintete pedig, olyan, hogy ha csak nem vegytanilag kémleltetettek a jegeczek, azokat keserű sónak tartani lehetne.

A gyógyszerár tulajdonosok közönséges panaszai a fűszerárusok ellen, kik alattomban, apródonként a legfelsőbb rendeletek daczára gyógyszereket árulgatnak. S ámbár már több esetekben tőlök a tiltott gyógyszerek elvételtek, még is mindig ujjakkal pótolják. —

Ennek egyik oka az, hogy a gyógyszerészek a marhák számára írt gyógyszereket is — melyek közönségesen nagy mennyiségben kívánatnak — a N. M. Htt. Tanács által meghatározott árjegyzék szerint adják. — Véleményem szerint rajtok és a közönségen is volna segítve, ha a marhák számára kívánt gyógyszerek alább való árjegyzékkel határozva lennének. — A közönség nyerne így, mivel ugyan ezen szereket, mellyek kívánatnak, nyerne, s így a gyógyítás is biztosabb volna. —”

Ebből, az összefoglaló helyzetképből, írójának több, igen nagy előrelátást bizonyító megállapítása érdemel figyelmet. Így például, hogy felveti az ember- és állatgyógyászati szerek azonos árszabásának helytelen voltát. Számomra pedig az volt a legmeghökkenőbb,

hogy a vizsgálatot végző tisztifőorvos több mint száz évvel ezelőtt felismerte azt a veszélyt, melyet a kész gyógyszerek közvetítő kereskedelme a gyógyszerészetre, mint hivatásra jelent.

A jelentés 45—65. oldalán található a „*T. N. Tolna Megyében létező 10 Gyógyszertár az 1844/45 évben történt hivatalos vizsgálatról szóló rovatos jegyzék.*”

A jegyzőkönyvek részletes tárgyalása során, tekintve, hogy tartalmuk gyakran igen hasonló vagy közel megegyező, a rovatok szerinti ismertetés módszerét választottam. Vagyis úgy jártam el, hogy a rovatokat sorba véve mindig egy-egy legjellemzőbb jegyzőkönyvrészletet írtam le részletesen. Külön megemlékezem azonban minden jelentősebb eltérésről, különös tekintettel az esetleg előforduló kifogásokra. Így a gyógyszertár-vizsgálatok akkori gyakorlatán kívül a gyógyszertárak több mint egy évszázaddal ezelőtt megfelelőnek ítélt állapotáról is bizonyos mértékig fogalmat alkothatunk.

A jegyzőkönyvek a következő rovatokat tartalmazzák:

Járás és helység neve.

Tulajdonos és személyzete.

Könyvtár.

Gyógyszertár.

Gyógyszeres kamora.

Fűszer padlás.

Műhely (Laboratórium).

Törő és vágó kamora.

Pince (Aquarium).

Mérgek kezelése.

A gyógyszerek vizsgálata.

A legutolsó rovat címébe néha „Panaszai” szó is helyet kapott.

A dátum után a jegyzőkönyv aláírójaként elsősorban a gyógyszertár tulajdonosa vagy gondnoka (Paksi illetőleg Gyönki gyógyszertárak) szerepel. A vizsgálatot végző *Krenmüller Károlyon* kívül a jegyzőkönyvet aláírásával a főszolgabíró vagy a szolgabíró (Tamásiban) hitelesítette. (A Tamási Gyógyszertárban: *Szalay György*; Bonyhádön: *Dőry Lajos*; Szekszárdön: *Perczel Béla*; Pakson és Duna-földváron pedig *Moravchik Andor.*)

A többi jegyzőkönyvet mások is aláírták. Így: a hőségészit és a simontornyait *Paczolay György* esküdt („ezen vármegye esküttye”); a gyönkít: *Gyenes Márton* „eskütt” és *Korbuly Sándor* orvos doktor; a bátaszékit: *Trompacher Mátyás* orvos és *Horváth Lipót* ügyvéd; a tolnait pedig *Saly Imre T.* főorvos. Hogy ez a megkülönböztetés véletlen volt-e vagy szándékos, és ha szándékos, mi volt az ok, azt nem sikerült kiderítenem.

Rátérve a jegyzőkönyvek rovatainak részletes ismertetésére, azt az előbb már leírt módon és sorrendben teszem.

A gyógyszerár helye rovatban a járás és a város (pontos közigazgatási megjelöléssel) szerepel. E szerint a Simontornyai Járásba tartoztak: Hőségész és Simontornya mezővárosok, valamint Gyönk „helység”; a Dombóvári járásba: Tamási; a Földvári járásba: Bátaszék, Dunaföldvár, Paks, Szekszárd és Tolna; a Völgységi járásba pedig Bonyhád.

Mint érdekességet jegyzem meg azt a tényt, hogy a gyógyszeráraknak nevük nem volt.

A tulajdonos és személyzete rovatban részletesen kitért a gyógyszerár tulajdonosának — aki minden esetben okleveles gyógyszerész volt —, bérlőjének (Gyönk) vagy gondnokának (Paks) és személyzetének adataira. Ebben a rovatban ismertette azokat a körülményeket is, melyeknek során az akkori tulajdonos a gyógyszerár birtokába jutott.

Példának a hőségési gyógyszerár vizsgálati jegyzőkönyvének idevonatkozó részét vettem, melyben ez áll:

„Handtel Károly okleveles gyógyszerész, 32 éves evang. Szebenyi születésű. Végzett 6 iskolát. 3 évig a gyógyszerész tudományt tanulta. 1838/39 év a Magyar Kir. Egyet. pályáját végezte. 1839 év Juli. 22 T. N. Fabini Theof. dékánusa alatt oklevelét szerezte. 1842 év özv. Trigamerné aszt. 6450 Ft. vette.

A tárt gyökeres joggal bírja.

Tanítványa: Göttle Ferdinánd 16. Rkat. Szabadkai születésű végzett 6 iskolát 1 1/2 év óta gyógyszerész tanítvány”.

A gyógyszerárakhoz (hat gyökeres, négy pedig személyes jogú) vásárlás útján jutottak a tulajdonosok. Különleges az egyetlen bérlet, a Gyönki Gyógyszerár története:

"... A Gyönki Tárt Angyal Antal o. gyógyszerésztől vette 1842 év március 19. 4000 Ft-os áron, pénzben. Angyal Antal a Tárt személyes joggal bírta. 1843. Eisztorfer Eduárd csőd alá kerülvén, 1845 évben elkötyölte, s mivel vevők nem voltak, Sontag Konrád Iglói birtokos mint hitelezőnek 2216 for.-os végrehajtó bíróság által átadva lett. Azon időtől fogva pedig Eisztorfer Eduárd okl. gy. a Tárt bérbe bírja." ...

Ez az eset szolgáltatott nyilvánvalóan Krenmüller Károlynak okot arra, hogy " ... a gyógyszerésztárak bírójait" illető „határozott szabályok” ... megállapítását sürgesse.

A megyében levő tíz gyógyszerész közül tanuló háromban, segéd négyben, tanuló és segéd egyben (Bonyhád) volt alkalmazásban.

Könyvtárak: a Pharmac. Austriac. 1836 és a Taxa novis 1840 minden gyógyszerészárban megtalálható volt. Hasonlóképpen a „Liber defectum” is, melyet minden esetben rendben talált. A „zsengefű gyűjtemény”-nyel már nem volt ilyen egyértelmű a helyzet. Négy gyógyszerészárban talált kielégítő állapotban levőt, egyben olyat, mely „...csekély mennyiségű füveket foglal” ... öt helyen azonban nem talált és ezt a tényt kifogás tárgyává is tette. Ezen kívül a gyógyszerésztárak könyvtárait képező nagyon kevés könyvről emlékezhetett csak meg. Így néhány helyen megtalálhatóak voltak „Ehrmann Összes Munkái”, Liebig „Chemia”-ja, Berzelius: „Chemia” című könyve. „Folyóírás” (gondolom folyóirat) is volt néhány helyen. Pl. „Baekner: Receptorium”, „Liebig—Wöhler: Annalesek” (Hőgyészen).

A receptekkel kapcsolatos különleges megjegyzések is ebben a rovatban kaptak helyet. Pl.: „ezen kívül mindannyi vények le másolva külön jegyzőkönyvben” (Tolna).

Gyógyszerészár. E fejezet foglalja magában az officinával kapcsolatos észrevételeket. A „földvári Járás Szegszárd Mezővárosában” levő gyógyszerészárról a következőképpen írt:

„Gyökerez joghoz kötött alkalmas házban. Bejárás az utcáról éjszaka keletnek. A láb a földszint felett fekszik. —

A tár elegendő világos és tágos. Száraz. Tüzi veszedelem ellen bolt hájtással óva. A szereket tartó és foglaló almáriomok elrendezése célszerű; — a kábító, maró s. i. szerek elzárt almáriomokban tartatnak. — Az edények, melyekben a szerek tartatnak, vagy azok keverésére, törésére, s. i. használatnak, régiek. — A szerek kiszol-

gáztatására szolgáló edények elegendő mennyiségben, de nem mindannyi a megkívánható tisztaságban tartatnak. —

Az orvosi vények rendben, pamatokba össze kötve, s illendő árjegyzékkel ellátva találtattak.”

Kerültek a jegyzőkönyvekbe azonban néha kifogások is. Pl.: „...„Mozsár kevés.” ... (Gyöngön); ...„a gyógyszereket foglaló edények nem a legjobb állapotban, több üveg, cserép tört, felírás nélkül” ... (Bátaszéken); ...„A gyógyszerek keverésére szolgáló edények csekély mennyiségben, több edény felírás nélkül” ... (Simentornyán) stb.

Gyógyszerkamra. Funkcióját tekintve talán a mai raktárnak felelt meg leginkább, bár e célra még a „fűszeres padlás” és a pince is szolgáltak.

Ezekben a rovatokban a következő bejegyzések olvashatók:

„A tár mellett, világos, tiszta, száraz, s igen célszerűen elrendezve. Az előleges gyógyszerek a szükséges mennyiségben és jó minőségben tartatnak.” (Dunaföldvár).

Szerepelnek azonban kevésbé kedvező megállapítások is. Pl.: „...„csak a legszükségesebb gyógyszerek elegendő mennyiségben” ... (Gyöng); ...„A tökéletes elrendezést a legrövidebb időn belül ígéri” (Tamási); ...„csak csekély mennyiségű előleges szerek, és csak azok, melyeknek keletjük vagyon. A gyógyszereket foglaló edények nem a legjobb állapotban” (Bátaszék); „Kívánatos volna, hogy a szereket nem papír zsákokban, hanem almáriomokban levő fiókokban fenn tartani. Ígéri, hogy ennek jövőre megfelelni fog” (Tolna) stb.

Fűszerpadlás. Az erre vonatkozó megjegyzések példájául a Bonyhádi jegyzőkönyv szolgál, a következő szöveggel:

„Igen tágos, világos, tiszta, könnyen szellőzhető. A szerek nagy mennyiségben, s mindannyi a legjobb állapotban tartatva, nagy főléssel ellátott ládáknak, hordóknak és vászony zsákokban.”

A fűszerpadlás állapotával kapcsolatos kifogás csak egy esetben, Bátaszéken merült fel: „...„nem a legnagyobb rendben”.

A műhely-(ek) laboratórium(ok) állapotával sokkal kevésbé volt megelégedve Krenmüller Károly. Ilyen helység a gyöngi gyógyszer-

tárban például egyáltalában nem volt. Ott a gyógyszerész „A szükséges lefőzöttet s. i. főzőkonyhájában készíti.” Nem találta a munkahelyeket megfelelően a bátaszéki, szekszárdi, dunaföldvári és simontornyai gyógyszertárakban sem.

Igen jól felszerelt laboratóriumot talált viszont a högyészi gyógyszertárban. Ez úgy látszik, akkoriban elég ritkaságszámba mehetett, mert a berendezési, illetőleg felszerelési tárgyakat részletesen is felsorolta. Tekintve, hogy — gondolom — érdeklődésre tarthat számot, én is közlöm részletesen ezt a leírást.

„A tár mellett, elegendő tágas, világos tiszta; elrendezése célszerű; A lepárláshoz szükséges készletek, úgy mint homok ágyának és szél kemencének elegendő bogrács — réz, vas és ón —, kigőzölést eszközölő edények porcellánból és üvegből elegendő, üveg tölcsérek, görekek, woulf készüllete; szűrő készüllet; prések, vágó deszkák, sziták; s több más készülletek s eszközök, melyek egy jól ellátott gyógyszertár műhelyében használatosak, úgy hogy finomabb vegy-tani munkákat is vihet véghez.”

Törő és vágó kamra. A bátaszéki gyógyszertár kivételével erre a célra külön helyiség nem volt. Nyitott fészter vagy folyosó szolgált e célra. Felszerelésük: mozsarak, sziták, rosták és vágódeszkák voltak. Különösebb kifogás e helységek ellen vizsgálatuk során nem merült fel.

Ez a rovat a pince (aquarium) vizsgálati közben tapasztaltakat foglalja magában. Mint az eddigiek során minden helység, úgy ezek ismertetése is igen alapos és részletes. A högyészi gyógyszertár vizsgálatok felvett jegyzőkönyv pl. a következő észrevételeket tartalmazza:

„A bejárat a műhelyből vagyon. A pince világos, tiszta, száraz, elegendő tágas; és fal által a többi pincétől elkülönözve. A szerek célszerű edényekben, olvasható feliratokkal ellátva, elegendő előleges mennyiségben és jó minőségben találtattak.”

A földvári gyógyszertár pincéjéről megállapítást nyert, hogy: „...„Már az idén jobb állapotban volt, mint a múlt évben.” A gyönki gyógyszertárban pince sem volt.

Mérges kezelése. E kérdésben, úgy tűnik, az akkori idők gyógyszerészei is igen nagy gondossággal jártak el. Kifogás sehol sem me-

rült fel. Erről: „A N. M. Kir. Htt. Tanács kegyes intézménye értelmében külön zár alatt, mérlegekkel, súlyokkal eltartva, a szerkamorában tartatnak” (Paks, Tolna, Dunaföldvár), vagy „A N. M. Kir. Htt. Tanács kegyes intézménye értelmében rendben” (Hőgyész, Gyöng, Tamási, Bátaszék és Szekszárd) vagy a lakónikus rövidségű „Rendben” (Bonyhád) bejegyzések tanúskodnak.

A Gyógyszerek vizsgálása az utolsó rovat. Ez foglalja magában a gyógyszerészek esetleg felmerülő panaszait is.

Erdemben egyike a legfontosabb részeknek, úgy hogy ezzel, már érdekessége miatt is, bővebben foglalkozom.

Hőgyészen pl. a következő bejegyzést eszközölte a vizsgálatot végző *Krenmüller Károly* :

„Az egyszerű, egynemű, vegyített gyógyszerek átvizsgálata, s vegytanilag megpróbáltatva, mindannyiok jó minőségben találtak, s semmi féle lényeges hibát feltalálni nem lehetett.”

A gyógyszereket, ahogy arra a kifogásokból következtetni lehet, főleg organoleptikusan vizsgálták akkoriban. Szóba, illetőleg jegyzőkönyvbe került azonban néhány egyszerűbb kémiai vizsgálat is.

Gyöngön:

„A tárba talált gyógyszerek közt több fűszerek dohosak vagy rossz ízűek, ú. m. a flores verbasci. Így eldobattak. Az Extract. Millefolii, Extr. Digitalis penészes vala, s eldobatott” Az ecetes kénegény (aether. acet. sulf.) a kémelő papír levet vörösítette, s így savót foglalván magában hibául kitétetett —” (Tamási).

Szekszárdon:

„...„Radix angelicae elavasulva és Radix liquiritiae dohos, eldobattak. A flor. Cham. v. igen porosak. A pulv. fl. Cham. közé tétetett. Acetuma antisepticum elromolva, kiöntve; flores Zinci cum acido sulfuris dil. feloldva pezsgett. S így már nem használhatók, újra készíteni rendeltettek.”

Dunaföldvár:

„Az egyszerű úgy mint a vegyített gyógyszerek mindannyi helyeken, hol ezek eltartatnak átvizsgálván azokat, jó állapotban és minőségben találtak, kivéven: Aether Sulfuricum — a kék kémelő papírt vörösre festette, s így mint savat foglaló félre tétetett.

Sulfat magnesia felolvasztá a Kali carb. magnesiát. S így mint sulfat soda a közé tétetett, és annak azonnali megszerzése rendeltetett. —

Simontornya:

*...„A tárba az utca fele több fűszerek dohosak, eldobni.”
...„Több panaszok, melyek a Dispensatoriumban foglaltak,
nem voltak, s azok közül, melyek találtak, igen csekély mennyiség
vagyon.”*

A gyógyszerész panasszal Dunaföldváron élt, s ez a következő szöveggel került a jegyzőkönyvbe: „*Panasza a fűszer árusok ellen, hogy a tilalom daczára még is alattomosan gyógyszereket árulgatnak*”.

Az eddig elmondottakból világosan kiderül, hogy a gyógyszerterek vizsgálatát igen alaposan végezte Tolna megye tisztifőorvosa.

Tekintve, hogy *Tormay (Krenmüller) Károly* igen nagy tudású és alapos ember volt — életrajzi adatainak, na meg e jelentésének tanúsága szerint — hiba volna általánosítva kijelenteni, hogy a gyógyszerterek vizsgálata az egész ország területén, az akkori viszonyokat véve alapul, kifogástalanul folyt. Azt azonban meg kellett állapítanom, hogy *Tormay (Krenmüller) Károly* igen alapos munkát végzett. Jelentése pedig aprólékossága és részletessége miatt nemcsak arra volt alkalmas, hogy a gyógyszerterek vizsgálatok menetét tanulmányozhassuk, hanem ezen túlmenően a gyógyszerterek akkori állapotának, felszerelésének megismeréséhez is segítséget nyújtott.

I R O D A L O M J E G Y Z É K

Dr. Baradlai János—Bársony Elemér: A magyarországi gyógyszerészet története. I. II. kötet, Budapest, 1930.

Dr. Halmi János: Gyógyszerterek vizsgálati jegyzőkönyvek a XIX. sz. első felében. Orsz. Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 18. 155. (1960)

Md. Dr. Fr. Xav. Linzbauer: Codex Sanitario Medicinalis Hungariae. Tom. III. Sectio II., Budae, 1855.

Magyar Országos Levéltár Helytartótanács Dep. sanitatis 1846. Fons. 19. Pos. 40. N° 1. (Prto. szám: 18 389)

Szepes Béla : Gyógyszervizsgálat II. József császár korában.
Gyógyszerészi Közlöny 1940. 147. oldal.

Dr. Varga Lajos : Az Országos Közegészségügyi Tanács kiemelkedő orvos tagjai (1868—1893). *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica Supplementum No. 2.* Budapest, 1964.

Dr. Varga Lajos : Részletek a magyar közegészségügy történetéből, különös tekintettel az Országos Közegészségügyi Tanács megszervezésére és negyedszázados működésére. *Akadémiai Doktori Értekezés IV.* kötet 1960.

ADATTÁR

A Nemzetközi Orvostörténeti Társaság XX. kongresszusa Nyugat-Berlinben, 1966. augusztus 22–27-éig

Berlint még 1940-ben bízta meg a Társaság a kongresszus megrendezésével. Ez a gyűlés a háborús események következtében elmaradt és így most, az 1966-os évre jelölték ki Nyugat-Berlint a kongresszus színhelyéül. A hely megválasztása nem bizonyult a legszerencsésebbnek, bár az egykori berlini egyetemnek nagy orvosi múltja volt (*Virchow, Koch, Behring*), de jelenleg a Humboldt Egyetem Kelet-Berlinben van és Nyugat-Berlinben csak nem egészen 20 év óta működik az ún. Szabad Egyetem. A több, mint 3000, 31 államból jelentkezett résztvevőből csak kb. 200 volt jelen, 27 államból. A Német Demokratikus Köztársaságból senki sem vett részt és többek között Magyarországról sem jött el senki. Csehszlovákiát kivéve, ahonnan mind az 5 bejelentett résztvevő beérkezett, általában alulmaradt a jelentkezők száma a ténylegesen megjelenteknek. Így a Szovjetunióból 11 helyett ketten, Romániából 12 helyett hárman, Lengyelországból 2 helyett csak 1, Jugoszláviából 4 helyett ketten jelentek meg. Bulgáriából a bejelentett delegátus részt vett. Remélhetőleg az előzetes összefoglalásban ismertetett, de a kongresszuson el nem hangzott előadások a kiadandó évkönyvben fognak napvilágot látni, így a 4 magyarországi előadás is: *Palla Ákos*: Hamisítások az orvostörténetben (az első ismert női gyógyszerésznek állítólagos névtáblája), *Bugyi B.*: Egy elfelejtett német tudós: C. C. Haberle, a pesti orvosegyetem botanikai tanára, *Oláh A.*: Az ismeretlen csillag, *Jókai Mór* műveinek orvostörténeti jelentősége, *Szállási Arpád*: Magyarországi orvostanhallgatók és orvosok az olasz egyetemeken a múlt századokban.

Az előadásokat több csoportba osztották be: régi orvostan, Németország és a külföld orvosi kapcsolatai, orvostan és művészet, szabad témák. Néhány előadás az orvostudomány és filozófia viszonyával, fogászattörténettel és állatorvostan-történettel foglalkozott. A régi orvostan problémáival foglalkozó beszámolók nagy része igen speciális részletkérdéseket boncolt és feltűnő volt az orvostörténet és nyelvészet gyakori kapcsolása, aminek szükségét újabban a német szakirodalomban gyak-

ran hangoztatják. A társadalmi összefüggésekből kiragadott és önmagukban megtárgyalt kérdések jellemezték — kevés kivétellel (pl. a zágrábi *Bazala* professzor Nietzsche-ről szóló előadása) a művészet és orvostudomány kapcsolataival foglalkozó beszámolókat is. Szélesebb körű érdeklődésre tartott igényt a németországi orvostudomány, a német egyetemek és tudós társaságok kapcsolatainak ismertetése és a szabad témák jó része. Az előbbi csoportból magyarországi szempontból érdekes — a fent említett magyarországi bejelentett előadásokon kívül — *Huttmann A.* (Bukarest) beszámolója a hallei Leopoldina erdélyi tagjairól, *Stürzbecher M.* (Berlin) előadása a berlini Collegium Medico-chirurgicumról, melyet magyarországi hallgatók is látogattak, az utóbbi csoportban *Duka Z. N.* (Pozsony) foglalkozott *Husztly Z. T.* pozsonyi orvosnak a közegészségügy bizonyos területein (pl. a munkaegészségügy kérdéseiben) *J. P. Frankkal* szemben is érvényes elsőbbségével. *Matoušek O.* (Prága) a II. bécsi iskola és prágai előzményeinek viszonyával, *E. Vencovsky* (Plzen) pedig *Cermák Ignáccal*, a morvaországi pszichiátria úttörőjével foglalkozott.

A sok, aprólékos problémákat tárgyaló beszámoló közepette aránylag kevés volt a szintetikus, magasabb szempontú előadás és érezhetően hiányoztak a közegészségüggyel foglalkozó előadások is. Több munka, így három szovjet tudósé (*Gribanov, Belickaja, Kuzmin*) az orvostörténeti oktatás kérdéseiről szóltak; *Gribanov* megtárgyalásukra egy nemzetközi konferencia egybehívását ajánlotta. A rendezők nagy körültekintéssel biztosították a kongresszus zavartalan, harmonikus lefolyását *H. Goerke* prof., az elnökkel és *Dr. H. Müller-Dietz* főtítkárral az élükön. A műsort társadalmi és oktató betétek tarkították: fogadások a polgármesternél, akit a szenátus egészségügyi előadója, *Dr. Habenicht* képviselt, a nyugatberlini egyetem rektoránál, a Schering művek meglatogatása, koncertek, orvostörténeti filmek. A résztvevők 4 orvostörténetileg úttörő mű új nyomatát (utánnymás) kaptak ajándékba.

Duka Z. Norbert

A pesti görögök temetkezése

A görögök nagyobb tömegben a XVIII. század 20-as éveitől, a keleti kereskedelmet megkönnyítő passzarováci béke után jöttek Magyarországra, ahol a század második felében a kereskedelem majdnem teljesen az ő kezükbe került. A görög kereskedők gazdasági és szellemi központja Magyarországon Pest volt. A pesti görögök történetének kutatása közben a korabeli iratokban egészségügyükre vonatkozólag számos utalást találtunk. Ezek közül ez alkalommal a temetkezésükkel kapcsolatban felmerült kérdéseket fogjuk ismertetni.

A pesti görögök vallási szempontból 1789-ig, az önálló görögvlach

egyházközség megalakulásáig a pesti szerb egyházközséghez tartoztak, a Szerb utcai szent György templomba jártak, ahol szerb papok miséztek nekik. Utolsó útjukra is a szerb lelkipásztoruk kísérte. Az egyszerűbb görögöket a Váci út és Lehel út között fekvő kőfallal körülvett egykori köztemető egyik részét képező szerb, ún. illyr temetőben temették el, a tehetősebbeket pedig a templom kertjében helyezték örök nyugalomra. 13 görög nyelvű sírfelirat még ma is található a templom körül. A Helytartótanács 1790. június 22-én engedélyt adott a görögöknek, hogy külön templomot építsenek, ahol görög nyelven folyik a liturgia. Az ezután következő néhány évben a görögök részéről törekvés indult meg a szerbektől való teljes függetlenség kivívására. Többek között felmerült a külön temetkezés kérdése is. A görögök ugyanis csakhamar azzal a kéressel fordultak a Helytartótanácshoz, hogy a köztemetőben az illyr temető szomszédságában külön területet kapjanak a görög halottak számára. A kancellária ezt a kérésüket 1792. V. 22-én 1998 sz. alatt elutasította, mert egyrészt a templomépítés miatt a görögök már úgyszólván kiadást vállaltak magukra, másrészt legalább haló poraikban béküljenek meg hittestvéreikkel. A görögök tehát továbbra is a szerb temetőben temetkeztek az ott kialakult sorrendben, nem elkülönítve a szerbektől és bármennyire is ellenkeztek, mégis ki kellett fizetniök halottanként a 2 Ft-os taxát. Ugyanekkor megszűnt a görögöknek a szerb templom körüli temetkezése, mert 1791-ben elkezdődött a Dunaparton az új görög templom építése, amely körül már az 1800 évi felszentelés előtt megindult a kripták létesítése. Amikor ez Pest város magisztrátusának tudomására jutott, az 1800. I. 18-án a leghatározottabban megtiltotta a templom körüli temetkezést, mert az egyrészt rendeletellenes, másrészt pedig a szerbektől való újabb elkülönülést vonja maga után, ami az 1792. évi fentebb említett legfelsőbb rendelet szellemének is ellentmondana. A görögök ebbe nem tudtak belenyugodni és 1800. IV. 14-én kérvényt írtak a görög származású Dioniszosz Popovics budai szerb püspökhöz. Fő érvek az volt, hogy ha a szerbeknek joguk van a templomuk körül temetkezni, akkor őket is megilleti ugyanez a jog. A püspök május 28-i levelében javasolta a görögök kérésének teljesítését. Levelének bevezetésében felsorolta a görögkeletiek temetkezésére vonatkozó rendeleteket. Mária Terézia egészségügyi okok miatt megtiltotta nekik a nyílt koporsóval való temetést és az ezzel járó halottcsokolgatást, valamint a templom körüli kripták létesítését. Minthogy e tilalom miatt a szerbek 1777-ben Versecen és Újvidéken nyíltan fellázadtak, a Helytartótanács ezt a rendeletet visszavonta 1778. III. 30-án, s csak abban az esetben tiltotta meg a szokott módon történő temetést, ha a halott ragályos betegségben halt meg vagy a holttest nagyon puffadt volt és rothadt szagot árasztott. A király 1778-ban és 1779-ben rendeletileg újból megtiltotta, hogy a templomok körül kriptákat építsenek. Az 1790. IV. 20-i 13028 sz. helytartótanácsi rendelet viszont újból megengedte a kripták létesítését bizonyos egészségügyi követelmények szemmel tartása mellett, pl., hogy a kripták ajtaja kifelé nézzen s hogy az egyes kripták egy-

mástól el legyenek falazva. Popovics püspök erre az utolsó rendeletre hivatkozva támogatta a görögök kérését.

Kregár Mihály konzul, kiküldött városi biztos 1800. júl. 26-án jelentette, hogy az egyházközség kurátoraival helyszíni szemlét tartott a kriptákról elkészített vázlat alapján és teljesíthetőnek véli a kérést. A magisztrátus ilyen értelmű felterjesztése a Helytartótanács annak kivizsgálását rendelte el, hogy a Duna áradása esetén a kriptákban fekvő hullák nem lesznek-e az egészség ártalmára. E vizsgálatot egy városi biztosokból és a pesti egyetem orvoskarának küldötteiből álló bizottság végezte, amely megállapította hivatalos igazolás formájában, hogy ezek a kripták nem ártalmasak az egészségre, ha szilárd alapjuk van, s nem túlságosan mélyek, annál is inkább, mert a Duna vize áradás esetén odáig nem szokott felhatolni. A magisztrátus október 15-én felterjesztette a vizsgálati jelentését, mire a Helytartótanács 1800. október 28-án (25 569 sz.) megadta az engedélyt az említett követelményeknek megfelelő kripták építésére. Az egyházközség 1802. január 27-én határozatot hozott a kripták csináltatásának módozatáról és díjáról. Egy sírhely ára 100 Ft, a kőművesmunka díja pedig 20 Ft. Később 1816. II. 19-én egy újabb egyházközségi határozat született, amely az I. osztályú sírhely árát 160 Ft-ra emelte. Az egyházközség a kripták csináltatását tovább már nem vállalta, az a temetető feladatává vált. E sírok zöme még most is megtalálható. Némelyik közülük díszes kivitelű görög nyelvű sírfelirattal rendelkezik.

Az egyszerűbb görögök temetése továbbra is a régi szerb temetőben folyt egészen a Kerepesi temető 1849. évi megnyitásáig. Ettől kezdve a szegényebb görögök e temető szerb parcellájába temetkeztek, a gazdagabbak pedig a temető északi falánál fekvő kriptákban nyertek elhelyezést. Ez utóbbiak közül tizenkettő görög sírfelirattal van ellátva. A szerb parcella evakuálásával a görög halottak sírjai is eltűntek.

1886-ban megnyílt a rákoskeresztúri új köztemető. Ebben különálló görögkeleti parcella már nincsen. Így a pesti görögöknek a magyarok közé való beolvadása nemcsak az életben, hanem haló poraikban is a legteljesebb mértékben megvalósult.

Füves Ödön

Újabb adatok a bajai kórház történetéhez

Nemrégiben jelent meg Cseh Imre munkája a bajai kórház történetéről (1). A dolgozatnak a XIX. század eseményeit tárgyaló része különösen hiányos. Maga Cseh Imre is megállapítja: „... az általam fontosnak vélt adatokat sem tudtam hiánytalanul összeszedni, mert a rendelkezésemre álló idő rövidsége megakadályozott abban, hogy részben a háborús események, részben az iratok tárolásának ezektől független, nem kifogástalan módja miatt elkeveredett forrásokat hiánytalanul átvizsgálhassam. A bajai kórház összefüggő, teljes történetének megírása ezért, jelen munka

megjelenése után is, a jövőben megoldandó feladatot képez.” Ehhez a teljes történethez szeretnék néhány adattal hozzájárulni.

Baja a XVIII. század végén, a XIX. század elején élte virágkorát. A fennálló társadalmi és gazdasági viszonyok szükségessé, illetve lehetővé tették egy egészségügyi intézmény létesítését. A kórházat eddigi megállapítás szerint 1797-ben alapította *Vermes Lászlóné*. Cseh Imre azonban kimutatta, hogy Baja kórháza nem alapítványi, létesítése pedig 1797-nél korábbi időre tehető. *Steidli György* 1780-ban kelt végrendelete bizonyítja, hogy a kórház létrehozása már ekkor élő gondolat volt. „*Ispita-épületre pedig 10 forintokat rendelék*” — írja a végrendelet. 1795—97 között feljegyzés található a kórház számára vásárolt tüzfáról. Az első részletes beszámoló a kórház életéről az 1797. november 1-től az 1798. október 31-ig terjedő időszakot öleli fel.

Vermes Lászlóné szerepe az alapítás körül teljesen tisztázatlan. A kórház beruházásában vagy a fenntartáshoz szükséges tőke adományozásában lehetett jelentősebb szerepe.

A kórház történetében a következő ismert és fontos adat 1840. május 1., a várost szinte teljesen elpusztító tűzvész, melynek a kórház is áldozatul esett. Az alapítás óta eltelt fél évszázad alatt a kórház létét a kádárok céhkönyve bizonyítja, melyet a bajai múzeumban őriznek (2). Ezt a könyvet 1801-ben kezdték vezetni. A tinta és az írás egyezése révén a hátsó borítón talált följegyzés is 1801-es keletű. Az itt olvasható „*Mestertaksa és egyéb czéhbéli járandóság Jegyzéke*” című felsorolás 5 Ft kötelező összeget jelöl meg „*Ispotályra*”. A felvett mesterek neve mellett csak ennyit találunk összeg megjelölése nélkül: „... az egész Cseh béli járandóságot lefizette.” *Kopper József* neve mellett 1841-ben a lefizetett összeg részletezése is megtalálható, mely bizonyítja, hogy az 1801-ben lefektetett járandóságok jegyzéke még részben érvényben van, tehát ugyanazon pénzösszeg a kórház javára még mindig kötelező. A mesterlevélért fizetendő 3 Ft hiányzik csupán.

Az 1801-ben kelt felsorolást idővel áthúzták, alája a járandóságok új jegyzékét fektették. Ennek az új megállapodásnak a keletkezési ideje nem állapítható meg pontosan, de 1847-ben még a régi volt érvényben, mert *Kopper János* neve mellett 80,39 Ft szerepel. A mesterré avatáskor fizetendő járandóság összege 23 Ft-ra csökkent. Ez a jelenség a céhek általános sorvadásával függ össze (3).

A feltételezhetően 1860 körül keletkezett második taksa-szabályozás felsorolása a kórház története szempontjából fontos. A járandóságok száma az előző tízről hatra csökkent, a megmaradt tételek összege szintén kisebb lett, egyedül a kórház részére maradt meg az előzőekben is fizetett 5 Ft. Az új felsorolásban az „*Ispotályra*” a második helyet foglalja el, míg az előzőben a nyolcadikat. Ez mind a kórház jelentőségének megnövekedését biztosítja.

Dr. Rosemann Pál 1860-ban készült beszámolójából tudjuk, hogy a kórháznak 1852-ben 164 betege volt (4). Az 1840-ben leégett kórház felépítéséről semmi adatot nem ismerünk, egyedül *Dr. Rosemann* beszá-

molója bizonyítja létét. Miből és mikor építették újjá, nem tudjuk. Sajnos, a céhkönyvben sincs utalás nagyobb mérvű adakozásra.

1878-ban a kórházat 32 új vasággal bővítik. 1886-ban szegényházat építettek Baján, s így a kórház szegényház jellege megszűnt, betölthette eredeti funkcióját.

A bajai kórház története a későbbi időkben már jól ismert, hiszen sokkal több írásos forrásra támaszkodhatunk. Ez a néhány adat is mutatja azonban, hogy még sok hézag van, amit pótolnunk kell.

J E G Y Z E T E K

1. *Cseh Imre* : Adatok a Baja Városi Kórház történetéhez, Baja Városi Tanács Kórházának Évkönyve, 1963. Baja, 5—22.
2. *Türr István* Múzeum, Baja. Kádárok céhkönyve. Leltári szám: 53. 49. l.
3. *Szádeczky Lajos* : Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon, 1307—1848. Bp., 1913.
4. *Rapcsányi Jakab* : Baja és Bács-Bodrog vármegye községei. Budapest, 1934. 348—352.

Biczó Piroska (Baja)

KÖNYVISMERTETÉS

Raymond B. Fosdick: Die Geschichte der Rockefeller-Stiftung.
Verlag A. Zettner, Wien, 1955. 270. oldal.

J. D. *Rockefeller* sen. 1913-ban a világ emberiségének javára alapította meg a nevére elnevezett alapítványt, mellyel elsősorban az egészségügyet és a köznevelést kívánta elősegíteni. A gondolat egyik barátjától, F. T. *Gates* baptista lelkésztől származik, aki nagy lelkesedéssel és temperamentummal igyekezett az idős *Rockefeller*ert befolyásolni, hogy adományait ne bízza a véletlenre, hanem tervszerűen segítse az egész világon a megjelölt célokat. A szegénységből magát Amerika egyik vezető multi-milliárdosává küzdő idősebb *J. Rockefeller* már 1865-ben 1000 dolláron felüli összeget adományozott különböző jótékony célokra. *Gates*, aki később a nagy *Rockefeller* alapítvány vezetője lett, *Oslernek* az orvosi gyakorlatról szóló könyvét tanulmányozva javasolta *Rockefeller*nek, hogy orvosi kutatóintézetet alapítson az egészséget fenyegető népbetegségek leküzdése céljából. Mindjárt kezdetben két olyan kiváló szakembert sikerült az alapítványnak megnyerni, mint *H. Welch* és *S. Flexner* professzorokat. Az Intézet 1903-ban már működött és elsősorban a világszerte elterjedt ankylostomiasis leküzdését tűzte céljául. Néhány évnek el kellett múlnia, míg a kevésbé művelt déli államok populációja megértette az intézmény jelentőségét és *Flexner*, *Buttrick* és *Rose* doktorok vették át az intézmény vezetését. *Flexner*, mint kiváló egészségügyi szakember, *Buttrick*, mint nevelő és *Rose*, mint filozófus szerencsésen egészítették ki egymást az alapítvány nagy feladatainak megoldásában. Az alapítvány alapítólevelét az adományozó 1909-ben írta alá, és a Kongresszus a Szenátussal 1910-ben törvényesítette. A Kormánybizottság előbb az ázsiai elmaradott népek, így elsősorban Kína egészségügyén kívánt segíteni, ezen kívül a Bizottság mentális higiéné, az alkoholizmus és a veneréas betegségek kérdésével foglalkozott. Jó eredményekkel járt öt évi küzdelem után az ankylostomiasis elleni küzdelem, előtte a déli államokban a fertőzöttség főleg a gyermekek között 30–40% volt, és a benne szenvedők vérszegénységét és legyengülését okozta. Mindenekelőtt a lakosság között végeztek felvilágosítást a betegség jelentőségét illetően. A betegség elterjedtségére vonatkozóan fertőzöttségi térképek készültek. E belférgesség mellett fog-

lakoztak az igen elterjedt *malária* leküzdésével is, ezzel kapcsolatban vizsgálatokat végeztek az egyes Anopheles-féleségek közvetítő szerepére vonatkozóan is. Ezeknek a küzdelmeknek során került a közegészségügy előterébe a *megelőzés* gondolata is, amelynek elősegítése céljából 1916-ban felállították a Nemzetközi Hygiene Intézetet, amelyet ezután az egyes nemzeti, hasonló célú intézetek felállítása követett. Így Európában is több, mint tucatnyi nemzeti intézet felállítását és megszervezését támogatta az alapítvány, a Budapesti Országos Közegészségügyi Intézetet is. Ezek az intézetek tartottak kiképzést és továbbképzést a prophylaxis szemléletét magukévá tevő higienikusok számára. A később F. Russel orvosvezéres által irányított Kórtani Osztály véleménye az volt, hogy a tudományos kutatásnak és a gyakorlati tevékenységnek együtt kell haladnia. Így volt ez a *sárgaláz* elleni küzdelemben is, melynek során ebből a rettegett betegségből kis területre szorítkozó, sporadikusan előforduló betegség lett. Hasonló irányú megelőzési munkák folytak világszerte a kiütéses tífusz, az influenza és a tuberculosis leküzdésére is. Különösen eredményesnek látszott a *dr. Sawyer* által kidolgozott sárgaláz elleni vakcina. Ez a legyengített törzs került alkalmazásra az egész világon és több millió egyén beoltása után csak szórványosan kerültek észlelésre sárgaláz fertőzések. Amikor 1948-ban Panamában újabb sárgalázjárvány lépett fel, rövid időn belül 250 000 adag vakcinát adtak a fenyegetett lakosságnak és ezáltal sikerült a járványt rövid időn belül megszüntetni. 1930-ban egy Afrikában honos Anopheles-féleség jutott el az egyenlítői Afrikából Braziliába, ahol *Dr. C. Shannon* a Rockefeller-alapítvány orvosa felfedezte és röviddel ezután Brazília megfelelő részén *malária-epidémia* lépett fel, mintegy 100 000-nyi megbetegedést jelentett. Ez az Anopheles-féleség volt az *Anopheles gambiae*, mely különösképpen emberi vérrrel szeret táplálkozni. *Dr. Soper* vezetésével 2 000 orvos és technikus vett részt az ott megindított küzdelemben, akik Chinint és Atebrint osztottak szét a veszélyeztetett lakosság között, míg a veszélyes szúnyogfajta irtását a közben beállott esős időjárás akadályozta. A technikusok kifüstölték a járműveket, hogy a velük utazó Anophelesek elpusztuljanak, a keletkezett pocsolókat párizsi zölddel kezelték, a lakóházakat pedig rovarirtó vegyszerekkel fertőtlenítették. Így a küzdelem nagy nehézségek és számos sikertelenség között folyt. 1939. december végére már Braziliából is sikerült az odaszökött Anopheles-féléket kiirtani. Három évvel később egy Dakarból jövő repülőgépen öt élő *Anopheles gambiae* jelenlétét fedezték fel, ezért a repülőtereken is megfelelő óvintézkedéseket léptettek életbe. 1942-ben már Afrikában folyt az Anopheles-féleségek elleni hadjárat és részben a Nilus völgyében, részben Észak-Amerika egyéb részein folytatta *Dr. Soper* 4000 főnyi egészségügyi seregével a küzdelmet. Végül 1945. februárjában még az esős időszak alatt sem sikerült kórokozó szúnyogfajta találni ezen a vidéken.

A Rockefeller-Intézet igen sokat foglalkozott megalakulásától kezdve *Kína egészségügyével*, különösen *Gates*, aki régebben ezen a területen

misszionáriusi tevékenységet folytatott, befolyására következett be ez a fejlődés. A hagyományos kínai gondolkodásmód miatt legalkalmasabbnak az orvostudomány látszott az induktív gondolkodásmód elterjesztésére. Az előzetes tárgyalások alapján megállapították, hogy ilyen egyetem székhelyeül Peking és Sanghai kerülhetnek szóba, továbbá azt is, hogy az egyetem nyelve angol kell, hogy legyen, mivel modern orvosi irodalom kínai nyelven akkor még nem létezett. A *China Medical Board* kialakítása után egyre nagyobb számban küldtek tanulmányutakra misszionárius orvosokat a legkiválóbb amerikai orvosi fakultásokra és a később megalakításra került *Union Medical College* jövendő orvosait is ott képezték ki. 1915-ben *Buttrick, Flexner, Welch* és *Gates* öt hónapon át tárgyaltak a helyszínen az orvosi fakultás felállításáról. Megindult az építkezés is, melyet 1921-ben fejeztek be; több mint nyolcmillió dollár költséggel készült el a laboratóriumi, elméleti intézetekkel jól ellátott orvosi fakultás, melyen a tanítás 67 oktatóval és 140 hallgatóval indult meg. Ekkor az oktatók 25%-a volt kínai, a többi a világ minden részéről került a fakultásra. A későbbiek folyamán is számos külföldi professzor látogatta meg az intézetet. 1928-ban az intézmény kivált a *Rockefeller* alapítványból és önálló testületté *China Medical Board Inc.* lett. A II. világháború folyamán a japánok vették birtokba ezt az intézményt és a háború végén a felszerelésétől jórésztben megfosztott intézmény nagy nehézségekkel küzdött és a *Rockefeller*-alapítvány újabb tízmillió dollár juttatásával tette lehetővé további működését. Kétségtelen, hogy a *Peking Union Medical College* három évtizedes működése folyamán nagy hatással volt Távol-Kelet orvostudományára és Kína szellemi életét is nagymértékben befolyásolta. Így elsősorban az itt képzett oktatók kerültek a hét további kínai orvosi főiskolára. 1947-ben már az oktatók nagyrésze kínai nemzetiségű volt.

A könyv 8. fejezete foglalkozik a *Rockefeller*-alapítványnak az amerikai orvosképzés előmozdítására irányuló munkájával. *A. Flexner* 1910-ben személyesen látogatott meg az Egyesült Államokban 155 orvosiskolát és ezek között alig egy tucatnyit talált, amelyen az orvosképzés megfelelő színvonalon folyt. Legtöbbje helyi orvosok véletlen társulásából került megalakításra és nélkülözött minden fontos felszerelést. Ebben az időben még a felvétel követelményei is igen minimálisak voltak legtöbb helyen. Ilyen volt a helyzet *A. Flexner* 1910-ben megírt jelentése idején. Ennek hatására *Gates, Welch* és *Flexner* programot dolgoztak ki az orvosképzés megjavítására, mely egyrészt a megfelelően működő orvosi iskolák további segítésében és olyan professzorok alkalmazásában állott, akik minden idejüket az oktatásnak és kutatásnak szentelik és magánygyakorlatot nem folytatnak. Nagy összegeket juttattak a *Baltimore-i John Hopkins* egyetemnek az orvosi fakultás továbbfejlesztésére és új szakokkal való kiegészítésére. Ezek az intézkedések nagy változásokat hoztak létre a korábbi fakultások szerkezetével és életével szemben. Csakhamar további orvosi fakultások kaptak összegeket hasonló változtatások keresztülvitelére. Ez a modernizálás számos elégtelen

felszerelésű és működésű intézet megszüntetéséhez vezetett. 1919 és 1925 között további 24 millió dollárt juttatott az alapítvány az orvosképzés céljaira. A későbbiek során az alapítvány számos állami intézmény kifejlesztését is támogatta. A néger orvosok képzésével foglalkozó intézményeket is segítette az alapítvány. A későbbi évek során sok vita folyt az oktatók teljes alkalmazását illetően, azaz az oktatóknak a magán-gyakorlattól való különválására vonatkozóan. Ennek a helyzetnek sok változata alakult ki az élet folyamán. Az amerikai orvosképzés megreformálásán kívül az alapítvány foglalkozott az egész világon folyó orvosképzés helyzetének megjavításával. Ennek a feladatnak keresztülvitelét 1919-ben alakított osztály *dr. Pearce* vezetésével végezte. Így Angliában a londoni fakultás átalakítását is támogatták 5 millió dollárral, az University College Hospital School építését és egyéb angol egyetemeken is (Oxford, Cambridge, Cardiff) korszerű elméleti intézetek építését segítették elő. Franciaországban a strassburgi és lyoni fakultások fejlesztését támogatták. Számos közép-európai államban pedig azonnali segítségekkel igyekeztek az orvosi intézeteket, könyvekkel és orvosi kiegészítőkkel, laboratóriumi felszerelésekkel kiegészíteni. A könyv 121. oldalán szó esik arról is, hogy az alapítvány 70 000 font segítséget ajánlott fel a dél-afrikai egyetemeknek, ha az itteni államok kormányai lehetővé teszik a néger lakosság számára orvosi fakultások kialakítását. Ezt azonban a kormányok faji gyűlölete már abban az időben megakadályozta. Egyes esetekben a helyi érdekek összeütközése akadályozta meg nagyobb projektek megvalósulását, mint ahogy azt a párizsi orvosi fakultás reorganizációját is megakadályozta. Igen jelentős az a segítség, melyet egyes klinikai szakok fejlesztéséhez az alapítvány nyújtott, így a müncheni Pszichiatriai Klinikának az 1925. évben megkezdett fejlesztése kezdetét jelentette ezakra továbbfejlesztésének egyéb egyetemeken is. 1928-tól kezdve *dr. Max Manson* és *dr. Vincents* befolyására a Rockefeller-alapítvány a természettudományok irányába fordult inkább és az Oktatásügyi Nemzetközi Intézet ennek szellemében biológiai, fizikai, kémiai intézeteket támogatott az eddigénél nagyobb mértékben. Ezt az irányzatot 1928-ig, nyugdíjba vonulásának idejéig *dr. Rose* is képviselte. A vezetők tudatában voltak annak is, hogy a jövő tudományai az alkalmazott tudományok lesznek. Így módon jöttek létre új biológiai intézetek és kutatóállomások, és ezek mellett lassan az érdeklődés a szociológiai problémák felé is fordult. A Rockefeller-alapítvány ebben a keretben nagy összegeket fordított az öröklés, a mutáció és a genek kérdéseire is. Így kapott *dr. Morgan* is az alapítványtól nagyobb támogatást döntő kísérletei számára. Így részesültek támogatásban a londoni biostatistikai és a Gif-i genetikai intézetek. Az alapítvány támogatta jelentősen *Svedberg* svéd biokémikus kísérleteit az ultracentrifuga kifejlesztésében. Támogatta továbbá a Woods Hole-i tengerbiológiai intézetet. Számos egyetemen előmozdították a Zyklotron és egyéb gyorsító berendezések felállítását. A kaliforniai egyetem támogatásával óriási Zyklotron készült *Lawrence* professzor számára. A Jo-

hannesburg-i és Leyden-i egyetemen asztrofizikai berendezéseket állítottak fel. A Palomar-hegyen 6 millió dollárért óriási teleszkópot állított fel 1948-ban.

Az alapítvány már keletkezése óta nagy figyelmet fordított a mezőgazdasági problémákra, különösen a déli államokban igyekezett különböző kártevők által lecsökkentett mezőgazdasági termelésen javítani. 100 000 mintafarmon gyűjtötték össze a tapasztalatokat és igyekeztek kikísérletezni a legjobb eljárásokat. Különösen *Al. R. Mann* végzett jelentős munkát ezen a területen. Ezzel kapcsolatban különös gondot fordítottak Kína mezőgazdaságának fejlesztésére. Később *dr. J. G. Harrar* foglalkozott mezőgazdasági kérdésekkel, előbb a latin-amerikai területeken, később az alapítvány által támogatott *Oficina* szervezetben. Ennek az intézménynek eredményes működése okozta a mexikói mezőgazdaság nagyfokú fejlődését.

A természettudományok mellett természetszerűen az érdeklődés az emberek közötti viszonyt kutató *szociológia* felé fordult. Már 1923-ban a *Laura Spelman Rockefeller*-emlékalapítvány elhatározta, hogy elsősorban szociológiai kutatásokat fog támogatni. Ennek az alapítványnak a vezetése alatt *Beardsley Ruml* ajánlatára, aki pszichológiával foglalkozott, a *Laura Spelman*-alapítvány néhány egyetemen a szociológiai problémák kutatását kezdeményezte és támogatta. Ezen felül az egyes tudományágak szociológiai irányú kérdéseit vizsgálta. Megalkították a *Social Science Research Council*-t. Ezzel túlmenően közgazdasági kérdéseket kutatókat, valamint a nemzetközi kapcsolatokat előmozdító intézményeket támogatták. Így került a *Bureau of Economic Research* felállítására is sor. Ebből következett az is, hogy demographiai kérdésekkel kellett foglalkozni az alapítványnak. A demographiai vizsgálatok új módszerek kidolgozásához vezettek, így a régi Malthus-féle jóslatok helyett a *Thompson*- és *Whelpton*-féle analitikus metódus került előtérbe. A könyv utolsó előtti fejezeteiben a szellemtudományok fejlesztésével foglalkozik, bizonyítva azt, hogy az alapítvány ezeket a kérdéseket sem hanyagolta el; különös gondot fordítottak a tehetségek kifejlesztésére. Végül a szerző azt igyekszik bizonyítani, hogy az alapítvány támogatását igyekezett az egész Földre kiterjeszteni és ha ez nem mindenütt sikerült egyforma mértékben, az nem elsősorban az alapítvány vezetőin múlott.

A II. világháború után is folytatta tevékenységét és többek között gondoskodott arról, hogy a háború által elmaradott tudományos könyvtárak, háború után az amerikai folyóiratok elmaradt évfolyamaival ellátsassanak.

Szodoray Lajos

Huszár György: A magyar fogászat története

Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Kiadványa. Budapest, 1965, 226 oldal, 183 ábra. Ára: 52 Ft.

Az orvostörténet kétségtelenül reneszánszát éli most hazánkban. Ezt az élénk tudományos érdeklődést juttatja kifejezésre az Országos Orvostörténeti Könyvtár kiadványsorozata is, amely eddig inkább egyes speciális kérdések monografikus feldolgozását és a magyar orvostörténet nagy alakjai munkájának újbóli kiadását tűzte ki céljául. Huszár György könyve új irányzatot nyit orvostörténeti tevékenységünkben, amennyiben egy nagyobb orvosi szakmának történetét dolgozza fel. Sok évtizeddel ezelőtt jelent meg az első magyarországi fogászattörténet, és az évtizedek távlatában szükségessé vált *Salamon Henrik* értékelésének nagyon sok vonatkozásában való átértékelése és helyesbítése.

Huszár György, aki munkatársaival a honfoglaló magyarság fogazatának objektív vizsgálata és a fogszuvasodás történeti kialakulásának meghatározása révén a stomatológiai palaeopathologia egyik úttörője, a társadalomtudomány megszabta módszerek és értékelések felhasználásával állítja be a magyarországi fogorvoslás történetét országunk társadalmi fejlődésének, orvostudománya haladásának keretébe. Az általa megismert és felfedett tények révén világos, áttekinthető képet nyújt a fogorvoslás magyarországi történetéről. Huszár György munkája egészében a fogászat történetét, mint a magyar orvostörténet szerves részét, annak összefüggésében tárgyalja. A mohácsi vést megelőző idők magyar orvostörténete ma még hiányzik és így a műnek külön érdekességét ad az a körülmény, hogy a fogorvoslás speciális nézőpontjából értékelve taglalja a magyar orvostudomány történetét is.

A nagyon gazdag, mindvégig mértéktartó képanyag nemcsak a magyar fogászattörténet, hanem ezen túlmenően mind a nemzetközi fogászattörténetnek, mind a magyar orvostörténetnek értéke. A munka további értéke a gazdag, minden részletében megbízható irodalom, a 230—239. oldalakon a könyv megítélésünk szerint túlságosan is rövidre szabott német nyelvű kivonata teszi a külföldi érdeklődők részére használhatóvá a munkát. A kitérő könyvet nemcsak a fogorvosok, fogtechnikusok, hanem minden történeti érdeklődésű orvos figyelmébe ajánljuk.

Bugyi Balázs

Farkas Gyula—Dezső Gyula : A magyar antropológia bibliográfiája (1952—1964) Antropológiai Közlemények, 1965. 157—235.

A magyar antropológusok munkájáról már több bibliográfia készült (*Bartucz Lajos* 1939, *Balogh Béla* 1939, *Lipták Pál—Nemeskéri János* 1956, *Allodiatoris Irma* 1958, *Eiben Ottó* 1960 és 1962, *Farkas Gyula* 1961). Ezek közül a mi szempontunkból *Allodiatoris* munkáját kell legjelentősebbnek tartanunk, de könyvében csak az 1952-ig megjelent közleményeket találhatjuk meg. Az utóbbi évtizedben viszont a magyar antropológia ez ideig legtermékenyebb szakaszának lehetünk szemtanúi és így indokolt, hogy ez a korszak külön is feldolgozást nyerjen. Erre hazai és külföldi vonatkozásban, de a társtudományok szempontjából is feltétlenül szükség volt.

Az előttünk fekvő bibliográfia súlya megkívánja, hogy kritikai észrevételeinket sem hallgassuk el. Feltétlenül dicséretes és a jövőben is követendő a recenziók felvétele, hiszen ez a magyar antropológia külföldi és belföldi visszhangját tükrözi. Ez a felvétel azonban igen hiányos. Olyan művek ismertetésére való hivatkozás maradt el, melyekről 5—10 recenzió is napvilágot látott. Következetlenségnek tartjuk, hogy a régészeti irodalomból csak az ősrégészetiiek kerültek a bibliográfiába. Azzal az indokolással maradtak le a többiek, hogy azok az archeológiai bibliográfiákban úgy is megtalálhatóak. Fellelhetőek azonban a régészeti feldolgozásokban az ősrégészeti közlemények is, sokkal nagyobb számban az itt felvettnél, a recenziók tekintetében pedig jóval bővebben. Az azonban kétségtelen, hogy az őskor viszonylatában van a legtöbb átfedés régészet és antropológia között. Ezt az indokolást el tudnók fogadni.

Meggyőződésünk, hogy a jelenleg rendszertelenül és esetlegesen megjelenő antropológiai bibliográfia jó szolgálatot tenne a szakirodalom — közöttük az orvostörténelem — művelőinek, ha az évente rendszeresen megjelenne és 5—10 évenként kötetben is napvilágot látna. Ennek szerkesztésével valamelyik egyetemi intézet fiatal antropológus és könyvtáros gárdáját lehetne megbízni.

(*Kőhegyi Mihály*)

M. Porcius Cato : A földművelésről.

Latinul és magyarul. Fordította és a jegyzeteket írta: *Kun József*. A latin szöveget gondozta: *Szádeczky-Kardoss Samu*. A bevezető tanulmányt írta: *Maróti Egon*. Bp., 1966. Akadémiai Kiadó, 323 l. (Görög és latin írók, 11.).

Az antikvitás orvostörténeti adatainak zöme arab és görög eredetre vezethető vissza és viszonylag kevés benne az itáliai. Az általános európai irodalom helyzetének megfelelően ezt az állapotot tükrözi vissza ter-

mésztesen a magyar is. A középkor eléggé gyér számú emlékében kórházi rendek scriptorai másolgtaják Avicenna *Canon*-jának láz- és pestis elleni receptjeit. A humanisták fellépése sem hozott e téren számottevő fordulatot, pedig a reneszánszát élő római irodalomkultusz ebben a vonatkozásban is tudott volna értékes felfedezésekre jutni. Itt van pl. Cato *De agri cultura* c. gazdasági munkája, amelynek első magyarnyelvű kiadása időszerűvé teszi e nagyfontosságú forrásmű orvostörténeti vonatkozásainak felidézését.

Cato műve természetesen elsősorban agrártörténeti kútfő, de persze több is annál. Értékes adatokat tartalmaz a népies gyógyításmód korai szokásairól Itáliában, némelyike már a folklór területét súrolja. Egészségügyi tanácsai jórészt az emésztőszervek rendellenességeivel függnek össze: hashajtónak például háromszor is borban áztatott kígyófüvet ajánl (CXXII – CXXIV. *Vinum ad alvum movendam etc.*), aztán megad egy vegyes összetételű italt is (CLXVI. *Alvum deicere*). De ellenkező panaszokra is van orvossága borban áztatott keserű gránátalma felhasználásával (CXXXV. *Ad tormina et si alvus non consistet et ad taenias et lumbricos*). A vesebántalmak ellen boróka- és fenyőtoboz porát javallja borral leinni (CXXXI. *Vinum concinnare ad lotium*), valamint porrá tört tömjént kínál főtt mézzel, majorannás borban elkeverve (CXXXVI. *Ad dyspepsiam et stranguriam*). Derékszába ellen pedig hatásos ivókrútát végezhetünk, ha felapritott borókafenyőt forralt borban kiáztatunk és azt isszuk (CXXXII. *Vinum ad isciacos concinnare*).

Univerzális csodaszert Cato csak egyet ismer: a káposztát, „quae vocantur septem bona, in commixtura natura omnia haec habet brassica.” Ez épp oly biztos orvosság szívpanaszok, légző- és emésztőszervi megbetegedések ellen, mint ízületi fájdalmak, vagy daganatok és fertőzött nyílt sebek gyógyítására. Egyszóval: omnia sana faciet, intro quae dolitabunt.” E fejtegetésekben az egyébként racionálisan gondolkodó szerző szövegéből erősen kiütöközik egyfajta kritikától független hagyomány, amelyet a szakirodalom a görög Mnésitheos gyűjteményéig szokott visszavezetni. Legkirívóbb példája ennek talán az a passzus, amikor megtudja az olvasó, hogyan kell különleges gyógyhatású fürdőt készíteni erőtlén emberek, beteg gyermekek, fájó végtagok és gyengülő szem felerősítésére. Ehhez össze kell gyűjteni „lotium eius, qui brassicam essitarit” és felmelegítve használatba venni (CLXV. *De brassica*).

A hatás misztifikálása már jelzi azt a határt, ahol a gyakorlati tapasztalat folklorizálódó tendenciákkal keveredik. De nemcsak olyan kielemezhető elemek hagyományozódtak a *De agri cultura* lapjain, hanem expressis verbis leirt népi hiedelmek is. Az állatgyógyítások több mozzanata ide sorolható. Az orvosság elkészítésekor a tipikus három szál dominál: 3 csipet só, 3 babérlevél, 3 szál póréhagyma, 3 gerezd ulpicum-hagyma, 3 szem tömjén, 3 szál szabinfű, 3 rutalevél, 3 fehérszőlő-inda, 3 szem fehér bab, 3 szem parázs, 3 sextarius bor. Az orvosság beadásának sajátossága az, hogy nem a földön történik, hanem a magasban (LXXXIX. *Buba medicamentum*, „bosque ipsius et qui dabit facito

ut uterque sublimer stent.” — LXXX. *Bos si aegrotare coeperit;* „bosque ipsius et qui dabit sublimer stet.”). Érdekesek a szinte szó szerint közölt áldozati ritusszövegek (CXXXII., CXXXIV., CXXXIX., CXLI, CXLII., CXLVIII., CXLIX.), továbbá egy babonás hatású orvosság arra, hogy utazáskor az ülőhely ne dörzsöljön (CLXVII. *Intertrigini remedium si via ibis*), és végül egy bájoló imádság ficam gyógyítására. A jórészt érthetetlen varázsszöveget naponként el kell énekelni a beteg testrészt fölött, miközben magasba tartott vasdarabot csóválva távoltartandók a rossz szellemek s így a felépülés biztos.

A kötet fordítója, *Kun József*, igen jól oldotta meg feladatát, bizonyos esetekben azonban támaszkodhatott volna hazai forrásokra is. Egyes szavak, terminológiák értelmezésekor fordulhatott volna az orvos Pápai Páriz Ferenc kitűnő latin szótárára és ez még precízebbé tette volna magyar fordítását. Pl. *Kun* szerint „veratrum nigrum” = hunyor, Pápai Páriznál: „veratrum” = hunyor, „veratrum nigrum” — kigyófü stb.

Elismeréssel szólhatunk *Maróti Egon* tartalmas kísérő tanulmányáról is, amelynek jelentőségét csak növeli, hogy *Cato* arcképének megrajzolására magyar szerző tollából ez az első marxista kísérlet. Annál inkább sajnáljuk, hogy a történeti-gazdasági aspektusból hitelesen felvázolt portré — akár az eredetiség feladása árán is — nem tér ki a kötet művelődéstörténeti forrásértékére, így orvostörténeti és folklórisztikus-mágikus vonatkozásaira sem.

V. Kovács Sándor

Werner Piechocki und Hans-Theodor Koch: Beiträge zur Geschichte des Gesundheitswesens der Stadt Halle und der Medizinischen Fakultät der Universität Halle. Barth Verlag, Leipzig, 1965.

Tschirnhaus *Medicina mentis c.* kötetének kritikai kiadása után az *Acta Historica Leopoldina* 2. számú kiadványa Werner Piechockinak, a hallei Városi Levéltár vezetőjének, illetve Hans-Theodor Kochnak, a merseburgi Carl von Basedowról elnevezett Kerületi Kórház II. Belgyógyászati Osztálya orvosának 4–4 értekezését tartalmazza.

A Halle város egészségügyének történetébe vágó értekezések a következők:

1. A hallei városi fizikusi állás kezdetei (az 5-től a 28. oldalig).
2. A hallei Francke-féle alapítványban folyó egészséggondozás és betegápolás (29–66).
3. A hallei anatómia ellátása holttestekkel a XVIII. és a XIX. században. (67–105)
4. Ifj. Hoffmann Frigyes (1660–1742) hallei klinikai főorvos végrendelete (107–144).

Ezek közül a 2., 3., és 4. az 1960. november 23-i, az 1963. november 13-i és az 1964. május 27-i hallei Orvostörténeti Kollokvium alkalmából tartott előadások bővített kézírata alapján került a sajtó alá.

A Halle an der Saale-ban működő egyetem orvosi karának történetéből veszi a tárgyát a másik négy értekezés, melynek címe a következő:

1. Carl Heinrich Dzondi (1770–1835) hallei sebészorvos Párizsba (1821), illetve Hollandiába, Angliába, Skót- és Írországba (1822) vezető két tanulmányútja (145–161).

2. Johann Nepomuk Rust 1824-ben kelt jelentése a hallei Orvostudományi Karról (162–171).

3. Dr. Julius Rosenbaum (1807–1874) hallei egyetemi magántanár egyetemi pályafutása az okiratok tükrében (172–181).

4. Karl August Weinhold (1782–1829), és infibulációs javaslata (1827). (182–188. old.)

Ezek közül a 3. szintén a Dr. Zaunick Rudolf tanár vezetésével megtartott 1963. november 13-i hallei Orvostörténeti Kollokviumon elhangzott előadás bővített szövege. Szerzője Zaunick professzornak ajánlja 70. születésnapjára.

Az egész kis tanulmánykötetet a Leopoldina Német Természettudományos Akadémia ajánlja a Halle-Wittenbergi Egyetem Orvostudományi Karának klinikuma küszöbön álló 250 éves jubileuma alkalmából. Az első négy értekezés anyagát 8 arckép és 36 ábra szemlélteti.

Az alapos adatgyűjtésről és körültekintő feldolgozásról tanúskodó értekezésekből a magyar orvostörténelem művelői nem egy értékes ösztönzést tudnak majd meríteni hasonló tárgyú kutatásaik közben.

Ludwig Brandl: Ärzte und Medizin in Afrika. Saját kiadás, 1966.

A szerző 200 oldalas könyvével „az orvosnak és az érdeklődő laikusnak általános áttekintést” kíván „adni és ezzel fel akarja kelteni s ébren akarja tartani a megértést és érdeklődést Afrika államainak mostani problémái iránt” (előszó). Nehéz feladatra vállalkozik, hiszen – mint maga is megjegyzi – csak „Algériában, Tanganyikában és Dél-Afrikában létezik saját országos orvostörténelem.”

Anyagát időrendi és földrajzi sorrendben tárgyalja. Történelemelőtti kor (7–8. old.), egyiptomi (9–17), pún, görög-római (18–36), arab (37–64) orvostudomány a címe az első rész fejezeteinek. A 65. oldaltól a 91. oldalig terjed a népi orvoslás („Ethnomedizin”) ismertetése ugyancsak történeti és földrajzi sorrendben (utóbbi általában északról délre halad a kontinensen), majd az utolsó rész az európai orvostudománynak a XV. század óta napjainkig kifejett afrikai tevékenységével foglalkozik (91–131). A kiegészítő részben időrendi táblákat (132–137), valamint a fent felsorolt fejezetek szerint csoportosított bibliográfiát (139–200) találunk. Utóbbi keretében az európai orvostudomány afrikai tevékenységéről szóló fejezettel kapcsolatos szakirodalom 4 csoportban szerepel: a) A kolonializmus ideje. b) A trópusi orvostudomány 1918-ig. c) A két világháború közti időszak (1918–1945). d) Az 1945. óta eltelt idő.

A könyv használhatóságát számos kép és térkép emeli.

Csaknem valamennyi fejezetből meg lehetne említeni nem is egy orvostörténeti érdekességet. A legmeglepőbbek kétségtelenül a népi orvoslás fejezetében foglaltak. Így pl. megtudjuk, hogy Ugandában és Gallában népi orvosok sikeres császármetszést is végeztek (1882-ben Kahurában), hogy a múlt század végén Sierra Leoneban kétoldali hályogot operáltak, sőt az abesszin császár udvari orvosa, bizonyos Ato Habte csonttörés esetén a levált csontszilánkokat frissen vágott juh koponyacsontjaiból sikerrel pótolta (82—83. o., 85., illetve 69. oldal).

A 126. oldalon magyar vonatkozású adat is szerepel: „A carcinomával szembeni küzdelem során 1956-ban az ugandai Kampalába szümpóziont hívtak össze, melynek tárgya ez volt: A májrák az afrikaiak körében. 1961-ben újabb szümpózion volt Kampalában, amely a *Kaposi-féle* sarcomával foglalkozott.”

A könyvet nemcsak az orvostörténész forgathatja haszonnal, hanem mindenki, akit a fekete világrész múltja és jelene érdekel. E tekintetben tehát a szerző elérte célját, amit maga elé tűzött.

Vida Tivadar

